

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KULTUR OG FOLKEMINDER

XVI

UDGIVET AF
NORDSJÆLLANDSK MUSEUMSFORENING

REDIGERET AF
ANDERS UHRSKOV

HILLERØD 1964

KULTUR
OG FOLKEMINDER
XVI

UDGIVET AF
NORDSJÆLLANDSK MUSEUMSFORENING

REDIGERET AF
ANDERS UHRSKOV

HILLERØD 1964

FREDERIK VII

Når Frederik VII i befolkningens øjne står som den højtelskede og folkekære konge fremfor nogen, og når mindet om ham er fremdraget så stærkt ved 100-året for hans død, kan der være al god grund til i en karakteristik af ham at søge at finde frem til baggrunden for denne popularitet.

Frederik VII var først og fremmest en modsætningernes mand -- med uheldige, arvelige anlæg, og han fik en dårlig opdragelse.

Da hans far, prins Christian Frederik – den senere Christian VIII – som atten-årig kom på besøg hos sine slægtninge, hertugen af Mecklenburg-Schwerin, forelskede han sig i sin to år ældre kusine, den livlige og kønne Charlotte Frederikke. Efter brylluppet i 1806 bosattes det unge par på Amalienborg, hvor Frederik Carl Christian – kaldet Fritz i den kongelige familie – blev født 1808; året i forvejen havde moderen født en søn, der døde straks efter fødslen.

Fritz kom til at savne et lykkeligt barndomshjem; allerede året efter hans fødsel blev forældrene separeret, og Frederik VI forviste moderen til Horsens. Her blev hun i øvrigt meget afholdt, ikke mindst på grund af sin velgørenhed; billeder af sønnen blev til stædighed sendt hende, så hun på den måde kunne følge med i hans udvikling. Faderen tog sig ikke meget af hans opdragelse; med det vanskelige sind Fritz havde, trængte han i særlig grad til et harmonisk hjem med en forstående og fast myndighed over sig, men det svigtede. En fynsk bondepige, Christiane Reyersen, hvis far var landsbyurmager, blev hans barnepige; der opstod så nært et forhold de to imellem, at Frederik VII endda som voksen stadigvæk kaldte hende for »mor«.

Ind imellem mange spilopper prægede en stor godmodighed ham fra den tidlige barndom, ligesom han viste stor lyst til at glæde andre – en egenskab, der holdt sig livet igennem. En af dem, der stod hoffet nær i disse år, udtalte senere, at de svage sider hos prinsen væsentligst havde deres rod i den elendige opdragelse, han fik – nærmest både fader- og moderløs som han var. Hans lærere forstod ikke hans sammensatte karakter og hersede med fag, der ikke kunne vække hans interesse. Faderen var faldet i en slags unåde hos Frederik VI efter de politiske begivenheder i Norge 1814, hvis frie tendenser ikke tiltalte enevoldskongen. Prins Christian Frederik opholdt sig derfor en del i udlandet; da Fritz var en halv snes år, modtog han et formanende brev fra faderen, hvori han skrev: » . . . jeg tvivler ikke om, at du er flittig og ret artig, så at alle kan holde meget af dig . . . skriv mig ret til, hvorledes du lever«. Til hovmesteren skrev faderen, at prinsens gemyt er blødt, hvorfor han må tages med det gode, navnlig uden anvendelse af korporlige straffe, og han omtalte hans store indbildningskraft, der engang imellem løb af med fornuften. Til trods herfor blev der dog anvendt spanskkrør, hvilket prinsens omgivelser ikke mente, at han – med sit godmodige gemyt – tog skade af. Latin blev terpet ind i prinsens hoved efter den sorte skoles bedste principper, så det kan løbe én koldt ned ad ryggen at læse derom.

Når stillesiddende arbejde var ham så stærkt imod, skyldes det eksem på kroppen; det fremkaldte en ulidelig kløe, som bedst kunne overvindes ved bevægelse i fri luft. Han var flink til gymnastik, en dygtig svømmer og i det hele taget interesseret i al slags sport. Hele sit liv igennem holdt han af at fiske; som 12-årig blev han medlem af Det kgl. Skydeselskab og blev en dygtig skytte. Han yndede at gå klædt i matrostøj, og som sit store forbilled, Christian IV elskede han at færdes til søs. Til fødselsdagsselskaberne på Sorgenfri blev der arrangeret kampelege på Lyngby sø; var kammeraterne inviteret til Amalienborg, legede de tagfat i den store sal og spillede om aftenen lotteri med pebernødder. Blandt de jævnaldrende var den senere komponist J. P. E. Hartmann. Allerede i barndommen viste Fritz' arkæologiske interesse sig; han lærte runeskriften og deltog i udgravninger af kæmpehøje ved Sorgenfri og i Brede. Ingemanns historiske romaner var hans kæreste læsning.

I 1815 giftede faderen sig igen – denne gang med sin augusten-

Frederik VII som barn.
Malet af J. L. Lund (Jægerspris Slot)

borgske slægtning, Caroline Amalie, der livet igennem nærede ømme moderlige følelser over for stedsønnen. Det varede dog endnu nogle år, før forældrene begyndte at tage sig af prinsens opdragelse, og da det endelig skete, klagede lærerne over det forstyrrende og hæmmende for undervisningen med de mange rejser og de hyppige flytninger. Christian Frederik var ikke konsekvent over for sønnen; når lærerne for eksempel havde dekretet en straf for dovenskab eller ulydighed, skete det, at faderen fritog ham derfor.

Allerede før prinsens 18 års fødselsdag blev hans forlovelse deklareret med Frederik VI's yngste datter, den jævnaldrende prinsesse Wilhelmine. Der er ingen tvivl om, at dynastiske ønsker lå bag

denne forbindelse, aftalt mellem de to fædre for om muligt at sikre tronfølgen inden for slægten. De unge kendte hinanden fra hoffet; de nærrede gensidig sympati for hinanden, ja enkelte træk tyder på, at der endogså var tale om egentlig forelskelse. Prinsen kunne fra sin altan på Amalienborg i kikkert tværs over slotspladsen stå og iagttage sin tilkommende, når hun sad ved vinduet i kongens palæ. Der fortælles oven i købet, at han engang var ved at få stuearrest, fordi han havde formastet sig til at omfavne og kysse prinsessen, da de en dag mødtes på trappegangen! Det hørte sig rigtignok ikke til!

Dengang som nu var det skik og brug at sende unge fyrster udenlands; prins Christian Frederik valgte Genève, bl. a. på grund af borgernes usnobbede væsen. Prinsen med følge tilbragte et par år her, hvor han fulgte forelæsninger i historie og statsret og fik undervisning i fransk – hvilket sprog han blev dygtig til. Fra moderen havde han arvet visse kunstneriske talenter: han havde en smuk tenorstemme og fik undervisning i sang, har også forsøgt sig som komponist. Han tegnede udmærket og medbragte altid på sine rejser en skitsebog, som han havde stor glæde af. Endelig elskede han at spille komedie og optræde i tableauer, ligesom han dansede med stor glæde.

Det var ingenlunde nogen let opgave for prinsens kavalerer at passe på deres charmerende, men somme tider uberegnelige elev; en af deltagerne skrev, at havde prinsen for sin alder været mindre barn, ville det næppe have kunnet skade!

Hans ven helt fra barndommens dage og livet igennem, Emil Bardenfleth taler om de ubegribelige modsætninger, som naturen havde nedlagt i prinsen; »der gives dage, hvor: egensindighed og trods griber ham fat som en dæmon, til andre tider er han hjertelig og uforstilt og præget af stor godmodighed.«

I Genève og på sine rejser i syden blev han overalt meget afholdt; han blev medlem af byens skydeselskab, gjorde tjeneste som menig i garden og modtog diplom som borger i republikken. Hans godgørenhed viste sig også her, og ved den store afskedsfest for ham udtaltes, at Genève kun ugerne mistede sin danske prins!

Ved hjemkomsten beklagede han sig over for Emil Bardenfleth, at han nu skulle lænkebindes til en kvinde, som han ikke kunne lide! Det forekom vennen, at prinsen var vendt hjem med de samme dyder og de samme lyder, som han var rejst ud med!

Brylluppet med prinsesse Wilhelmine stod med pomp og pragt i

1828; kgl. konfessionarius J. P. Mynster viede det unge par, og førsteopførelsen af »Elverhøj« kastede glans over festlighederne.

Hvis prins Christian Frederik havde forstået, hvor lidt bylivet og den stive hofetikette passede sønnen, var han næppe gået med til, at de unge blev installeret på Amalienborg. Prinsessen var meget nær knyttet til sine forældre; når hun havde en ledig stund, smuttede hun over slotspladsen og hyggede sig med sin mor. Prins Frederik, der bl. a. havde fået kommandoen over et nyoprettet jægerkorps, havde for lidt at bestille; han havde en svag karakter, fik dårlige kammerater, som lokkede med svir og drik. En skønne dag blev det den landsfaderlige konge for meget; han dekreterede separation og forviste i første omgang prinsen til Jægerspris. Det kom helt bag på den stakkels prinsesse, som rørende skriver tre dage senere til den forstødte: »Du gør mig uret og bedrøver mig meget, når du kan tænke dig, at jeg ønskede din pludselige afrejse. Tværtimod har jeg - Gud ved det - bønfoldet min Fader at forandre sin beslutning, såsnart jeg erfarede denne . . . Du spørger, hvorledes det går mig. Jeg lever stille, siden din bortrejse og er vel - - så vidt man under slige omstændigheder kan være det«. Brevet slutter: »Destoværre har jeg ikke kunnet bidrage efter mit hjertes ønske til din lykke, men jeg skal dog aldrig ophøre at bede for dit vel!«

Kongen sørgede for, at cancelliråd Thomsen, lederen af »Oldnordisk Museum« blev sendt til Jægerspris for at tilrettelægge udgravninger, som prinsen var interesseret i. Frederik VI var bange for, at jagterne samt køre- og rideture i omegnen ikke var tilstrækkeligt til at beskæftige den forviste i de par måneder, han skulle tilbringe der. Resultatet blev, at henved en snes kæmpehøje blev udgravet.

Den officer, der havde overtaget ansvaret for prinsen, fik af kongen formaninger til også at gå i kirke. I en af sine indberetninger skriver han, at man havde valgt den fjernere Skuldelev kirke i stedet for den nærmere, Dråby, hvis sognepræst ved sit foredrag kunne komme til at gøre et lidt for komisk indtryk på prinsen!

Frederik VI bestemte, at prinsen skulle til Island; et orlogsskib og en korvet blev udrustet til turen, og det passede den forviste udmærket - han var sømand med liv og sjæl. Skibslægen har berettet, på hvilken jovial måde prinsen omgikkes alle om bord; men skønt den forviste i det hele og store udtalte sig meget uforbeholdent, kom han aldrig ind på årsagerne til den unåde, han var faldet i. Han var

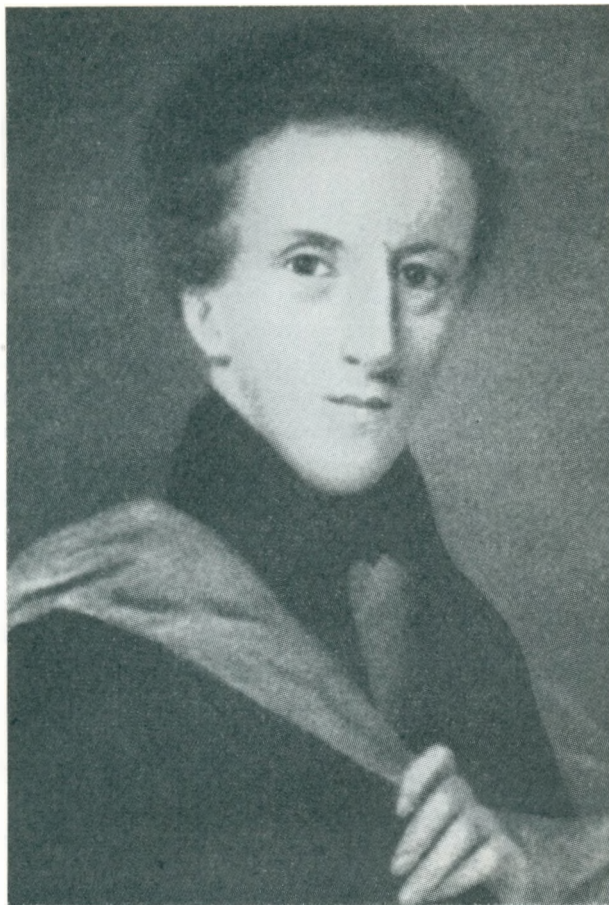
undergivet chefens kommando og havde fået sin favorit, marine-maleren Kloss med. På sagæen blev han meget afholdt; det var hans jævne færd og hans enestående evne til at omgås alle mennesker, som vandt ham venner overalt. Hans helbred havde aldrig været godt, men her imponerede han befolkningen ved sin udholdenhed og hård-førhed, bl. a. under lange rideture – ofte i dårligt vejr.

Efter et par måneders fravær blev han bosat i Fredericia, hvor han fik forskellige militære opgaver. Her fik han lejlighed til at udvikle sine evner til at omgås folk; han blev det selskabelige livs midtpunkt, besøgte byens borgere i deres hjem, ligesom han arrangerede koncerter, baller og komedie i kommandantboligen, hvor han residerede. Han lærte hovedlandet at kende under mange rejser; engang tilbage-lagde han strækningen fra Skagen til Fredericia på hesteryg. Han fortsatte sine arkæologiske undersøgelser, deltog i marsvinejagt i Lillebælt og fik af faderen et skib til opmåling af Vejle fjord.

Måske var prinsen et nummer for livlig ind imellem, men man tilgav ham gerne de lystige streger; for Fredericia blev hans ophold en glansperiode.

Fader og søn korresponderede hyppigt sammen; undertiden sendte sønnen sin rejsedagbog, for at faderen kunne følge med i enkelt-hederne. Faderens breve er ofte rosende og anerkendende – ind imellem dog også formanende. Prinsen uddelte af og til anonyme gaver; han roses for sin gavmilde understøttelse af byens småbørns-asyl, men en anden gang fraråder faderen en længere rejse i Jylland, den vil blive for dyr! Man får ellers indtryk af, at prinsen forstod at holde hus med sine penge; han førte nøjagtigt regnskab over sin apanage – han gav gerne og af et godt hjerte, men en enkelt gang blev han taget ved næsen, havde kautioneret og måtte undgælde derfor. I et af brevene underskriver faderen sig: »Med uforandret sindelag, skønt ej med ublandet tilfredshed, kære søn, fra din ømme Fader Christian Frederik.« I et andet brev: »Jeg har været glad ved at finde dit hjerte åbent for mine velmente råd«. Engang spørger faderen, om sønnen har læst den ny roman af Carl Bernhard »Lyk-kens Yndling« og anbefaler den som levende skildret«.

Der skete en formel udsoning mellem prinsen og Frederik VI, men efter kongens død kom der endda et venskabeligt forhold i stand til enkedronning Marie og Wilhelmine. Sidstnævnte blev 4 år senere gift med sin fætter, hertug Carl af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Lyksborg.

Frederik VII som ung.
Malet af L. F. Møller (Jægerspris Slot)

Da hun engang skulle passere Odense med sin ægtefælle og besøge prins Frederik der, nærde Christian VIII ængstelse for, at for varme følelser skulle opstå mellem de to fraskilte! Frederik VII udtalte senere, at han i grunden ikke begreb, hvorfor de egentlig var blevet skilt!

Under Fredericia-opholdet korresponderede prinsen ret livligt med sin mor, der havde bosat sig i Rom og var gået over til katolicismen. Hun sås ofte i Thorvaldsens atelier; billedhuggerens svigersøn, oberst

Paulsen, var hendes opvartende kavaler. Hun skrev, hvor usigelig lykkelig hun var for sønnens breve, og hvor hans ve og vel lå hende stærkt på sinde. Nogle breve er underskrevet »din Moder og veninde«, et andet »din gamle Moder, hvis eneste glæde og trøst du er«. Hun var meget optaget af sønnens fremtid, bl. a. et eventuelt nyt ægteskab; hvis det skal ske, må han sørge for denne gang *selv* at vælge: »Du var forrige gang alt for ulykkelig«. »Jeg beder Vorherre hver dag, at han vil bønhøre os«. Prinsen nærrede også meget varme følelser over for moderen og skrev mange kærlige breve til hende. Det var hendes højeste ønske at gense sønnen, og hun beder ham henvende sig til sin »gode Fader« om tilladelse, men prinsen fik ikke lov – end ikke efter at Christian VIII er blevet konge: »Du vil i øvrigt være fornuftig nok til ej at vække prinsessens håb på et møde, som du selv vil indse, at omstændighederne ej tillade«.

Moderen døde 1840 i Rom og blev begravet på den tyske kirkegård i Vatikanet, hvor Frederik VII efter sin tronbestigelse lod opsætte en sarkofag udført af Jerichau.

Da Christian VIII blev konge i december 1839, fik sønnen en langt friere stilling og flere penge mellem hænder. Faderen udnævnte ham til kommanderende general over tropperne i Nørrejylland og Fyn samt guvernør over Fyn – med sæde på Odense slot, hvor han selv havde resideret en tid som tronfølger; den nye kronprins fik også sæde i statsrådet og blev præses for militærkommissionen. Han viste gode forhandlingsevner og forstod at vinde mennesker for sig, blev karakteriseret som »den elskede, folkelige kronprins med det danske sind og hjerte«.

Den livlige brevveksling mellem far og søn fortsatte; kongen optrådte ind imellem stadigvæk formanende. Engang drejede det sig om ikke at feste alt for hyppigt, og brevet slutter ligesom med et smil: »Du ser, jeg er blevet exercermester på mine gamle dage!« En anden gang rådede kongen til ikke at forlade byen i kirketiden, men vente til efter gudstjenesten!

Et eventuelt nyt ægteskab omtales hyppigt; Christian VIII lagde ikke skjul på, hvor stor betydning det ville få rent dynastisk, hvorimod det ikke fremgår af brevene, at kongen kunne nære bekymring for kronprinsens evne til at leve i et harmonisk ægteskab eller tvivle på hans potentielle evner; Frederik VII forblev barnløs.

Man fandt det hensigtsmæssigt, hvis den vordende brud kom fra et

Frederik VII som kronprins til søs.
Malet af Aug. Schiøtt 1834 (Jægerspris Slot)

af de nordtyske hoffer; gesandten, greve F. D. Reventlow fik opgaven i første omgang, men der skulle ikke publiceres noget, før de unge havde truffet hinanden og selv udtalt sig.

Valget faldt på storhertugdatteren fra Mecklenburg-Strelitz, den 13 år yngre Mariane - inden for familien kaldet Lilli. Da kronprinsen efter et længere ophold hos sine vordende svigerforældre i forbindelse med deklARATIONEN af forlovelsen, skulle rejse hjem, lagde han turen om ad Berlin for at hilse på kongen af Preussen. Til Christian VIII skrev han: »Mariane skal ej komme til at fortryde sin tillid til mig« og underskrev sig »Din lykkelige søn«. Faderen lykønskede hjerteligt: »Du har forskaffet mig den lykkeligste dag ved at meddele mig

og min kone den glædelige tidende om din forlovelse. Dine ytringer til hendes fordel, dit løfte, at hun ej skal fortryde hendes tillid til dig, forvisser mig også om, at denne forbindelse grundet på gensidig tilbøjelighed, vil vorde til held for dig i fremtiden . . . I Berlin må du følge gesandtens anvisninger i alt, hvad form og etikette angår, og i øvrigt vise lige interesse for de militære genstande som for kunstsager . . . jeg bifalder aldeles denne rejse til Preussens hovedstad, kun ville du ved at optræde i den store verden i Berlin være lige så betænksom, som du har været det i Strelitz, hvor du har vundet alles hjerter . . . Dit lykkelige udbrud »Din lykkelige søn«, kunne jeg gensvare med »din lykkelige Fader«, lykkelig med dig ved dit held, ved den selvtilfredshed, du kan nyde ved den sluttede forbindelse med en agtværdig prinsesse, der roses af alle som en engel . . .« Og senere: »Kongen af Preussen har skrevet mig det venskabeligste brev fuldt af ros over dig«.

Hvor svingende kronprinsen var, viser en udtalelse til en af vennerne: »Jeg har bragt kongen det største offer, jeg kan bringe: jeg har lovet at ville gifte mig«. – Brylluppet stod i Neu Strelitz i sommeren 1841.

Kronprinsessen blev meget forskelligt vurderet; een karakteriserede hende som lige så kold, afmålt og tilbageholden i sit væsen, som prinsen var varmlodig, humoristisk og djærv. Vennen Emil Bardenfleth nærede bekymring for, hvordan det skulle gå; i sine erindringer skrev han: »De egenskaber, som udfordredes for at kunne vinde og i tidens løb hævde en velgørende indflydelse på kronprinsen, måtte jeg straks frygte for ikke at være faldet i hendes lod. Dertil ville nemlig udfordres en ung dame med et stærkt helbred og en kraftig karakter, der afvekslende til rette tid kunne give efter for og overvinde kronprinsens luner og omflakkende tilbøjeligheder, og med tilsidesættelse af egne bekvemmeligheder og ønsker måtte hun kunne have opofret sig til det besværlige, men vigtige og lønnende kald at fremlokke og pleje de hjertens gode egenskaber, som aldrig fornægtede sig hos kronprinsen«. Bardenfleth blev efter brylluppet hofchef hos det unge par og vandt hendes fulde tillid; han fortæller videre, at hun havde et svageligt helbred; hendes nervesystem blev angrebet ved den mindste, usædvanlige anstrengelse eller overraskelse. Over for kongen pointerede han stærkt, hvor vigtigt det var, at parret blev bosat på Fyn, da han af erfaring vidste, hvor kronprinsens gode hjertelag langt mere

trådte frem under hans ophold i provinsen, og hvor han var lettere at påvirke i god retning. Når ægteskabet kom til at blive så kortvarigt, var der ganske naturligt – ligesom første gang – fejl på begge sider; også prinsesse Mariane – porcelænsprinsessen, som hendes lærer i dansk, Chr. Winther kaldte hende – var nær knyttet til sine forældre og længtes. Gang på gang rejste hun hjem for at pleje sit helbred. Odense var hende for provinsiel, så hun foretrak hovedstaden, når hun endelig opholdt sig i landet. Frederiksgave på Fyn var indrettet til sommerbolig, men heller ikke det tiltalte hende. Uden tvivl holdt kronprinsen meget af hende; da en længere adskillelse på et vist tidspunkt forestod, skrev han til Bardenfleth: »11 måneder er en lang tid at vente for den, som af hjertet elsker sin kone. Gud vil give mig styrke til at udholde denne skilsmisse!« Gang på gang rejste prinsen til Strelitz for at hente sin hustru hjem, men forgæves. Til sidst blev det selv kongen for meget med disse ydmygende »valfarter«.

I september 1845 modtog Christian VIII breve fra storhertugen og »Lilli« hvoraf fremgik, at man ønskede skilsmisse; beslutningen blev motiveret med hendes dårlige helbred og den kendsgerning, at hun ikke havde »opfyldt sin bestemmelse«.

Kongen sendte »denne beklagelige meddelelse« til sønnen vel vidende, at den ville volde ham sorg. Han tilføjer: »Som fader og som konge kan jeg kun billige en beslutning, der kan tillade en anden ægteskabelig forbindelse, som kan skaffe dig afkom og sikre arvefølgen i den gamle danske kongestamme. Det kunne være blevet nødvendigt, såfremt kronprinsessen ingen afkom kunne få, at skride til dette middel, som dog ville have kostet mit hjerte megen overvindelse at foreslå dig, men når forslaget kommer fra hende, og hun synes at have taget den faste beslutning at bringe Danmarks lykke dette offer, så kan jeg kun ønske, at du med mig vil anse det som forsynets vink og overvinde, hvad der vist vil modstride din følelse, men som ligeledes fra din side kan anses som et offer, du bringer din ophøjede stilling«.

Han anbefalede sønnen at svare »mildt og forsonende«, men kronprinsen skrev omgående til faderen, at han ikke ønskede skilsmisse og foreslog, at Lilli forblev i Mecklenburg vinteren over for at styrke sit helbred. Insisterede hun derimod, måtte han bøje sig, men et nyt ægteskab kunne han ikke indlade sig på, og så var motiveringen for skilsmissen jo bortfaldet.

Kongen håbede, at kronprinsessen ville se sønnens vægning som et bevis på hans kærlighed til hende og forandre sin beslutning, men hun blev ved sit, og i løbet af det kommende år blev formaliteterne bragt i orden.

Bardenfleth vil gerne skifte sol og vind lige; i sine erindringer skriver han: »Når ikke få har villet tillægge hende skylden for, at forholdet endeligt måtte brydes, da tror jeg, at man gør hende højliggen uret . . . Imidlertid kan det ikke nægtes, at der ved selve den måde, hvorpå forbindelsen endeligt hævedes, påhvilede hende i det mindste et stort skin af uret . . . berettiget til at vente hendes tilbagekomst, som man måtte være.« Han nævner ikke Louise Rasmussens ophold i Odense, hvilket utvivlsomt har været en medvirkende årsag; kongen håbede, det kun skulle blive et flygtigt bekendtskab, »hun er jo så forbandet styg«, så sønnen nok skulle blive ked af hende, men det blev ikke tilfældet.

Kronprinsessen, der fortsat fik apanage fra den danske stat, vedblev med den største interesse at følge begivenhederne i Danmark. Under treårskrigen få år senere ønskede hun at bidrage, hvad hun formåede til at »støtte Danmarks retfærdige sag imod det skammelige oprør og den blinde, tyske fanatisme«, bl. a. ved en afkortning i sin apanage i lighed med de øvrige prinsesser. Anonymt skænkede hun en større sum penge til de faldnes efterladte, underskrevet »en som stedse omfatter Danmark med sand interesse og indeslutter hele landet i sine bønner«.

Frederik VII rejste og sejlede meget i sine sidste år som kronprins; den længste tur foregik til Cadiz, Sevilla og Madeira. En tur nord på gik til Skotland og Færøerne; her deltog han i grindejagt, der blev foreviget af Kloss. Man ser kronprinsen stående i forstavnen, håndterende sin harpun; det fortaltes, at han havde lagt både mod og behændighed for dagen.

Kongen bad sønnen hilse færingerne og fortælle om hans varme følelser for dem, ligesom han opfordrede kronprinsen til at sætte sig ind i fiskerflådernes forhold, både de færøske, de danske og de udenlandske.

Christan VIII's død i januar 1848 kom bag på sønnen; han følte en tung byrde lagt på sine skuldre – næsten for tung til at bære, og var ganske usikker over for situationen. Han tillagde sig selv hverken stor ånd eller store kundskaber; i statsrådsmødet om natten efter

faderens død opfordrede han i hjertelige udtryk ministrene til at yde sig virksom bistand, idet han beskedent tilføjede, at han jo stod langt under faderen i åndelige evner.

På dødslejet havde han lovet Christian VIII at give en fri forfatning, og han holdt ord. I de bevægede martsdage, der blev indledningen til det slesvig-holstenske oprør og treårskrigen, mødte Frederik VII en overstrømmende sympati; hans svar til folketøget: »Når De, mine herrer, vil have samme tillid til Deres konge, som jeg har til mit folk, så vil jeg være Dem en tro leder til ære og frihed«, blev modtaget med jubel. Enkedronning Caroline Amalies brødre stod i spidsen for oprøret, men hun forblev loyal over for Danmark. Alle samfundslag blev grebet af national begejstring; »ånden fra 48« skabte en hidtil uset samling. Peter Fabers sang »Den tapre landsoldat« var på alles læber:

Vi byde fjenden trods,
når kongen er med os;
med draget sværd han står,
han snakker ej, men slår,
så dansk som han var ingen konge her i mange år.

— — —

Men kommer jeg ej hjem til min gamle far og mor,
kong Frederik vil trøste dem med disse hersens ord:
Sit løfte har han holdt, den tapre landsoldat!
Hurra, hurra, hurra.

Frederik VII rejste straks efter de første krigsbegivenheder til Sønderjylland; ved sin tilbagekomst til København ville folk spænde hestene fra og trække ham til slottet, men han gennede de alt for påtrængende beundrere af vejen med sin sabel. Man respekterede, at han boede uden vagt på slottet; den var unødvendig, sagde han. For dem, der oplevede disse forårsdage, blev det som et eventyr! Under en tropperevu ved Grejsdalen i september 1848 lød H. P. Holst' sang: »Vel mødt igen kong Frederik ved hæren« med ordene »Det skal ej ske«, der hentydede til en fra udlandet foreslået deling af monarkiet. En af deltagerne i den efterfølgende frokost for officererne fortæller, at kongen rejste sig, greb sit glas og gentog højt, så alle hørte ham, og med en af sindsbevægelse skælvende stemme, som var det den

helligste ed »Det skal ej ske«; der var over det øjeblik udbredt en stemning, som ingen, der overværede scenen, glemte, så længe han levede.

Da kongen kort efter fejrede sin fødselsdag i København, red han gennem byen og blev hyldet overalt; til en af sine venner udtrykte han sine følelser i den anledning: »Det var en glæde for mit hjerte at vide, at ikke en eneste i mængden nærede en ond tanke mod mig. Det er mere, end mangen konge i denne tid tør vove at sige!«

Midt under krigen vedtog den grundlovgivende rigsforsamling den nye, frie forfatning af 5. juni 1849. Når der er rejst så mange statuer af Frederik VII over det ganske land, skyldes det først og fremmest, at han stod for befolkningen som grundlovens giver; 5. junidagen blev både i hans levetid og senere den store folkefest, hvor han blev hyldet, som kun få er blevet hyldet før ham. Han havde en evne til at gribe øjeblikkets stemning og give sine tanker ord, der gik hans undersåtter til hjertet. Hans danskhed stod urokkelig fast i modsætning til faderen, der havde ført en svingende politik over for de sydlige naboer, og det var hans inderlige ønske at bevare helstaten udelte. Da krigen sluttede i 1850, vendte tropperne hjem med ære, men de storpolitiske resultater svarede ikke til forhåbningerne fra martsdagene i 1848.

De følgende år blev en rig reformtid, omend fulde af indre og ydre vanskeligheder, som tit var ved at tage modet fra kongen. Man har bebrejdet ham, at han kun ugerne gav sig af med statssager og ikke interesserede sig herfor, men det er næppe korrekt. I det store og hele var hans medvirken måske nok af ret passiv karakter, men der findes adskillige vidnesbyrd om, at han satte sig grundigt ind i de spørgsmål, der skulle forhandles i statsrådet; han havde en klar og hurtig opfattelsesevne og kunne give sine tanker præcise og rammende udtryk, som ofte imponerede de tilstedeværende.

Kongen var meget øm om sin popularitet; han kunne være umådelig godgørende, og kunne næsten ikke bære det over sit hjerte at sige nej, hvis nogen bad om hjælp. Som den modsætningernes mand han var, kunne han være djærv, til tider grov eller plump og såre sine nærmeste venner for pludseligt at slå om og optræde værdigt, ja kongeligt i ordets bedste forstand! Han var folkelig og havde hjerte for alle sine undersåtter; han forstod at vurdere en ukunstlet, hjertelig optræden hos mennesker og havde et godt blik for forskellen på

dette og hykleri. Hans hofchef fortæller, at da kongen engang havde været på besøg i nærheden af Kolding, ville befolkningen gerne lade ham gå om bord fra Stenderup strand, så han fik lejlighed til at passere det smukke landskab med et meget bakket terræn. I en fart fik man anlagt en kørevej og en landgangsbro, to gårdmænd fra egnen måtte støtte kongens vogn på den smalle, ujævne vej. Fra en bakketop med udsigt over stranden udtrykte kongen sin forundring over den lange flagsmykkede landgangsbro og det sidste stykke af vejen, som han ikke syntes at have set før. Efter bøndernes forklaring udbrød kongen med sin store hjertelighed: »Men, kære børn, hvorledes skal jeg nogen sinde kunne gengælde al Eders kærlighed, som I ved enhver lejlighed og nu her vise mig?« En af de tiltalte svarede straks med synlig oprigtighed: »Det, som vi i dette øjeblik se i Deres Majestæts øjne er os mere end gengældelse nok!« Referenten, der overværede samtalen, tilføjer, at det var synligt, her talte natur og sandhed et sprog, som en udtænkt hofmand ikke havde kunnet gøre finere – dette simple, men smukke hjertesprog imellem kongen og den jævne bondemand!

Som ung var Frederik VII slank; han havde smukke ansigtstræk og klare, blå øjne; hans stemme havde en usædvanlig smuk klang – sølvklang, sagde nogle – og kunne høres viden om, når han talte til store forsamlinger. Han havde elegante små fødder og dansede med ynde og anstand; når han blev vred, rullede øjnene i hovedet på ham, ligesom de havde gjort det på hans mor!

Han lignede sit store forbillede, Christian IV; når han efter en jagt gik igennem salene på Frederiksborg slot i sin jagtuniform, der havde lighed med hans høje forfaders, kunne man tro, at det var Christian IV selv, man mødte. Allerede som ung viste hans store forfængelighed sig; han elskede at mæje sig ud. Det morede ham at optræde i alle mulige, farvestrålende uniformer, ikke altid lige reglementerede. Hvem kender ikke de populære billeder fra de senere år af den mere fyldige konge med fezen på hovedet og dampende på merskumspiben? Han indførte, at der ved taflerne måtte ryges, hvad de ældre hofmænd af den gamle skole ikke gouterede. Han havde en god hukommelse og kunne huske de mindste enkeltheder, selv om de lå mange år tilbage. Da en audienssøgende ville give kongen håndkys ved afskeden, som man havde gjort det i Christian VIII's tid, trak

kongen næsten vred hånden tilbage og sagde: »Nej, den slags underdanighed sætter jeg ingen pris på!«

Man kunne nære frygt for, at en mand med så store modsætninger ikke egnede sig til at være regent; når Frederik VII på trods heraf gjorde så god fyldest, skyldtes det for en stor del hans tredje hustru, Louise Rasmussen, som han ægtede straks efter afslutningen af treårskrigen. Spørgsmålet om ægteskab havde været på tale kort efter tronbestigelsen, men konseilpræsidenten havde anmodet kongen om at udskyde det på grund af krigen. Man havde gerne set det udsat, indtil tronfølgespørgsmålet var afgjort, men så længe ville kongen ikke vente. Hans forbillede var Christian IV's ægteskab med Kristine Munk. Vielsen foregik i Frederiksborg slotskirke – til venstre hånd – ved biskop Mynster; det var en stor tilfredsstillelse for kongen, at hans farbror, arveprins Ferdinand var forlover, da hofkredsen ellers tog afstand fra den nyudnævnte grevinde Danner. Enkedronning Caroline Amalie lykønskede stedsønnen: »Kære søn! Jeg har bedt om Guds velsignelse for dig og om lykke for det elskede fædreland«; få dage efter modtog hun kongen og grevinden på Sorgenfri slot.

Frederik VII kaldte grevinde Danner for sin skytsengel – og i sandhed hun var det. Hun forstod hans naturejendommeligheder som ingen anden; hun havde den faste karakter, som kongen følte sig tryk ved og kunne underordne sig. Hun følte sig som hans sygeplejerske, kunne råde ham, når han ville tilsidesætte sit helbred, kunne bremse ham, når han kiggede lidt for dybt i bægeret eller glatte ud, hvis der var faldet uforsigtige ytringer, eller der blev fortalt alt for usandsynlige historier. Hun er blevet meget forskelligt bedømt alt eftersom i hvilken lejr, man stod.

Det var et morganatisk ægteskab, det vil sige, at hun ikke skulle betragtes som en fyrstelig person.

Der er ingen tvivl om, at hoffets anseelse blev svækket – både hjemme og ude; det er sikkert også rigtigt, at grevinde Danner skilte kongen fra tidligere venner, som tog afstand fra hende og kongens erklærede yndling, Carl Berling. Han var avanceret op fra at være kongens privatsekretær til højtbetroet hofembedsmand, blev kammerherre og chef for civillisten. Derimod er det næppe rigtigt at give grevinden skylden for, at der blev afholdt så få hoffester; kongen

Frederik VII.
Malet af D. Monies. (Frederiksborgmuseet)

havde også tidligere taget afstand fra det stive hofceremoniel og foretrak at leve enkelt, under mere hyggelige former.

I det store og hele respekterede grevinden de grænser, der var sat for hendes stilling; en enkelt gang måtte kongen dog sætte hende på plads, da hun havde prøvet at gøre sin indflydelse gældende hos generaladjudanten: »Du gør bedst i ikke at blande dig i de sager, hvorom din mening ikke er forlangt!« Adjudanten udtalte senere, at man måtte beundre hendes naturlige og kvindelige takt. Hun var

utvivlsomt det solideste i kongens omgivelser, optrådte ofte som mægler og prøvede at stabilisere de større og større udsving, der gjorde sig gældende i hans svage karakter. Til gengæld værnede kongen hende trofast og viste sin kærlighed både i ord og gerning. På de mange rejser, som det høje par foretog rundt i landet, kørte kongen som regel i åben vogn – og alene med sin adjutant, hvorimod grevinden fulgte efter i et andet køretøj. Det spillede en stor rolle for majestæten, om hans hustru blev anerkendt som sådan ved taflerne og på besøg under rejserne; det glædede ham for eksempel meget, da Hostrup under et ophold i Silkeborg udbragte en skål for grevinden og takkede, fordi hun afbetalte noget af den gæld, hvori hele befolkningen stod til kongen. Efter nogle års forløb tog kongen initiativ til at få grevinden optaget i Statskalenderen, uden at hun vidste noget derom; som forbillede tog han kong Frederik Wilhelm II af Preussen, der tidligere havde kundgjort sit morganatiske ægteskab. Frederik VII underrettede de fyrster, han var i slægt med, derom, og konseilpræsidenten sendte gesandterne i udlandet meddelelse og bad dem varsomt henstille til de fremmede regeringer, om de muligvis heri kunne finde et motiv til at modificere de instrukser, som tidligere var givet de respektive legationer i København. Grevinden ville ikke gerne, at det skulle blive et stridens æble, men resultatet blev, at hun af og til deltog i galatafler ved fyrstelige personers besøg.

I 1850'erne boede kongen meget ofte på sit elskede Frederiksborg slot; her kunne han fiske og gå på jagt, og om vinteren holdt han meget af at køre i kane. Livlægen fortæller, at han gik lange ture med kongen i Gribskov. Byen nød godt af hoffet på slottet, blandt andet den festlige vagtparade. De årligt tilbagevendende julefester på slottet var en stor oplevelse for alle, der fra omegnen var inviteret med. Der blev disket op med alle slags lækkerier, fine franske konfekter, blodappelsiner og andre ting, som gæsterne kun kendte af navn; der var kostelige foræringer, dejligt legetøj til børnene, bl. a. gammeldags kukkasser, som majestæten personligt uddelte; de oplyste sale med de høje, pragtfulde juletræer tog sig dejligt ud.

H. C. Andersen fortæller, hvordan han adskillige gange blev indbudt for at læse sine eventyr højt i Christian IV's stolte bygning; en dag var der taffel ude i haven, og bagefter blev han inviteret med ud at ro på søen. »Jeg blev modtaget med den jævne, hjertelige lige-

fremhed, som kongen altid viste«. Stolt var han, da han efter et sådant besøg fik brev fra kongen, egenhændigt skrevet: »Min gode Andersen! Det er mig en fornøjelse at sende Dem min tak for den glæde, De forskaffede mig ved forelæsnngen af Deres dejlige eventyr forleden aften, og jeg kan sige så meget, at jeg lykønsker mit land og dets konge til at eje en digter som Dem«. Med skrivelsen fulgte en gulddåse med Hans Majestæts navnetræk.

Om sommeren boede kongen og grevinden ofte de senere år i Skodsborgvillaen, hvor de hyggede sig i en usædvanlig grad; Frederik VII fik i haven rejst et telt, hvor han arbejdede om dagen og sov om natten, somme tider endda efter at nattefrosten havde sat ind.

Den første officielle rejse efter brylluppet foregik til Bornholm, kongehusets tro ø, hvor Frederik havde været flere gange tidligere. Her fejrede parret eetårsdagen for deres bryllup; på æresportene var også grevindens navnetræk medtaget! Den blanding af værdighed og gemytlig jævnhed, som så ofte prægede kongens fremtræden, og som var hans kongehemmelighed, kunne befolkningen ikke stå for: »Mine kære bornholmere! Må jeg forestille Jer min kone! Hun havde lyst til med mig at besøge og se Eders smukke ø!« Rønne var illumineret, og i avisen fortaltes, at der flammede glædesblus i den mest afsides krog af landet. Succés'en opfordrede til nye rejser; under disse fortsatte kongen sine arkæologiske undersøgelser, der havde haft hans store interesse lige fra barndommen. Jellingehøjene optog ham meget, og han vendte adskillige gange tilbage til dem; men også Valdemarernes grave i Ringsted, Erik Klippings grav i Viborg og Kristine Munks i Odense beskæftigede han sig med. Udgravningen af jernalderbåden fra Nydam mose på Sundeved fulgte han nøje. Nutidens oldtidsforskere giver ham fuld anerkendelse for den indsats, han ydede: »Arkæologen Frederik VII var på sit område forud for sin tid«. Som den første påviste han ved studier af en køkkenmødding ved Jægerspris, at menneskeæderi havde fundet sted i den ældre stenalder; menneskeknogler var flækket for at man kunne fortære marven. I en afhandling »Om byggemåden af oldtidens jættestuer« kommer han ind på problemet, hvordan man transporterede de store stenblokke. Bogen blev oversat til en række fremmede sprog: engelsk, tysk, fransk, bøhmisk, italiensk og græsk. I oldskriftselskabet, hvor han var præses, fremkom han med efterretninger om en runesten på Jægerspris. Oldforskningen fik en vældig opblomstring, takket være

kongen; »han har sat sig et minde af en lige så urokelig art som statuen på torvet!« skriver en Århus-arkæolog.

Sønderjylland havde en særlig plads i kongens hjerte, dels fordi det var grænselandet, hvor brydningerne mellem dansk og tysk var særlig hårde, dels på grund af de mange historiske minder, der knyttede sig til denne landsdel. Han var med til indvielsen på Flensborg kirkegård af Bissens løvemonument, som Orla Lehmann havde foreslået, til minde om slaget ved Isted under treårskrigen; siden den anden verdenskrig står Istedløven i Tøjhusgården i København, men kommer vel tilbage en skønne dag til sin oprindelige plads?

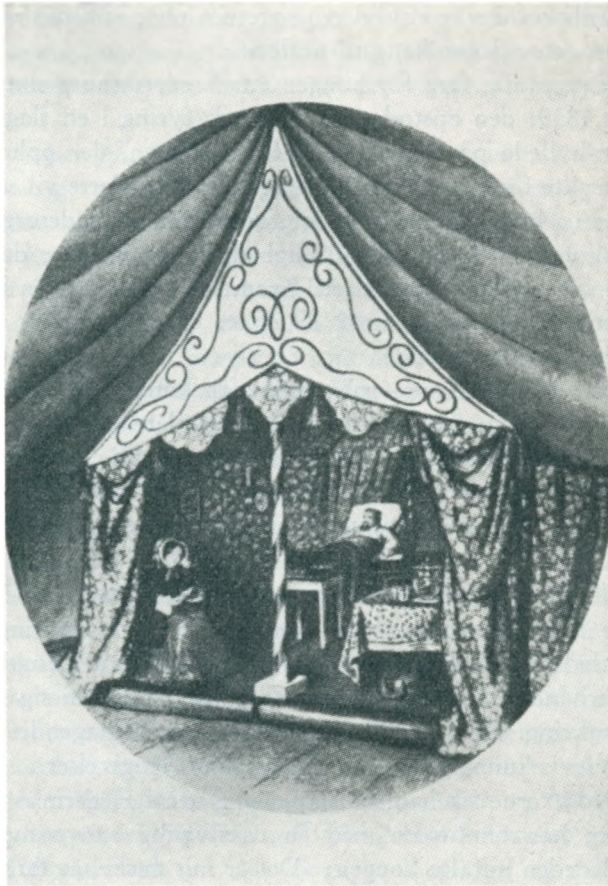
Frederik VII var ivrig frimurer, allerede fra sine år i Odense; på hans initiativ blev de 2 københavnske loger slået sammen, og han var med til indvielsen af Frederiksberg-logen.

Kongen følte et varmt venskab til den svenske kongefamilie; blandt andet bandt fælles interesse for frimureriet dem sammen, og Frederik VII var med til at indføre »det svenske system« i de danske loger.

Smukkeste udtryk fik kongevenskabet utvivlsomt i den »skandinavisme«, som greb ikke mindst studenterne i de nordiske lande, og som blev fremmet ved en række møder og fester. Frederik VII indbød norske studenter til fest på Eremitagesletten; en anden gang blev de skandinaviske gæster inviteret til frokost på Fredenborg, hvor der blev holdt fest i Nordmandsdalen. Oscar I, men i endnu højere grad Carl XV besøgte det danske hof, den sidste både som kronprins og som konge, ligesom Frederik VII hyppigt gjorde gen-visit.

Man har bebrejdet Frederik VII, at hans indbildningskraft løb af med ham, at han kunne fortælle de mest utrolige historier, som ikke havde meget med sandheden at gøre; emnerne var ofte fra rejser eller krigsbegivenheder. En af de hyppigste var, at han havde mistet brugen af sin ene hånd; somme tider motiveredes det med, at han var blevet alvorligt såret under en duel i Schweiz. En anden version gik ud på, at hånden var lammet efter skud under Isted-kampen (hvori han nu ikke deltog!) – eller at tøjlerne blev skudt over på hans hest, da han red ind i Flensborg. Baggrunden for historierne om hånden kan være den kendsgerning, at han som 12-årig fik yderste led af sin venstre tommelfinger amputeret, efter selv at have skudt spidsen af med et for stærkt ladet gevær.

Frederik VII sengeliggende i sit telt i Skodsborg efter
et fald med hesten. Grevinden læser højt for ham.
Efter farvelagt tegning af E. Young, 1853
(Jægerspris Slot)

Adskillige i kongens omgangskreds har taget ham i forsvar, hvad »skipperhistorierne« angår; beretningernes art afhang nemlig meget af, hvem kongen var sammen med. Han havde en stærk trang til selvhævdelse og har følt en vis tilfredsstillelse ved at berette mere eller mindre usandsynlige historier, hvor han selv spillede en vis rolle! Overdrivelserne var dog i den grad til at tage og føle på, at

ingen af tilhørerne var i tvivl om sagernes rette sammenhæng! Man tilgav ham gerne denne hang til praleri!

En stor personlig sorg for kongen var Frederiksborg slots brand i december 1859; den opstod ved for stærk fyring i en slags franske ovne, der hvilede på trægulve. Enkedronningen, der opholdt sig i Nice, udtrykte få dage efter sin deltagelse: »Dit hjerte vil sørge over dit skønne og hyggelige hjem«. Det følte som en landesorg, men en trøst for kongen var den beredvillighed, hvormed store dele af befolkningen støttede genopførelsen. Kransen på kongefløjen blev hejst på kongens fødselsdag knap 2 år efter, og slottet blev væsentlig genopbygget i hans levetid.

Trods en tilsyneladende robusthed var kongen ikke stærk; han blev meget let angrebet af bronchitis, der flere gange gik over til alvorlige lungebetændelser. Ved hans tronbestigelse stillede livlægen ham over for valget enten at anvende enkelte timer hver dag på statsstyrelsen eller at koncentrere sin deltagelse på få og sjældne dage.

Allerede fra ungdommen led han af stærke gigtsmerter i hånden; de gjorde ham følsom over for kommende vejrforandringer. I de senere år led han af en nyresygdom samt af glycosuri (sukker i urinen); efterhånden blev han meget svær og bevægede sig kun med besvær omkring. Det alvorligste var dog hans tiltagende tungsind, som periodevis kunne gå stærkt ud over hans omgivelser.

Sidst i 1850'erne fik han som hofchef general Hegermann-Lindencrone, som han omfattede med en usædvanlig stor sympati. Ved dennes tiltræden udtalte kongen: »Det er mit ønske, at du altid skal sige din mening rent ud til mig, selv om du ved, at jeg ikke deler den med dig – og jeg ønsker, at du uforbeholdent forsvarer den med de grunde, du kan have at anføre«. Engang da kongen havde været nedtrykt i flere dage, spurgte han sin hofchef, hvad der var i vejen med *ham*, som ellers plejede at være så munter? »Hvorledes skulle vel den, der har Deres Majestæt kær, kunne være tilfreds og munter, når Kongen er så forandret, så stille, og som det synes, nedtrykt?« Kongen svarede: »Jeg har, hvilket du vel har erfaret, på denne tid af året i en årrække været i en aparte tilstand, og vil du vide, hvad det er, der i de sidste år og navnlig nu har nedtrykket mig, så er det en tanke, der er opstået hos mig, en frygt for at blive gal... bestandig vender et tungt sind og mange ængstende tanker tilbage, og

netop nu i disse dage har jeg igen været plaget af den tanke, at min hjerne har lidt, og at jeg kan blive halv sindssvag, dersom jeg ikke allerede somme tider er det! Du må selv tilstå, at jeg ikke altid er ens?»

Et eksempel på, hvordan kongen kunne gribes af en pludselig angst, giver generalen: om vinteren brugte majestæten og hans følge en slags færøiske huer til at knappe om halsen som en lukket ridderhjelmså, så kun øjne og næse var synlige; i sne- eller regnvejr bar de tillige sorte kapper med snor om livet og en dolk. Da de en dag red sammen i disse dragter, generalen på en sort hest, sagde kongen: »Ved du hvad, du ser præcis ud som marsk Stig Andersen; du har dog vel ikke i sinde at dræbe mig?» Hegermann svarede: »Det var en uhyggelig tanke; når min dyrebare Konge ikke døde, førend jeg tog livet af ham, så vidste han jo, at han blev udødelig!«

Kongen følte sig som skuespiller; efter en audiens, hvor en skuespiller havde klaget sin nød, sagde kongen til en af hofembedsmændene: »Hvad skal jeg da sige, jeg som jo er overskuespiller i Danmark!« Da han engang omtalte en kendt mand, tilføjede han: »Vi ligner hinanden deri, at vi begge er skuespillere – blot med den forskel, at jeg er det fra kl. 6 om morgenen til kl. 1–2 om natten!«

Kongens pirrelighed og excentricitet forstærkedes de sidste år af hans levetid; det var blevet spået, at han kun skulle regere i 15 år, og det regnede han med! Åndeligt gik han tilbage, blev mere umådeholden med drik; hans uberegnelighed gik i højere og højere grad ud over hans nærmeste omgivelser, så selv grevinde Danner kunne have svært ved at glatte ud.

Ind imellem kunne man dog opleve virkelig kongelige dage.

I januar 1863 fejredes 15-året for kongens tronbestigelse. Konseilpræsident Hall holdt en smuk tale, hvori han blandt andet sagde: »Det har været Deres Majestæts skønne lod at gå i spidsen for det danske folks opvækkelse til et kraftigt og selvbevidst liv, som har åbenbaret sig i selvopofrende mod og begejstring under farer og blodige kampe – standhaftighed og udholdenhed under tunge skikkelser og vanskelige tider, i en hidtil ukendt benyttelse og udvidelse af alle vort lands rige hjælpekloder. Den kraft, der har fremkaldt dette liv, har været friheden, Deres Majestæts uforglemmelige gave til det danske folk, en sjælden kongelig gave, thi det er sjældent, at historien opviser eksempel på, at friheden skænkes af en konge med

villigt sind og af et godt hjerte, og endnu sjældnere, at den gennem årenes veksler og omskiftelser bevares og fredes med troskab og kærlighed af den konge, der har givet den! Det er ved denne frihedens kraft – det er vor tillidsfulde fortrøstning – at det vil lykkes Deres Majestæt at overvinde de vanskeligheder og farer, som endnu true, og således fuldbringe det værk, hvortil De for 15 år siden indviede Dem!« Kongen omtalte i sit svar, at han på sin Faders dødsleje havde givet ham det højtidelige løfte, at han skulle gøre sit elskede Danmark lykkeligt; han vidste med sig selv, at han havde bestræbt sig derfor og ville vedblive dermed til sin sidste stund.

Ved tronfølgeordenen var prins Christian af huset Lyksborg blevet valgt til at skulle bestige tronen, når huset Oldenburg uddøde med Frederik VII. Kongen havde på eet tidspunkt været tilbøjelig til at ville adoptere hans søn, den senere Frederik VIII, men ved stormagts-overenskomst fastholdt man den senere Christian IX.

Prins Christian blev uddannet som dansk officer; kongen gjorde ham til chef for kavaleriet for at give ham lejlighed til at rejse rundt i landet, hvilket han også fik megen glæde af. Allerede i Frederik VII's levetid gennemførtes nogle dynastiske forbindelser, der senere skænkede Christian IX tilnavnet »Europas svigerfader«: Hans ældste datter Alexandra blev forlovet med prinsen af Wales, den senere Edward VII, og den næstældste søn, Wilhelm, blev efter engelsk tilskyndelse valgt til konge i Grækenland som Georg I. Admiral Canaris kom i 1863 til Danmark i spidsen for en deputation, ved hvilken lejlighed Frederik VII holdt en tale, der gav udtryk for både værdighed og faderlig følelse; så inspirerende var hans ord, at de gav genlyd overalt i Europa.

Han udtalte blandt andet til den unge, 17-årige prins: »Jeg vil endnu give dig et råd, forinden du forlader dette sted, et hjerteligt og velment råd: Lad det stedse være din stræben at vinde og bevare dit folks kærlighed; jeg vil ikke rose mig dermed, men det er af erfaring, jeg taler, når jeg siger, at deri består en konges sande lykke. Hold fast ved dit lands forfatning, stræb stedse at skaffe den anerkendelse og sørg for, at den bliver overholdt. Når du gør dig dette til regel, vil det gå dig og dit land vel,« og han sluttede: »Modtag din gamle konges velsignelse! Gud være med dig på din fremtids vej!« På alle tilhørerne gjorde talen et uudsletteligt indtryk; man både imponeredes og blev bevæget af den!

Sommeren 1863 døde arveprins Ferdinand, Frederik VII's farbror; kongen holdt meget af ham og glemte aldrig hans loyalitet ved brylluppet i 1850 såvel som ved senere hoffester. I tungsindige øjeblikke, hvor kongen var ved at give op, talte han om at abdicere; i så tilfælde havde arveprinsen måttet påtage sig kongebyrden, »så er min gode tid fordi« – sagde han. Derimod var arveprinsessen, Frederik VI's ældste datter Caroline mere end ivrig ved tanken om, at hun eventuelt skulle blive landets førende dame. Arveprins Ferdinand var ofte i pengenød og lånte af og til af kongen; kun een gang opstod der en større kontrovers, nemlig da prinsen i 1855 nægtede at underskrive fællesforfatningen. Han blev afsat som kommanderende general, hvilket bedrøvede ham meget, men senere forsonedes han med kongen, og de indgik et kompromis.

I de sidste år opholdt kongen sig mere på Lyksborg slot end tidligere; en af grundene var de spændte, storpolitiske forhold. Han frygtede en ny krigs komme, ja var næsten sikker på, at den var uundgåelig, og ville gerne personligt overvåge udbedringen af sydgrænsens forsvar. Da han i november 1862 vendte tilbage til København efter et ualmindelig langt ophold på Lyksborg, fik han en overstrømmende modtagelse, der samtidig gav udtryk for følelsen af, at alvorlige tider nærmede sig. Folketingets formand bød ham velkommen på banegården i spidsen for rigsdagens medlemmer; man havde fundet det rigtigst, at kongen i en farefuld tid straks skulle føle sig omgivet af folkets repræsentanter og modtage et nyt vidnesbyrd om deres troskab og kærlighed! Da kongen få dage efter havde ministrene til taffel, omtalte han de forestående, krigeriske begivenheder og sagde: »Dersom Gud vil, at jeg skal nødsages til at gribe sværdet, da er jeg sikker på, at I vil slutte Eder om mig og ikke svigte i kampen!«

Lyksborgopholdene var også medvirkende til at styrke og fæstne de danske følelser i Sønderjylland – endogså hos hjemmetyskerne. Da kongen i efteråret 1863 besøgte Åbenrå, Haderslev og Christiansfeld, bemærkedes, at haderslevske borgere, som hidtil havde vist tyske sympatier, deltog i hyldesten! Kongens fødselsdag den 6. oktober blev fejret på Lyksborg på festligste måde; til stede var tronfølgeren og hans søn, prins Frederik, prins Oscar af Sverige-Norge og alle ministrene. Prins Christian holdt festtalen, hvor han udtalte sin glæde over at se kongen i sin fulde manddomskraft; han var fast

overbevist om, at i de alvorlige tider, som stundede til, ville enhver mand ligesom han selv ofre liv og blod for landet! Frederik VII svarede bevæget, at ligesom han følte, at prinsens ord var kommet fra hjertet, således ville de også finde genklang overalt, hvorhen de nåede.

På et lykønskningstelegram fra det københavnske skydeselskab svarede kongen, at det var nødvendigt at have sværdet ved siden samtidig med, at der muredes såvel på frihedsværket som på Danevirke.

En halv snes dage senere rejste kongen tilbage til København efter indstændige anmodninger fra konseilpræsidenten; men da han havde lovet at deltage i den flensborgske borgerforenings fest den 23. oktober, tog han ved en bolle punch afsked med sine ministre efter det sidste statsrådsmøde. Præsten i Flensborg fortæller, hvordan kongen ved borgerfesten dansede i sin røde husarpels, så sveden trillede ham ned ad kinderne! Han var rigtigt i sit es, udbragte mange skåler og fortalte historier!

Kongen havde planlagt at tilbringe vinteren 1863–64 på Lyksborg for at kunne følge begivenhederne på nærmeste hold; i begyndelsen af november tog han på en inspektionsrejse til Kappel, Mysunde og Danevirke. Vejret var råt og barsk; turen skulle gå op ad Slien til Slesvig. Grevinde Danner tog ikke med, da hun vidste, hvor dårlig plads der var, hvor der skulle overnattes, og at kongen ville insistere på, at hun skulle have det bedste værelse. Det blev skæbnesvangert, da kongen udsatte sig for en heftig forkølelse i den bidende kulde og ikke havde sin hustru om sig til at afbøde dens værste virkninger. Da han vendte tilbage til Lyksborg den 9. november, måtte han gå til sengs og rejste sig ikke mere. De første par dage ængstedes man ikke; kongen havde jo så tit haft feber, men da der stødte ansigtsrosen til, blev der sendt bud til København efter livlægen. I de sidste dages febevildelse troede kongen sig på Danevirke i spidsen for sine tropper, manende dem til kamp! Den 15. november lukkede han sine øjne for stedsel!

Hans død kom som et chok for hele befolkningen; sorgens budskab fløj over det ganske land. H. C. Andersen, der opholdt sig i København, fortæller først om de foruroligende rygter vedrørende kongens helbredstilstand; søndag den 15. november var vejret råt og koldt, han havde på fornemmelsen, som færdedes han i et sørgehus,

Frederik VII's statue på torvet i Hillerød med Frederiksborg Slot i baggrunden. Afsløret 1880.

gik og tænkte på kongen og følte stor angst! Da han hørte budskabet, brast han i gråd, var så betaget, at han måtte søge venners selskab, følte sig syg, åndeligt og legemligt, og skrev om aftenen:

Et sørgebudskab gennem landet lød:
»Kong Frederik den Syvende er død!«
Lyd, sørgesang, ud over Thyras vold!
Et kongehjerte brast i Danmarks skjold,
et hjerte, sendt af Gud til folk og land,
mer dansk end Kongen var der ingen mand!
Fra hedenold og til vor fremgang nu
har ingen elsket Danmark mer end du!

Du er for verden kongemagtens tolk,
i kærlighed velsignet af et folk.
Tak for dit hjerteslag, alt, hvad du gav!
Taknemlighed nu græder ved din grav.

Efter prins Ferdinans død havde kongen til en af sine adjutanter med stor energi udtalt sin fordømmelse af »lit de parade«-ceremonien; han ønskede at blive svøbt i det tæppe, hvori han døde og blive begravet således.

Den 31. november blev kisten ført fra Lyksborg; skolebørnene stod i sørgedragt med kranser og sang salmer; ved Adelby løftede bønderne kisten af vognen og bar den ved faklers skin til Flensborg. Det var en stille, alvorfuld vandring gennem byens lange gader; her gik venner og fjender sidste gang før krigen sammen ved hindens side!

På kongedamperen »Slesvig« overførtes liget til København; om aftenen den 2. december foregik den højtidelige bådtransport i kongechaluppen fra Inderrheden op gennem kanalerne under sørgemusik og i fakkelskin fra de medfølgende både til Tøjhusgården. Langs bredderne stod sørgeklædte mennesker i dybeste stilhed; begge livgarder var opstillet i Tøjhusgården og herfra fulgte den nyudnævnte konge, kronprinsen, ministrene og andre honoratiorens kisten til det såkaldt Thorvaldsenske gemak på Christiansborg indtil castrum doloris. En mængde kranser fra hele landet smykkede rummet; en egekrans af guld fra danske kvinder blev lagt på kisten. I de følgende dage defilerede så store dele af befolkningen, som man kunne skaffe adgang, forbi sarkofagen. Den 18. december førtes kisten ad Københavns gader ud gennem Vesterport til Frederiksberg; om natten blev den ført til Roskilde, hvor den højtidelige bisættelse fandt sted næste dag i Frederik V's kapel. Den folkekære og folkelige konge fik et større følge, end nogen konge endnu havde haft.

Kisten er af egetræ og bærer bronzeprydelser; på lågets rand holder engleskikkelser vagt. På den ene langside fremstilles symbolsk Danmark sørgende over kongens død: Charon, den græske mytologiske færgeomand, har ført den døde over floden til skyggenes rige, men frihedstræet – som udtryk for kongegerningen – står tilbage. På kistens anden langside findes en allegori over kongens valgsprog:

»Folkets kærlighed, min styrke!«

Signe Prytz.

LITERATUR:

- P. C. L. Abrahams: Meddelelser af mit Liv. 1876.
H. C. Andersen: Mit Livs Eventyr. 2. udg. 1877.
Arkivalier vedr. Kong Frederik VII. Ms. Rigsarkivet.
E. Bardenfleth: Livserindringer.
J. C. A. Bock: Nogle Optegnelser om Kong Frederik VII. Vor Fortid III. 1919.
E. Bodenhoff: Uddrag af F. G. v. Müllers efterladte papirer.
M. V. Brun: Fra min Ungdom. 1885.
F. Casse: En gammel Ingeniørs Erindringer. 1913.
Louise Danner. Optegnelser fra 1853–54. Historisk Tidsskrift
8. rk. 6. bd. 1915–19.
A. G. Drachmann: En gammel Skibslæges Erindringer. 1888.
H. P. Giessing: Kong Frederik VII's Ungdoms- og Regeringshistorie. 1865.
C. F. A. Graae: Efterladte Dagbogsoptegnelser. 1886.
Justitsråd Gluds efterladte Papirer. Vor Fortid III. 1919.
F. Hegermann-Lindencrone: Min Faders Erindringer. 1939.
Carl Holtens Erindringer. Ms. Kgl. Bibl.
C. Hostrup: Livserindringer. 1893.
N. P. Jensens Livserindringer. 1915.
G. Kunwald: Kongelig Oldtidsforskning. Skalk nr. 3 1961.
V. Lange: Gamle Minder. 1919.
E. Lembcke: Erindringer. Haderslev-Samfundets Aarsskrift 1934.
Math. H. Løvenørn: Løsrevne Blade af Livsminder.
J. N. Madvig: Livserindringer. 1887.
N. Neergaard: Under Junigrundloven. 1892.
Rob. Neiiendam: Bogen om Grevinde Danner. 1956.
A. Thorsøe: Kong Frederik VII's Regering. 1884.
C. F. Wegener: Mindeskrift. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866.

VORT FOLK OG 64

Den 18. April 1914 – Halvtredsaaret for Dybbøls Fald – blev der rundt om i Landet holdt Mindefester. Saaledes ogsaa i Hillerød. Paa Frederiksborg Statsskole mindedes Dybbøldagen ved, at Elever og Lærere samledes i Sangsalen, hvor Organist Brandt spillede en Sørgemarch, og Rektor Hude holdt en kort Tale, der sluttede saaledes: Lad os haabe, at vort Land maa blive forskaonet for et Aar som 64, og skulde det komme, at Nationen saa maa vise den samme Tapperhed og Udholdenhed som dengang, men større Klogskab og Enighed. Gid den Ungdom, der vokser op her ved Skolen, altid maa være besjælet af den rette Aand. Gid den maa gøre de Ord til Sandhed, som Chr. Richardt netop i 64 digtede for denne Skole: »saa atter det løves om Lande.«

Paa Kommuneskolen fortalte Lærerne i deres Klasser om Stormen paa Dybbøl, mens M. Mørks Skole og Nyhuse Skole havde givet fri. Men den helt store Begivenhed var Veteranfesten den 26. April, der havde samlet Tusinder. Der var Feststemning i Luften den Dag. Mange Veteraner – Deltagere i Trearskrigen i 1848–50 og Krigen 64 – kom om Formiddagen til Hillerød, og med Middagstogene strømmede en Mængde rejsende til Byen. Veteranerne gik ofte et Par sammen, prydet med Krigsmedaljerne, og opfriskede gamle Minder. Ikke faa havde Konen med.

Børnene var tidligt paa Færde den Dag. De stillede op paa Torvet flere Timer, før den planlagte Procession skulde afgaa. Festen begyndte Kl. 2 i Biografen paa Torvet, hvor F. Milner havde indbudt Veteranerne til at se Filmen »En Rekrut fra 64«. Der var fuldt Hus, og Forestillingen interesserede overordentlig.

Kl. 3 opstilledes paa Torvet under Ledelse af en gammel Over-

sergent ved Husarerne, Gymnastiklærer B. Kjølnér, den store Procession. Først kom Børnetoget – Drengé og Piger med Dannebrogssflag i Hænderne –, og derefter fulgte et Husarorkester i Galla. Saa kom Veteranerne og efter dem de mange Soldaterforeninger. Et Spejderorkester blev efterfulgt af Spejderne, og Toget sluttede med de mange civile Deltagere.

Da Processionen marcherede ned gennem Slotsgade, blev der fra Vinduerne kastet Blomster og vinket til Deltagerne. Mange Tilskuere havde taget Plads paa begge Sider af Gaden. Adskillige sluttede sig til Toget, der stadig voksede.

I Ridehuset paa Hillerødsholm, hvor man havde tænkt at afholde Festen, kunde umuligt rummes den mægtige Forsamling. Talerstolen blev derfor anbragt paa Ridebanen, og om den samlede 4–5000 Mennesker, da Godsejer Poulsen bød velkommen og udbragte et Leve for Christian X.

Kammerherre Castenschiold, der som Løjtnant deltog i Dybbøls Forsvar, var første Taler. Han gjorde Indtryk på Forsamlingen, der modtog ham med Hurraraab og Haandklap. Han gjorde ogsaa Indtryk paa Referenten, der skriver: »Den gamle Kammerherre, der har bevaret sin Rankhed, lægger ikke Vægt paa nogen ydre Elegance, men han overbeviser ved hele sin Fremtræden om, at han besidder den Sindets Fornemhed, som ingen ydre Elegance kan opveje.«

Efter at Castenschiold havde talt om Dybbøl, fik Provst Fenger Ordet. Der blev sunget Sange, og da denne Del af Festen var forbi, gik man ind i Ridehuset, hvor Veteranerne blev bragt til Sæde. Der blev spist, holdt Taler og passiaret. De gamle havde ikke glemt Humøret hjemme. En af Veteranerne fra 48 fortalte, at han havde haft to Koner – altsaa en ad Gangen, føjede han til. Egentlig vilde han gerne være gift tredje Gang, men det var altsaa ikke lykkedes. –

Ved endnu en Lejlighed mindedes man den 18. April. Det var ved Sommerskolens Aabning paa Frederiksborg Højskole den 3. Maj, hvor Forstander Holger Begtrup talte ud fra Liniérne i en gammel Vise:

Jens var aldrig bange,
men der var for mange.

Hvad der blev udført paa Dybbøl, var en Bedrift, som ikke vil glemmes, udtalte Begtrup, og det var en særlig dansk Bedrift. Jeg

har ofte Følelsen af, at Krigen i 64 var mere dansk i sin Form end den i 48–49–50, som altid bliver prist paa den andens Bekostning.

Et fyldigere Referat af denne Tale findes iøvrigt i »Kultur og Folkeminder« XI, 1959, Side 53–56. –

Saa meget om Mindefesterne i Nordsjælland i 1914.

I Aar er det hundrede Aar, siden Krigen i 1864 fandt Sted, og der kan være forskellige Grunde til ogsaa i nærværende Aarbog at mindes denne Begivenhed. Hvordan virkede Krigen paa dem, der var midt i Kampen, og paa dem, der sad derhjemme, fyldt af ængstelig Venten? Det er disse to Spørgsmaal, vi vil søge at besvare.

En væsentlig Kilde til en saadan Redegørelse finder man i Karl Larsens Værk »Under vor sidste Krig. Samtidige Dagbogsoptegnelser og Breve fra Mænd og Kvinder i alle Stænder«. Denne Bog, der udkom i 1897, bringer paa 526 Sider Uddrag af 1828 Breve og Dagbøger, nedskrevne i Krigsaaret 1864. (Anden Udgave 1914 under Titelen »Et Folk i Krig«). I dette Værk søger Karl Larsen, som det er sagt »at give en historisk-psykologisk Belysning af Begivenhederne og Tidsaanden«, og den er da ogsaa en Hovedkilde til det Billede i Form af en Mosaik, de følgende Blade vil søge at bringe. Det bemærkes, at hvor Retskrivningen i Citaterne i Karl Larsens Bog afviger fra den sædvanlige, er den normaliseret. –

Der var opstaaet Uenighed mellem Danmark og Prøjsen, hvis stærke Mand var Rigskansler Bismarck, om Slesvigs statsretlige Stilling til Kongeriget, og midt under denne Uro og Ængstelse i vort Folk skete der det, at Landets Konge gik bort. Det var ikke et almindeligt Dødsfald, der fandt Sted. Det var heller ikke en almindelig Konge, der lukkede sine Øjne. Det var det danske Folks Fører i en faretruende Situation, der ikke længere stod ved Roret.

Den eneste Hillerødavis, der dengang fandtes, »Frederiksborg Amts-Tidende og Adresseavis«, bragte Tirsdag den 17. November 1863 med bred Sørgerand over hele Forsiden en Meddelelse, der begyndte saaledes:

»En tung Skjæbne har hjemsøgt Danmarks Land og Folk. Livets og Dødens Herre har i Søndags Eftermiddags Kl. 2,35 kaldt Hans Majestæt Kong Frederik den Syvende til sig.

I næsten sexten Aar bar Kongen Kronen og førte Scepteret til vort Folks Hæder og Lykke, som faae danske Konger før ham. Men mere end nogen anden Konge skylder det danske Folk Kong Frederik den

Syvende Tak, thi det var ham, der skjænkede det Friheden, som vær-
nede om den, som kun kjendte eet Formaal: at erhverve sig sit Folks
Kjærlighed.«

· Hvordan man ude i Befolkningen tog denne Begivenhed, har vi et
Vidnesbyrd om i en Dagbog, som blev ført af en sjællandsk Embeds-
mandsdatter, der paa dette Tidspunkt var Lærerinde i et Præstehjem
paa den jydske Hede. En Novemberdag i Mørkningen fulgte hun en
Veninde, der havde været i Besøg, paa Vej. Og saa hedder det:

»Da jeg kom tilbage, fik Præsten et Brev, og kort efter kom han,
saa bleg som et Lig, ind til os og sagde: »En forfærdelig Tidende;
Kongen er død.«

Vi blev alle forfærdede, da vi vidste Landets Nød, om Gud kaldte
vor ejegode Konge i det Øjeblik. Børnene stak alle i at græde højt.
Fru K. maatte til sidst bede dem huske paa, at det ikke var Gud, der
var død. Vi turde slet ikke omtale det for lille Hans, da vi kendte
hans Begejstring for Frederik den »Lyvende«, som han i sit Barne-
sprog kaldte ham, derfor vilde vi ikke bedrøve hans lille varme
Hjerte. Dog hans syge, gigtsvage Tante, som aldrig er tavs Diplomat,
meldte ham det, og han kom brølende ind til os. Hans Sorg var ikke
stille og mild, men lignede ret hans hele Væsen. Han trampede, fordi
de »lemme Tyskere« (som han sagde) havde slaaet »Frederik den
Lyvende ihjel«. Hans Moder forsikrede ham, at ingen havde slaaet
Kongen ihjel, men Gud havde taget ham op til sig en kort Tid; nu
begyndte han at true op i Luften og raabe: »Ækle Vorherre! Du skal
ikke tro, jeg vil bede Aftenbøn for dig.« Hans Sorg rørte mig, jeg
kunde ikke lade være at faa Taarer i Øjnene ved at se denne lille
Patriot sidde med Hovedet paa en Stol og græde, fordi hans Helt
var død.

Ja, Sorgen over Kongens Død var dyb, maaske ingen Sorg for
nogen Konge har været dybere; det var, som vilde simpel Mand vise
Sorgen ogsaa i Kjolen, thi alle, baade rig og fattig, er i dyb Sorg,
endog Børnenes Dukker. »Han har gjort for os, hvad ingen har
gjort,« siger simpel Mand og Kone, »se derfor vil vi ogsaa sørge dybt
for ham, vi kan dog aldrig vise ham Taknemmelighed nok.« Det har
grebet Menigmand, at han i sine sidste Feberfantasier laa og kom-
manderede Tropperne paa Danevirke, hvilket jo ogsaa viste, hvad
der laa ham nærmest paa Hjerte.

Begravelsesdagen var der Sørgefest i alle Kirker over hele Landet.

Børnene og jeg var Dagen forud oppe at pynte vor lille, kønne Kirke med Gran og sort Flor paa Prædikestol og Alter samt med Lys, som var tændt under Gudstjenesten. Her var en smuk Højtidelighed; Kirken var fuld af Bønder, i hvis rørte Ansigter det var klart at læse, hvad de havde mistet, og hvad de havde ejet. Pastor K. holdt en smuk og kraftig Tale, hvori han skildrede flere Smaatræk af Kongens Liv.« (»Under vor sidste Krig« Side 54–55).

Saaledes virkede Kongens Død i et vestjydsk Hedesogn, set med en sjællandsk Embedsmandsdatters Øjne. Vi tilføjer et Par Linier, som en østjydsk Gaardmandssøn, Kristen Uhrskov, nedskriver i sine Erindringer mange Aar efter. Han var blind og drev Rebslageri i sin Faders Gaard i Tørring Nord for Vejle.

Han skriver: »Frederik den Syvende var den folkekære Konge. Det var jo sunget ind i os: »Saa dansk som han var ingen Konge her i mange Aar.« Men snart efter gik Rygtet: »Nej, Kongen er ikke død, men ved nederdrægtigt Forræderi bortført til en tysk Fæstning.« Det var vel saadan, at saa elsket var Kongen, at Almuen ikke kunde tro, han var død.«

Troen paa Frederik den Syvendes »Udødelighed« levede endnu i min Barndom. Det maa vel være omkring 1890, at en af Sognets Bønder, da Frederik den Syvendes Navn blev nævnet, indvendte: »Ja, men Frederik den Syvende – han er jo ikke død!«

Men trods Sorgen og trods Lammelsen raadede alligevel Overmodet fra forrige Krig. I Kristen Uhrshovs Erindringer hedder det videre: »»Ja, nu faar vi Krig,« sagde Folk til hverandre med et vist Vemod, men de frygtede dog ikke for Udfaldet, thi man stolede fuldt og fast paa Danevirke.«

Frederik den Syvende efterfulgtes af Christian den Niende, der var 45 Aar gammel og altsaa i sin bedste Alder, men han var jo fremmed for Folket og stod over for store og krævende Opgaver. Da Kongen og Konsejlspræsident Hall havde forskellige Synspunkter angaaende væsentlige Spørgsmaal, indgav Hall sin Dimission, og Monrad paatog sig paa Aarets sidste Dag at danne den ny Regering. Der var dog ingen Mulighed for at bringe Striden med Prøjsen ud af Verden, thi Prøjsen havde, som N. Neergaard skriver, for sine videregaaende Formaals Skyld i altfor høj Grad Brug for Konflikten med Danmark til, at det godvilligt skulde have rakt Haand til at faa den jævnet.

Det var klart, at Krigen stod for Døren. Danmark havde som Modstandere de to Stormagter Prøjsen og Østrig, og vi var i høj Grad underlegne talmæssigt set. Men vi var det ogsaa paa anden Maade. Den danske Hærs Organisation og Krigsberedskab lod meget tilbage at ønske. Det kan saaledes anføres, at vore Soldater havde Forladegeværer, mens Prøjserne havde Bagladere. En Officer skriver i et Brev, at Prøjserne kunde afskyde tre Skud, mens Danskerne affyrede eet.

Vor Hovedstilling var som nævnt Danevirke, hvis samlede Udstrækning angives til 11 Mil. Dens Centrum var i Aarenes Løb blevet betydelig forstærket, men alligevel kunde den lange Strækning kun vanskeligt forsvares mod en overlegen Fjende, og ved Vintertide, naar Frostens slog Bro over Slien og dækkede Sumpe og Oversvømmelser, som beskyttede en stor Del af Stillingen, maatte et Forsvar anses for umuligt.

Dertil kom, at de Befæstningsarbejder, som skulde dække Stillingerne ved Dybbøl og Fredericia, laa hen i en absolut ufærdig Tilstand.

Ja, saadan taler Historikeren.

Men i Befolkningen var der en ubetinget Tro paa den danske Hærs Overlegenhed og paa Danevirkes Uindtagelighed. Jeg indskyder her en personlig Erindring. Jeg husker, at min Far, da jeg var en halv Snes Aar – det maa have været omkring 1890 – en Søndag havde en Samtale med en Møller, der ligesom Far havde oplevet 64. Talen faldt paa vor sidste Krig, og Mølleren sagde da: »Ja, Folk var dengang fast overbeviste om, at een Dansker sagtens kunde staa sig for tre Tyskere«. »Men Hovmod staar for Fald. Det erfares tit,« skrev Far mange Aar senere i sine Erindringer, hvor han omtaler vort Folks Selvovervurdering dengang. –

Til Hærens øverstkommanderende udnævntes i Slutningen af December Generalløjtnant de Meza. Han var 72 Aar gammel, havde deltaget i Treaarskrigen og var som ingen anden af Hærens Generaler fortrolig med de slesvigske Valpladser. Men han var jo op i Aarene, noget sær, og hans Helbred var ikke det bedste.

Den 24. Januar modtog han en Instruks, hvis Hovedindhold var, at det blev den kommanderende Generals Sag at fatte Beslutning om, hvor vidt Stillingens Forsvar skulde drives, thi hvor stor Interesse det end havde, at der blev leveret et kraftigt Forsvar ved Danevirke,

var det dog af endnu større Betydning, at det kommende Foraar fandt os i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær. »Kampen i Danevirkestillingen,« hed det, »tør altsaa ikke føres saa vidt, at Hærens Tilværelse som Hær kompromiteredes.« –

Den 2. Februar angreb Prøjerne med en talmæssigt langt overlegen Styrke Danskerne ved Mysunde. Efter en heftig Artillerikamp maatte de dog trække sig tilbage. De havde et Tab paa 199 døde og saarede, medens Tabet paa dansk Side var 141.

Meddelelsen om denne Træfning vakte Jubel i København. En københavnsk Officerssøn, Erik, 20 Aar gammel, Student, er som Reserveløjtnant i 18. Infanteriregiment ved Armeen. Hans ældre Broder, Otto, 27 Aar, theologisk Kandidat, griber allerede den 3. Februar Pennen, og her mangler ingen Begejstring. Han skriver:

»Du kære, gode Broder!

Naa, du skulde da være blandt de første, der har været med til at banke Tyskerne af. I Morges læste vi Telegrammet fra Hovedkvarteret.

Det har vel været en varm Dag, den første, kære Erik! Ja, du har vel allerede Dagen i Forvejen hørt Kuglerne pibe. Jeg tænkte nok, at Prøjerne vilde faa Prygl, og det vil de sandsynligvis faa endnu i lang Tid. Jeg tænker, at de ved denne Lejlighed har faaet deres Blod kølet; de har indbildt sig, at de kunde tage Slesvig, førend Østerigerne kom, men det blev Løgn dengang.

Her i København er Stemningen utrolig begejstret; man jubler og synger og raaber Hurra for 3. og 18. Regiment, og jeg kan tænke, at Stemningen ikke er daarligere ved Armeen. For Resten ved man her kun meget lidt om Kampen selv.« (»Under vor sidste Krig« S. 16–17).

Paa dansk Side var Aanden hos Tropperne vedblivende god. Kongen havde, ledsaget af Konsejlspræsident Monrad, opholdt sig ved Danevirke fra den 1. til den 4. Februar om Morgenens, og Kongen havde bragt Tropperne ved Mysunde sin Tak for deres Holdning.

Men de Meza nærede ingen Begejstring for Stillingen, og om Aftenen den 4. Februar samlede han Hærens højeste Officerer til et Krigsraad i Slesvig By, hvor han fremsatte den Mening, at et hurtigt Tilbagetog fra Danevirke var nødvendigt. Alle Generaler paa nær to erklærede sig enige heri. General Steinmann fremhævede den politiske Betydning, det kunde have at forsvare Danevirke til det yderste.

Episode af Tilbagetoget fra Danevirke.
Malet af N. Simonsen 1864. (Frederiksborgmuseet).

Der var, sagde han, Tilfælde, hvor en Hær bedst opfyldte sin Bestemmelse ved at lade sig tilintetgøre. Herimod fremhævede de Meza Instruksens tydelige Ord, og Tilbagetoget blev vedtaget.

Sent om Aftenen den 5. Februar fandt Tilbagetoget Sted under de vanskeligste Forhold. Det var den Nat stærk Kulde, Snestorm, Isslag, og Vejene var glatte. Om Tilbagetoget beretter en 25aarig Reserve-løjtnant, Seminarist, i et Brev fra Dybbøl følgende:

»Ja, saa gik vi da tilbage fra Danevirke, den Stilling, som vi alle var saa stolte af, – jeg tror alt for sikre paa dets Holdbarhed. Det var en kold og snefuld Nat, jeg stod netop den Nat med en Feltvagt ved Kurgraven, var altsaa den sydligste danske Post; Kl. 11 (Nat) kom min Kompagnikommandør ud til mig fra Hovedfeltvagten og bad mig inddrage mine Vedetter og derefter gaa tilbage, idet Danevirkestillingen var opgivet og alle Tropperne i Bevægelse Nord paa. Jeg blev som ramt af et Lynnedslag, men jeg maatte jo piske af; med min Pistol i Haanden og en Underofficer som Følgesvend gik jeg, kun daarligt til Mode. Soldaterne saa paa mig, som vilde de sige: »Vil du forraade os?«, det gøs endnu næsten mere i mig. Paa Oksevejen samlede vi os, og jeg gik da med min Deling allerbagest af hele

Hæren, naar jeg undtager nogle Dragoner, som red en 50 Skridt bag efter. Det var en streng Tur, der var, som fulgte vi Lig; i Stedet for kække ensformige Soldaterskridt lød slæbende Fodtrin, og vi sneg os næsten mere frem end gik. Det var strengt at gaa gennem Skanserne og se dem tomme og livløse. Vi havde belavet os paa der at møde Tysken, vi troede os sikre bag »13 og 14«, og saa tænke paa, at med Solopgang rumstere Tysken i de Værker, hvor vore Soldater hver Morgen havde sunget med Liv midt i Kulden – ja, det gjorde ondt! Vejen var glat, saa glat, at man næppe kunde gaa. En Mand af min Deling faldt og brækkede sit Ben, jeg selv faldt flere Gange og slog mig, da jeg maatte løbe idelig frem og tilbage. Retræten til Sønderborg er det strengeste, jeg har oplevet, og dog maa vi sige Gud ske Lov, at vi slap saaledes fra det, som vi gjorde. Jeg havde næppe troet, at Folk kunde blive saa udmattede, som her var Tilfældet. Flere blev gale, andre faldt livløse om, andre blev helt borte, og Resten gik og sov.« (»Under vor sidste Krig« S. 486–87).

Denne Skildring suppleres af et Brev, som Erik skrev til sin Søster fra Dybbøl, og hvori der berettes, hvordan de »den næste Dag Kl. 8 om Aftenen pludselig fik Ordre til at marchere, da Danevirkestillingen var opgivet.

Det var den sørgeligste Efterretning, man kunde faa, og vi begyndte en March, hvis Mage jeg aldrig har oplevet, vi marcherede 14 Timer i Træk paa den Maade, at vi marcherede 5–10 Minutter og stod et Kvarter, blot fordi Trænet foran os ikke kunde komme frem. Jeg gik foran Kompagniet, og foran mig red nogle Dragoner, og tilsidst sov jeg aldeles, saaledes at hver Gang de stoppede foran mig, rendte jeg Ansigtet mod Bagpartiet af Dragonhesten. Saaledes gik det hele Natten, og Kl. 10 den næste Morgen var vi i Flensborg, hvor vi fik en Modtagelse, hvis Lige jeg aldrig har kendt; Soldaterne fik alt muligt, Kaffe, varm Middagsmad, Øl, Cigarer o. s. v. Jeg fik Middagsmad to Steder, det ene Sted en ypperlig Bøf og en hel Flaske mageløs Rødvin foruden Kaffe og Cigarer. Et saadant Virvar, som der var i Flensborg, har jeg aldrig set, men jeg har ikke Tid til at beskrive det. Da vi afmarcherede efter 4 Timers Hvile, stormede Folk ud med Brød, Tobak, Øl o. s. v., som de gav Soldaterne.« (»Under vor sidste Krig« S. 26).

Let var det heller ikke for Rytteriet. En 24aarig Korporal i 5.

Dragonregiment, Husmandssøn fra Fyn, skriver i sin Dagbog Lørdag den 6. Februar:

»Altsaa stillede vi Kl. 1, som Ordren i Aftes lød. Det var endnu uforandret Snestorm, dog blæste det næppe saa meget, men til Gængæld var Pladsen, vi holdt paa, en aldeles nøgen Mark uden Spor af Læ. Ikke, som vi havde troet, kom vi straks til at marchere, men i Stedet for blev der siddet af Hestene og givet Ordre til at fodre. Tiden gik, Klokken blev mellem 2 og 3, da ankom efterhaanden de andre 5 Eskadroner og ligesom os opmarcherede paa Marken for at fodre. Atter gik der nogen Tid, men det lod ikke til, at der endnu skulde være Tale om Opbrud; efterhaanden blev det mere besværligt at holdet dette ud, især da Snestormen oven i Købet tog til. Folk og Heste var trætte og søvnige, begge kastede sig i Sneen trods Kulden og sov snart ind, der laa saaledes store Dynger af sovende Folk næsten hel tilsneede, vi maatte (Befalingsmændene), skønt selv trætte og søvnige, anstrenge os til det yderste for at vække de sovende, hvad der kun med meget stort Besvær lod sig gøre, thi i modsat Fald vilde de ufejlbarlig have sovet ind i Evigheden. Det var haardt at holde her til Kl. 6^{1/2}.«

Om Forholdet til Hestene skriver Korporalen senere: »Det er en mærkelig Fortrolighed, der efterhaanden i saadanne Forhold udvikler sig mellem Mand og Hest, det var meget almindeligt at se Hesten ligge og Manden ovenpaa eller til Dels mellem Benene, begge sovende, jeg har aldrig set en Hest rejse sig eller gøre noget, saa længe Manden roligt blev liggende, heller ikke har jeg nogen Sinde hørt, at der har været afstedkommet Skade ved dette Fortrolighedsforhold.« (»Under vor sidste Krig« S. 306–07 og 310).

Rømningen af Danevirke virkede paa det danske Folk som et Tordenslag. Helt uventet kom den dog ikke for alle. I hvert Fald ikke for H. Rosendal, der paa dette Tidspunkt var Lærer i Vejle, og hvis Erindringer fra Krigsaaret vi senere vil vende tilbage til. Rosendal skriver: »Jeg husker endnu, at da den 4de Februar offentliggjordes et Telegram fra Overkommandoen, der sluttede med de Ord: »Fjenden okkuperer mere og mere af vort Forpostterrain« – da anede vi, hvad vi skulde spørge næste Dag.« –

I Kristen Uhrskovs tidligere nævnte Erindringer hedder det: »Syvende Februar kom Fader hjem fra Kirke ved Middagstid – jeg kan høre det endnu – han kom gennem Gaarden og Køkkenet med tunge

Trin, satte sig inden for Døren med et Suk, sagde straks ingenting, men saa sagde han med dæmpet Røst dette forfærdelige: »Danevirke er forladt uden Sværds slag.« En sagde: »Det er da ikke sandt?« – »Jo, det er sandt. Fenger sagde det paa Prædikestolen, og han sagde paa Prædikestolen: »Det værste er, at det er sandt.«

Nogle gik straks ud, vistnok for at græde Sorgen ud. Jeg stod henne ved Kakkellovnen, for det var jo da en stor Skam for et Mandfolk paa en og tyve Aar at græde.

Ingen skal dog tro, det var, fordi jeg havde en Broder og mine Forældre en Søn med – i hvert Fald ikke væsentlig – nej, mere det, at jeg hørte til en gammel dansk Slægt; nu var Danmark i Nød. Maaske var det Danmarks Undergang. Det knugede saadan, at det endnu staar for mig som den frygteligste Søndag, jeg har oplevet.«

Den tidligere nævnte Reserveløjtnant, Erik, modtog fra sin Broder, Ottos forlovede et Brev, hvori det hedder:

»Du ser, jeg er bleven pludselig afbrudt i Gaar, og det paa den sørgeligste Maade, nemlig ved Efterretningen om, at Danevirkestillingen er opgivet. Du kan vistnok forestille dig, hvilket sønderknusende Indtryk det har gjort paa alle her, der er vist ikke mange Øjne blevne tørre i Gaar, og det er vist længe siden, at det danske Folk er bleven grebet af en saadan Hjertesorg som den, at vi har opgivet det, vi allersikrest stolede paa. Folk i København er i det voldsomste Røre, de raaber paa, at det er Forræderi, og mange giver Kongen og Monrad Skylden, nogen maa de have at lade deres Raseri og Fortvivlelse gaa ud over.« (»Under vor sidste Krig« S. 19).

»Frederiksborg Amts-Tidende« udkom dengang tre Gange om Ugen, Tirsdag, Torsdag og Lørdag. I Nummeret for Torsdag den 9. Februar læser man en Meddelelse om den alvorlige Uro i København efter Danevirkes Rømning. Meddelelsen lyder saaledes:

»*Gadeoptøjerne* i Løverdags og i Natten til Søndag have haft en endog mere alvorlig og forargelig Karakter, end man først var tilbøjelig at antage. De mange mindre Skarer, der i Aftenens Løb drog igjennem Gaderne, samlede sig sluttelig i Amaliegade til en tæt sammenhængende Hob, der hujede, peb, udstødte truende Raab og hengave sig til endnu mere fordømmelige Excesser. Politidirekteuren selv i Spidsen for en Afdeling Betjente maatte tilsidst efter en forgjæves Opfordring i Kongens og Lovens Navn paatage sig at feie Gaden reen for at forhindre en Gjentagelse af udøvet Vold, og ved denne

Leilighed skal der være faldet drøje Slag fra de blytunge Stave. Politiet afspærrede derpaa Gaden baade imod Amalienborgs Kolonade og imod St. Annaplads, men nu samlede sig paa denne Plads den fra Amaliegade fordrevne Mængde, som stadig forøgedes, og Spektaklet begyndte paany værre end nogensinde. Politiet var ikke istand til at sprænge Mængden, der stod som en tyk og uigjennemtrængelig Muur, derimod maatte Betjentene selv udholde et Bombardement af store Steen, hvorimod ikke faae af dem blev alvorlig kvæstede. Een fik saaledes Baghovedet næsten knust, en Anden har faaet et Øje spoleret, en Tredie Kinden flækket, flere have slemme Huller i Hovedet o. s. fr. Mængden bestod, saavidt man kunde skjønne, mest af sletklædte Personer, Læredrenge o. desl., man opdagede ligeledes en heel Deel af de saakaldte Forstærkningsmænd, Gardister og Rekrutter i Hoben, men kun faae Medlemmer af de dannede Folke-Klasser. Begge Garderkorpsere maatte omsider kaldes til Hjælp, Fodgarden indtog dog en næsten ganske passiv Holdning, men en Deling af Hestgarden under Baron Petersdorff gjorde et Chok i kort Galop, som skaffede nogenlunde Luft; endeel redes derved overende, og Enkelte skulde være kommet til Skade, men ogsaa nogle af Hestgardisterne blev molestrerede. Ikke faa blev arresterede. Spektaklerne fortsattes dog langt ud paa Natten igjennem Gaderne, og først henad Morgenstunden (Kl. 3—4) kunde Politiets Folk faae nogen Hvile.«

Ogsaa Søndag Formiddag var der Optøjer. Søndag Middag blev der paa Gadehjørnerne i København opslaaet en Proklamation, der begyndte saaledes:

»Medborgere i Kjøbenhavn!

Beklagelige Uordener ere iaftes begaaede paa Eders Gader. Vi beder Eder indstændig om til det sidste at bevare den lovlige Orden og at formane Alle til Rolighed. Vi beder Eder derom i vort Fædrelands hellige Navn. Dets Fare er stor, men den vil blive større, hvis I ikke efterkomme denne Opfordring.«

Man gør opmærksom paa, at den forsamlede danske Rigsdag har den fulde Følelse af Øjeblikkets Alvor og er rede til at anvende alle lovlige Midler til at værne om vor Frihed og Selvstændighed. Proklamationen var underskrevet af 35 Landstingsmænd. Byen faldt efterhaanden nogenlunde til Ro.

Den senere Folketingsmand, Gaardejer Lars Larsen fra Vejby, skriver i sine Erindringer følgende:

»Da Danevirke var rømmet, var jeg tilfældig i København og havde faaet Adgang til Rigsdagens Tilhørerplads, den Dag da man ventede Kundgørelsen om Stillingen. Der var fuldt besat og nogen Uro, og det var ikke blide Bemærkninger, der hørtes. Ordet Forræder blev ogsaa nævnt. Da aabnede en Tjener Døren til Minister-værelset, og Monrad traadte ind, iført gejstligt Ornat, omtrent som det, hvori han er malet i Frederiksborg. Der blev saa stille, saa man vist kunde høre en Knappenaal falde, og med en underlig gribende Betoning, som jeg aldrig glemmer, oplæste Monrad Kundgørelsen om Danevirkes Rømning. Og mærkeligt nok, ganske tyst og stille gik saa Tilhørerne, og jeg selv følte, at en Ulykkesky hang over Danmark. Dette Indtryk staar endnu saa levende for mig.«

Det var ikke blot Soldaternes paarørende, der tænkte paa dem, store Kredse af Folket gjorde det. Den 12. Januar skriver Eriks Moder til ham fra København: »Her strikkes overalt i hele Byen uldne Strømper, Trøjer, Tørklæder osv., og en Mængde gives i Penge, men desværre det forslaar vist altsammen som en Draabe i Havet.«

I »Frederiksborg Amts-Tidende« Nr. 3 for den 7. Januar 1864 læser man en Opfordring fra en S sammenslutning, der benævner sig »Foreningen i Kjøbenhavn for Soldaternes Forsyning med uldne Sager, den 31. December 1863.« Denne Opfordring, der er underskrevet af femten kendte Personligheder, hvoraf de fjorten er Damer, begynder saaledes: »I denne kolde Aarstid vilde vore Soldater ofte komme til at lide af Kulden og det baade i Qvarteret og i Tjenesten«. Man henstiller derfor, at der gennem Foreninger i de større Byer bliver indsamlet »Uld, Uldgarn, Strømper eller Sokker med løse Skafter (i Forholdet 3 Par Sokker til 1 Par Skafter), Tørklæder og Muffedisser, samt Penge.« I Henhold hertil har syv Damer i Frederiksborg sluttet sig sammen med Henblik paa en stedlig Indsamling.

I Frederiksborg Amts-Tidende for 9. Januar findes en Liste over de allerede indkomne Ting. Den lyder saaledes: Fru Mundt 3 Par Strømper og $1\frac{3}{4}$ Pund Røgtobak, Fru Petersen, Sygehuset, 2 Par Strømper, Fru Østergaard 2 Par Strømper, Fru Hanne Møller 2 Par Strømper, Handelsbetjent A. Lützhøft 2 Par Strømper, Jens Pedersen 3 Mark, A. B. 4 Mark, Pigen Stine Hansen 2 Mk., P. P. et Pund

Kampen ved Sankelmark.
 Første Infanteriregiment i Haandgemæng med Regiment »Martini«
 6. Februar 1864. Træsnit efter Tegning af Otto Bache.

Uldgarn, Garvermester Jørgensens Kone 4 Mk., Rasmus Andersen, Gaardmand i Haarløse, 1 Mk., Andres Pedersen i Strødam 8 Skilling, Jernbaneentreprenør Dithløvsen 3 Mk., Marie Larsen hos Prokurator Wodschow 2 Mk., Elsebeth Wodschow 1 Mk., Ellen Pedersdatter i Nyhusene 3 Mk., Marie, Sophie og Caroline, Døtre af Udrider Ole Nielsen, respektive 3 Mk. og et Par Muffedisser, 2 Mk. og et Tørklæde, 3 Mk. og et Par Muffedisser.

Efterhaanden svulmer Gavelisterne op, saa de fylder over en Spalte. I Sognene samles der ogsaa ind. Senere indsamles der i en Række Sogne af Sogneforstanderskabet Pengebeløb, saa der kunde sendes 2–3 Rigsdaler til hver Soldat fra Sognet.

Vi forlader nu Nordsjælland for at vende tilbage til Krigen og dens Virkninger i Jylland. Efter den Skuffelse, Danevirkes Rømning bragte, kom der dog et Lysglimt, idet den danske Hærs 1. Regiment, Københavnerne og Kulsviere, sammen med 11. Regiment, Vendelboer, kæmpede tappert ved Oversø og Sankelmark og derved standsede Fjendens Fremrykning en Tid. –

Kampen kom nu til at staa om Fæstningen Dybbøl, som vor Hær

forsvarede med sejt Energi over for den overlegne Fjende. Desuden rykkede Fjenderne langt op i Jylland og besatte saaledes den 8. Marts Vejle under Kamp.

Den senere mangeaarige Forstander for Grundtvigs Højskole i Lyngby, H. Rosendal, der som nævnt i 1864 var Lærer i Vejle, har i en Afhandling »Erindringer fra Vejle i Krigsaaret 1864« i »Vejle Amts Aarbøger«, senere optrykt i »Foreningen Lyngby Elever, Aarskrift 1914«, givet en malende Skildring af Byens Forhold under Besættelsen. Rosendal boede med Hustru og et lille Barn i Vestergade, og her udenfor kæmpede Danskerne mod den indtrængende Fjende. Rosendal skriver:

»Da Kampen havde varet en Stund, fik jeg Beskæftigelse, idet en østerrigsk Læge kom ind og bad mig om at hjælpe sig. De havde lagt en Del saarede ind i Gangen, og han var ene om Arbejdet. Det taltale mig, at den første, han tog fat paa, da jeg var kommet ud til ham, var en dansk Soldat, der havde faaet Armen knust. Han gjorde overhovedet ingen Forskel, men saaledes skal det jo være i civiliseret Krigsførelse.

Østerrigerne havde den Dag marcheret fra Egnen omkring Kolding og nu kæmpet i flere Timer uden at faa Mad, og det var derfor intet Under, at de fo'r som glubende Ulve over, hvad spiseligt og drikkeligt der fandtes. Hvor de kunde komme til en Vinkælder, blev den snart tømt. Hos Købmand C. Andersen paa Dæmningen, sagdes der, drak de forskellige Oksehoveder Brændevin og Rom, 1500 Flasker Vin, 30 Flasker Petroleum og 12 Flasker Blanksværte. Mange Steder styrtede de under Glædesraabet »Caviar« over Ottinger med grøn Sæbe. Alt dette var jo ikke lige sundt eller velmagende; og derfor kom de Ord ud, at Borgerne havde villet forgive dem, ligesom den Omstændighed, at vore Soldater flere Steder havde skudt paa dem fra Husene, f. Eks. fra Brændevinsbrænderiet ved Sønderbro, havde bibragt dem den Tro, at Borgerne havde skudt paa dem. Derfor vilde, blev der fortalt, de østerrigske Brigadechefer have ladet Soldaterne plyndre Byen, hvilket skal være blevet forhindret af Feltmarskal Gablenz. Denne høje, smukke og statelige Officer kom derved til at staa for mange Vejlensere i en vis Glorie. Jeg maa imidlertid sige, at jeg aldrig delte mine Bymænds Begejstring for ham, saa lidt som jeg forstod, hvorfor de hellere vilde have Østerrigere end Prøjsere i Kvarter. Det er sandt, at der kunde være noget barnligt

elskværdigt ved Østerrigerne, og at deres Officerer tit var ligefrem indsmigrende venlige; men paa den anden Side var Soldaterne meget mere tyvagtige og urenlige end Prøjserne; hvis de tirredes af noget, kunde de blive som vilde Dyr. Det var langt lettere at komme paa en korrekt Fjendefod med prøjsiske Officerer end med østerrigske.«

Lidt senere i sin Skildring beretter Rosendal om en anden alvorlig Oplevelse, han havde.

»Vi var endnu ikke staaet op den 1ste Marts, da vor Pige kom forfærdet ind og fortalte os om det skrækkelige Optog, hun syntes, det var at se de mange civile Mennesker omgivne af Bajonetter, blive ført gennem Gaden. Jeg kom i en Fart til Vinduet og saa der Pastor Madsen, Læge Bendsen, Seminarielærer Uttental og flere, jeg kendte, foruden en Del Seminarister (en i Slobrok og Morgensko) [fra Jelling Seminarium] føres gennem Gaden. Som bekendt maatte de fleste af dem grave Skanser sønden for Byen, og daarlig forplejede blev de, om Natten lagdes de ind i Laden paa Petersholm.

Det var ellers Synd at sige, at Østerrigerne ikke gjorde noget for at opdrage deres Landsmænd. Der var en Gang en »Profos«, en Mand med Underofficers Rang og Officers Holdning, indkvarteret i Gaarden, hvor vi boede, og han var i næsten uafsladelig Virksomhed. Hvilke Forseelser der især straffedes, blev mig imidlertid aldrig ret klart.« –

Imidlertid gik Dagene, og hele Danmarks Opmærksomhed samlede sig om Kampene paa Dybbøl, der endte med Fæstningens Fald den 18. April.

Af Stormen paa Dybbøl giver en 23aarig fynsk Husmandssøn og Tjenestekarl, der er Konstabel i Fæstningsartilleriet, følgende Skildring i sin Dagbog:

»Den 18. var jeg sidste Gang derude paa Dybbøl Skanser, men det var ogsaa den varmeste. Jeg var paa den nye tilbagetrukne Skanse bag Centrummet. Fjenden blev da ved at fyre saa uafsladelig, at vi hørte ikke andet end Skud paa Skud fra alle Sider hele Natten mellem den 17de og 18de, om Morgenen tidlig begyndte Fjenden at nærme sig meget hurtigt fra alle Sider, at hele Dybbøllstillingen var besat med Mennesker, saa der ikke var andet at se; der blev først begyndt at angribe i venstre Flanke ved Skanse Nr. 1, og nu var der Ild fra begge Sider saa uafsladelig, ja, jeg kan det ikke beskrive. Men det varede ikke længe, før Fjenden var lige paa Skansen, nu var der

Ottende Brigades Angreb ved Dybbøl 18. April 1864.
Malet af Vilh. Rosenstand 1894. (Frederiksborgmuseet).

Varme i Blodet. Vi fyrede paa ham med Kardætsker, og under Fyringen kom der en Granat, som slog ned lige foran vores Kanon, at Jord og Sten slog mig meget haardt i Ansigtet, ligesom jeg stod og satte det ene Skud an, saa Blodet strømmede mig ned af Ansigtet, vor Skansekommandør H. kom da og sagde til mig, at jeg var saaret, og jeg skulde begynde at gaa, men jeg svarede ham, at jeg vilde blive til det sidste, og jeg blev ved min Kanon til det sidste. H. sagde da til os: »I har været brave Karle, men det kan ikke hjælpe, se, nu har vi dem ved Skansen, nu maa I fornagle eders Kanon og forlade Skansen,« og da han havde sagt dette, fik han en Kugle gennem Hovedet, saa han styrtede til Jorden og var død. Vi fik da Kanonerne fornaglet i en Hast, og saa løb vi efter Sønderborg til, alt hvad vi kunde, og Kuglerne sang os om Ørerne saa tykke, som om vi løb gennem en Biværn hele Vejen, men mange, mange stakkels Mennesker maatte ogsaa sætte Livet til, og hvor mange ser vi ikke, som maa ende deres Dage med Suk og Graad over deres halte Lemmer. Ja, Gud trøste dem, og Gud give, at alle de faldnes sidste Suk maatte have været som Stefanus: »Herre Jesus, annam min Aand« . . .« (»Under vor sidste Krig« S. 403–04).

Løjtnanterne Tegner og Grave i Dybbøl Skanser 1864.
Malet af I. V. Sonne 1871. (Frederiksborgmuseet).

I de Aar, der kom, og indtil denne Dag, blev Navnet *Dybbøl* for det danske Folk Symbolet paa vore Soldaters sejge Udholdenhed i 64. Holger Drachmann har i sit Digt »Efter Solnedgang« i Bogen »Derovre fra Grænsen«, der udkom 1877, givet et malende Indtryk af Soldaternes Sindsstemning under deres March over Pontonbroen, der fører over Alssund og forbinder Sønderborg med Sundeved. Naar en Hærafdeling naaede Pontonbroen, maatte den for ikke at beskadige Baadebroen gaa ud af Trit. Denne Forandring i Gangarten har Drachmann givet Udtryk for i Digtets Rytme:

EFTER SOLNEDGANG

Hvad er det for støtte Mænd,
skulderbrede, bringestærke,
som ad Gaden drager hen,
tavse, under Fanens Mærke?
Tavse; thi de drager mod
Døden, matematisk sikker;
støtte, de er døbt i Blod
paa det Bjerg, som for dem ligger.

Og det dundrer saa hult ad Pontonbroen hen?
vil den lyde for selvsamme Trin vel igen?
Vil de komme tilbage, som nu drager over
til Dybbøl, hvor Døden bag Brystværnet sover?

Midnat er det. Dødens Stund.
Den har lagt sig til at blunde,
suger med sin Knokkelmund,
drømmende paa Slagets Vunde.
Aarle rejser den sig op,
gabende den spiler Kæben,
skyder Børster langs sin Krop,
slikker sig med Smil om Læben.

Der skal Mod til at baskes med saadant et Syn,
men paa Bjerget staar Mænd med en Rynke i Bryn.
De var madkære hjemme, lidt træge Krabater,
men paa Banken staar Mænd: De danske Soldater.

Senere blev *Dybbøl Mølle* det synlige Symbol paa det mindere Sted. »Dybbøl Mølle maler«, som det hedder i Helge Rodes Digt »Som en rejselysten Flaade.«

Vi vender tilbage til Rosendals Skildring, hvor han efter Dybbøls Fald beretter om en ligesaa alvorlig som eventyrlig Oplevelse, han havde haft. Han fortæller:

»Nogle af de Mænd, der gjorde Tjeneste ved Forplejningskommissionen, fik, da en Tid var gaaet, et Pas, der tillod dem at rejse »im ganzen Bezirk«, d. v. s. i hele Vejle Amt, og et saadant Pas ledede engang mig ud paa et Æventyr, som andre fandt bagefter meget farlig, men som jeg maa tilstaa, jeg slet ikke tænkte paa, der kunde være Fare ved. Jeg var vist nok i Slutningen af April Maaned rejst op til Boller ved Horsens for at besøge en Svoger, jeg havde der, og da jeg gik deroppe og saa ud over Fjorden, fik jeg en ren barnagtig Lyst til at komme hen et Sted, hvor der ingen Tyskere var, hvorfor jeg begav mig til Snaptun for derfra at komme over til Alrø. Uagtet der ellers var lagt Beslag paa alle Baade, lykkedes det mig dog at faa fat paa en Jolle og komme over til Alrø, hvor jeg nød den friske, rent danske Luft i fulde Drag. Men saa mødte jeg en dansk Spion, der var mig bekendt, fordi han jævnlig havde været inde paa Forplejningskommissionens Kontor for at faa Besked om, hvad vi af Leverancerne kunde vide om tyske Troppedislokationer. Han havde nogle Meddelelser til den danske Overkommando, som han selv til-

lagde en Del Vigtighed, og som det var ham om at gøre at faa hurtigt og sikkert besørget. Til Alrø kom der hver Nat en dansk Krydser, som Brevet kunde overdrages til, men han kunde ikke blive saa længe, da han var paa Tyskernes Liste over mistænkelige Personer og hver Eftermiddag Kl. 6 skulde melde sig hos en Major i Vrigsted. Han havde derfor villet overgive Brevet til Præsten paa Alrø, for at Præsten kunde give det til Krydseren, naar denne om Natten Kl. 2-3 indfandt sig. Præsten var imidlertid blevet saa forskrækket ved Tanken om at blive Meddeltager i Spioneri, at han i de hæftigste Udtryk havde vist ham ud af Præstegaarden. Ingen kendte han paa Øen, han kunde betro Brevet til, og han blev derfor meget glad ved mig, da jeg lovede at vente, til Krydseren kom, og saa enten give Brevet til dens Fører eller selv rejse med til Bogense og overgive det til Kommandanten der med Bøn om, at han vilde lade det besørge hurtigst muligt. Det sidste valgte jeg i Haab om rigtig at kunne komme til at svælge i danske Aviser. I Vejle havde vi nemlig ikke set en dansk Avis siden 8de Marts, og vi troede ikke det halve af, hvad vi læste i »Norddeutsche allgemeine Zeitung«, »Kreutzzeitung« og »Die Presse«; »Kölnische Zeitung«, som den Gang udmærkede sig ved en vis Sandhedskærlighed, var forbudt i Hæren. Da jeg kom til Bogense, blev jeg Genstand for en aldeles mærkværdig Opmærksomhed; thi der var man ligesaa spændt paa at høre Nyt fra Vejle, som vi var begærlige efter at høre noget fra de Egne af Landet, hvor der ingen Tyskere var. Der gik i Bogense de vildeste Rygter om Østerrigerne og deres Færd i Vejle, jeg fik Spørgsmaal, om Mølleren var parteret i fire Dele, om Købmand Nix var blevet hængt, om det var sandt, at Kroaterne skar Kød af levende Kreaturer og aad paa Stedet og andre mærkværdige Ting. Hvor jeg gik og stod, havde jeg altid et stort og interessant Følge. Blandt dem, jeg traf paa, var Købmand Lauesen, hos hvem Posten til Vejle var henlagt, og da jeg kom i hans Hjem, var der en stor Stue fuld af Breve og Aviser til Vejle. Det traf sig saa mærkeligt, at da jeg uden at tænke nærmere derved bøjede mig ned og tog et Brev i Haanden, kendte jeg Udskriften. Det var fra en af mine Slægtninge, der var Soldat, til hans Hustru. Det bar Sønderborgs Poststempel 20de eller 22de April, og jeg forstod da straks, hvilken Glæde dette Brev vilde berede, naar det naaede sit Bestemelsessted, thi Brevskriveren var altsaa kommet levende og ufanget fra Kampen den 18de April. Men saa kom den Tanke paa mig, at der

maaske var mange Breve af den Slags, og jeg lagde da en Plan til at føre hele Skatten til Vejle. Kunde jeg faa en Jolle fra Bogense til at sætte mig i Land ved Klakring, saa kunde jeg vel nok faa Brevene op til Sognefogden dér, og han vilde da nok kunne skaffe dem ind til Vejle i et Læs Hø eller Halm. Købmand Lauesen overlod mig tre Sække, som blev proppet fulde med Breve, og jeg fik da ogsaa fat i en Mand, som turde sætte mig over til Klakring. Ved min Afrejse var der meget Folk forsamlet, hvoriblandt Kommandanten, til hvem jeg havde leveret mit Brev, og med hvem jeg havde haft en længere Samtale. Han stak et Stykke Papir til mig, som jeg saa var et Pas, en Anmodning til de danske Militærautoriteter om at lade mig passere. Nødvendigheden af at have et saadant Pas havde jeg ikke tænkt paa, men det var godt, han havde betænkt det; thi vi var ikke kommet ret langt ud, før vi blev prajede af en Orlogsmand – om jeg husker ret Kanonbaaden »Schrødersee« – og jeg maatte da vise mit Pas. Officeren, der forhandlede med os, vilde vide, hvad jeg havde i mine Sække, og da han hørte det, fraraadede han mig indstændig at sejle videre. Han havde iagttaget, at der var Strandvagt i alt Fald lige fra Palsgaard til Rosenvold. Han tilbød mig at tage mine Sække med sig; men da han jo ikke kunde love mig noget som helst i Retning af at skaffe dem frem, besluttede jeg at prøve min Lykke med selv at besørge dem. Officeren trøstede mig med, at det ikke var nær alle Kugler, der ramte, og lovede at tage mig og mine Sager om Bord med sig, hvis jeg ikke kunde komme i Land. Han skulde nu dampe op i Mundingen af Horsens Fjord, og jeg kunde saa i fornødent Fald komme ud til ham, naar han kom tilbage.

Vi gik smaat fremad, til det begyndte at mørkne, og da der begyndte at vise sig Lys inde ved Stranden, stiledede vi efter et saadant og var saa heldige at kunne sejle lige ind til nogle store Sten, hvorfra det var let at hoppe i Land. Jeg gik op i det nærliggende Hus og spurgte, om der var Strandvagt. Ja, det var der, svarede der, men den stod oppe paa Bakken – det var vel et Par Bøsseskud fra Stranden. Jeg forklarede da Manden, hvad jeg havde i Jollen, og bad ham om at huse mine Sække, til der blev aabent Farvand, og da bringe dem op til Sognefogden med Anmodning om, at han paa hurtigste og bedste Maade vilde skaffe dem til Vejle. Hertil svarede han: »Nej, det vil a ett ha me o bestell.« – Da jeg formodentlig saa noget skuffet ud ved denne Afvisning, føjede han til: »Men hvis a

finder now'd i mi Laah, som ett hør mæ te, saa bringer a et naturligtvis te æ Sownfowd – de ska en jo« – »Ja, det er Uer nok,« svarede jeg med et Citat fra »E Bindstouw«, og saa bragte jeg Sækkene op i Laden, forklarede Manden, hvor han efter al Rimelighed vilde finde noget, der ikke hørte ham til, og gik derpaa min Vej. Jeg kom snart til Vagten, der standsede mig og spurgte, hvor jeg kom fra. Jeg svarede, at jeg kom fra Stranden, og fik straks Lov til at gaa videre.

Efter at have gjort den fornødne Aftale om mine Sager tilbragte jeg Natten hos en Bekendt og gik næste Dag ad Vejle til. Tæt ved Daugaard mødte jeg en Mand, som kom fra Vejle, og han fortalte mig, at den Feltvagt, der stod ved Bredal Kro, standsede og visiterede alle den Dag. Jeg, der var pansret med de sidste tre Dages Aviser, og som i mine Lommer havde omtrent 50 Breve til Venner og Bekendte, kunde naturligvis ikke være tjent med at blive visiteret og tænkte da paa at lægge, hvad jeg havde af ulovlige Sager, hos Lærer Rasmussen i Daugaard. Men i det samme kom en prøjsisk Feltpost kørende, som gik mellem Rosenvold og Vejle. Jeg bad da om jeg maatte age med til Vejle, da jeg jo skønnede, at jeg saa ikke vilde blive standset ved Bredal. Det fik jeg Lov til og kom paa den Maade ind i Vejle omgivet af tre Bajonetter. Synet af en civil Mand omgivet af tre Bajonetter havde vi jo i de Tider set adskillige Gange, og Folk vidste, hvad det betød . . .

Nogle Dage efter kom Postsækkene, og den konstituerede Postmester, Schönberg, vi den Gang havde, blev meget glad ved at faa noget at blive Postmester over igen. Han blev anbragt paa et Loft højt oppe under Taget i Prokurator Wadums Baghus i Vestergade – over Hømagasinet. Der sorterede han Brevene og bragte dem selv omkring i Byen, da der naturligvis skulde iagttages stor Forsigtighed overfor Tyskerne. Det er et smukt Vidnesbyrd om, hvor stærkt Sammenholdet var i Befolkningen, at uagtet der paa den Maade blev Hundreder af Medvidere i Hemmeligheden, blev den dog ikke aabenbaret i Utide. I de følgende Dage var jeg en søgt Mand i Vejle – dog ikke i den Grad, som Tilfældet var i Bogense.« –

En anden Række Minder om Fjendens Besættelse af Jylland har man i en lille Bog »Da Fjenden var i Landet og andre Ungdomsoplevelser«, som Henrik Wulff udsendte 1906. Selv om vi bliver nødt til at gaa lidt tilbage i Tiden, forekommer det mig hensigtsmæssigt at give et Indtryk af, hvordan Begivenhederne tog sig ud i en

ung Embedsmands Øjne, Henrik Wulff var i disse Aar Politifuldmægtig i Viborg.

Stemningen i Byen i November 1863 karakteriserer han saaledes: »Vi stolede paa Mythen fra Trearskrigen, at een Dansker sagtens kunde tage det op mod flere Tyskere; vi stolede paa Danevirkestillingens Uindtagelighed – den havde man jo indprentet Befolkningen – og i sidste Instans stolede vi paa Frankrig og Englands Hjælp eller dog i alle Tilfælde paa Sverrig–Norges. Ak, hvor vi skuffedes!«

Lidt senere hedder det: »Det var Torvedag i Viborg, og jeg kom om Formiddagen gaaende op imod Torvet, da Byraadsmedlem, Rebslager Werring, der havde Torvestade lige ved Opgangen fra St. Mikkelsgade, kom hen til mig, bleg og forstyrret, og sagde med taarekvalt Stemme: »Har Fuldmægtigen hørt, at Danevirke er rømmet, og at vor Hær er paa Tilbagegang til Als?« Jeg lo ad ham og svarede: »Hvor kan De dog tro sligt, kære Werring? Nej, der vil vanke braadne Pander, inden Tyskerne faar Danevirke.« Han vedblev imidlertid at paastaa, at der var kommet Efterretninger om Tilbagetoget, og at det desværre var rigtigt nok. Jeg vendte mig harmfuldt fra dette taabelige Menneske . . .

Op ad Dagen blev der opslaaet Telegrammer paa Gadehjørnerne om Kampen ved Sankelmark, om at 1. Regiment ved et glimrende Bajonetangreb havde standset den forfølgende Fjende og frelst Hærens Tilbagetog. I al vor Sorg gjorde en Stolthedsfølelse sig gældende, en jublende Tak til de Helte, der med deres Blod havde tvættet noget af den Skam, Danevirkes Rømning den Gang syntes os at være. For os stod det, som om 1. Regiment havde reddet Danmarks Ære, og vi velsignede disse stolte Københavnerne og Kulsviere for deres Daad. Jeg maa her indskyde, at jeg som Jyde blev endnu mere lykkelig og stolt over Bedriften, da jeg senere erfarede, da det tapre Ellevte, hine støtte og solide Nordjyder, havde sin meget store Andel i Dagens Hæder . . .

Der var ikke Tale om at arbejde den Dag, dertil var Sindet for optaget, og følgelig var der fuldt i Klubben, hvor Begivenheden drøftedes og en fælles Sørgestemning raadede. Da var det atter hin gamle og ansete Embedsmand, jeg før har omtalt, der saa klogere og besindigere paa Tingene, end vi andre. Han trøstede os med, at det, der var sket, var klogt og rigtigt, thi hvor var det tænkeligt, at vor

lille Hær midt i Vinterens Hjerter, hvor et bærende Isdække lagde sig over Ejderen, skulde kunne værne en 11 Mil lang Strækning over for en overlegen og bedre bevæbnet Fjende. Nej, Tilbægetoget var netop en klog Foranstaltning, thi nu kunde Kampen trækkes i Langdrag, og derved Muligheden aabnes for, at Hjælpen kunde naa os i Tide, hvis Nogen virkelig vilde hjælpe os . . .«

Nu fik vi af og til kortvarige Besøg af militære Afdelinger, altid Hestfolk; men saa rygtedes det, at nu kom 1. og 11. Regiment. Det var jo vore Helte baade fra Sankelmark og fra Vejle, og følgelig skulde der beredes disse Tapre en særlig ærefuld Modtagelse. Ellevte fik vi imidlertid ikke den Gang at se, men Første kom, og det kan nok være, at Befolkningen var paa Benene. Under Jubel og Hurraaab rykkede de trætte og udasede Soldater gennem Byens Gader. Alt, hvad der kunde bære et Dannebrogflag, var i Brug, og det var synligt, at Soldaterne skønnede paa og opmuntredes af den Tak, Viborg Borgere ydede dem for deres tapre Bedrifter.

Jeg fandt i Geledet en ung Mand, der havde været Markør ved et Billard, som jeg altfor ofte besøgte i mine Studieaar. Den Gang regnede jeg ham ikke for Stort; men nu var han bleven en Helt, der modig og kækt havde sat sit Liv ind for Fædrelandet, hvor det for Alvor gjaldt. Ham tog jeg mig specielt af og saa En til, daværende Løjtnant, – nu Oberstløjtnant – Volkersen, om hvem jeg vidste, at han havde kæmpet med særlig Bravour ved Sankelmark. Hvor var jeg stolt af disse To, og det blev slet ikke saa ringe et Traktement, de fik. Da de rykkede bort igen, fyldte jeg Markørens Lommer med Forfriskninger, Cigarer og Penge. Jeg har truffet ham senere i Livet, og han kunde da aldrig blive træt af at fortælle om den Forbavselse, han følte, over mit forandrede Forhold til ham. Ak, han kunde ikke forstaa dette Selvfølgelige.«

Senere havde Viborg Belægning skiftevis af Prøjsere og Østerligere. Modsat Rosendal havde Wulff mest Sympati for de sidste.

Et ikke uvæsentligt Punkt er vore Kvinders Forhold til Fjenden. Den tidligere nævnte Lærerinde i Præstehjemmet paa Heden skriver herom: »I to af Egnens Præstegaarde har Fruerne gjort Skandale ved deres Lefleri med Fjenden, saa selv Officererne fandt det væmmeligt, og det vil sige meget, da det var dem, som fik Viraken. I Præstegaarden hos os kom Fjenden ikke indenfor Familiens Døre.« (»Under vor sidste Krig« S. 97).

Dette har nok været en Undtagelse, Henrik Wulff har i hvert Fald en hel anden Erfaring. Han skriver: »Og endelig maa jeg sige et Par Ord om Damerne i Viborg under Okkupationen. Deres Holdning i de tunge Dage var ganske beundringsværdig. Naar man betænker, at Fjenden var i Viborg i henved 7 Maaneder i den bedste Foraars-, Sommer- og Efteraarstid, vil man forstaa, hvad dette vil sige, at det ligefrem hørte til de opsigtsvækkende Sjældenheder i den Tid at se Damer paa Gaden. Skulde de nødvendigvis i Byen, skete det helst i Mørkningen med ilsomme Skridt og tæt tilslørede. Den Dag, Fjenden rykkede ind, blev i alle de Gader, Fjenden passerede, Gardinerne rullede ned, saa at Byen fik et uddødt Udseende, og i de mange Maaneder blev Gardinerne i Stueværelserne ikke trukne fra Vinduene, hvad ellers under normale Forhold var Tilfældet, og dette gjaldt lige saa fuldt i fattige Hjem som rige.

Fjenden var ganske overrasket og betaget af denne Holdning fra Kvindernes Side og søgte paa mange Maader at krydse den, men forgæves; her gjaldt det absolut: Tre Skridt fra Livet – vi er Danske, og I er vore Fjender! . . .

Det var med Indtrykket af Viborg Kvinder i 1864, at jeg i 1881 skrev i en offentlig Henvendelse til den danske Kvinde: »Jeg har set Eder, da Danmark var i Nød, set Eders Taarer og Sorg, naar Danmarks Stjerne blegnede, set Eders blussende Kind og flammende Øjne, naar Rygtet om en dansk Bedrift foer Landet over, set Eders stille, fromme Gerning paa Lazaretterne . . .

Det var Eder, I Viborg Kvinder, jeg tænkte paa, da jeg for 25 Aar siden skrev dette.«

Med disse smukke Ord tager vi Afsked men Henrik Wulff.

Vi vender tilbage til Felten og begynder med at gengive et Par Uddrag af 24 Breve, der veksles mellem Jakob, en 31aarig Gaardmandssøn og Boelsmand fra en Landsby i Nærheden af Haderslev, og hans Kone, Katrine, en 32aarig Gaardmandsdatter fra samme Egn.

Katrine meddeler: ». . . Jeg har allerede nydt Hjælp, idet jeg modtog 5 Rbd., som er frivillig Bidrag af Tavlen, der gaar om i Kirken hver Søndag. Vi har det, Gud ske Lov, godt, og Børnene er ogsaa mere raske nu, som før du rejste.«

Efter Danevirkes Rømning skriver Jakob til sin Kone og skildrer

Om Bord paa Fregatten »Niels Juel« under Slaget ved Helgoland
9. Maj 1864. Malet af Chr. Mølsted 1897-98. (Frederiksborgmuseet).

Tilbagoetoget omtrent, som vi tidligere har set det gengivet. Han fortsætter: »Jeg har modtaget et Par Underbukser og et Par Halvstrømper fra S. Sogns Giverinder, hvorfor jeg bringer min hjerteligste Tak og forglem ikke at hilse vedkommende. Kære Kone! Det fornøjer mig meget, at det gaar saa godt hjemme med vores Sager; sælg kun Hesten, for vi kan sagtens faa en Hest igen, naar Krigen har Ende . . .«

Katrine føder et Barn, som blev hjemmedøbt af Præsten Palmesøndag, og skriver i den Anledning: »Vores lille Søn er døbt efter dig; Præsten vilde have det, og det syntes jeg og godt om; han sagde: »Den Tid, som Barnet er født i, den glemmer I aldrig.« Han bad mange Bønner baade for mig og dig, han bad til Vorherre om din Hjemkomst, og jeg takkede ham; han talte med vores Børn og klappede dem; han saa dit Portræt, han sagde, du staar modig, og saa bad han mig om at se et Brev fra dig. Han glædede sig over, at du bad til Vorherre, han trøstede mig.«

Den 22. Maj skriver Jakob, at der er kommet et Danebrogskors til den af Kompagniets Mandskab, som Folkene selv maatte enes om, og hans Kammerater har stemt paa ham, »altsaa fejler det vist nok ikke, dersom ellers Gud vil unde mig Helsen og Sundhed og spare mig i Live.«

I et senere Brev hedder det: »Og jeg beder Gud om, at jeg maa staa og slaas som en ærekær Broder i de Danskes Rækker og stride for min gamle Moder Danmark, saa haaber jeg, at Enden vil blive god for os alle sammen, vi skal jo kun staa fast i Trængselens Tid.« (»Under vor sidste Krig« S. 123–141). –

Et Lyspunkt i Mørket var det, at den danske Nordsøeskadre under Orlogskaptajn Suenson den 9. Maj besejrede en østrigst Eskadre ved Helgoland.

Der blev Vaabenhvile fra 12. Maj til 25. Juni. I samme Tidsrum afholdtes der en Konference i London mellem en Række Magter foruden de krigsførende, men den førte ikke til noget Resultat. Krigen begyndte paany, og den 29. Juni gik Prøjserne over til Als, hvor en væsentlig Del af den danske Hær havde staaet siden Dybbøls Fald.

Inden vi gaar over til at give et Par Glimt af Kampen, gengiver vi en lille Skildring af et alsisk Gilde. En 23aarig Parcellistsøn fra Stevns havde under Vaabenhvilen ligget i Kvarter hos en Gaardmand paa Als, hvor der skete det, at Mandens Søster fik et Barn. Hun døde i Barselseng og blev begravet samme Dag, som hendes Barn blev døbt. Og saa hedder det: »... vi 7 Mand og disse to Underofficerer blev bedt om at komme og faa hende til Jorden... det er fuldkommen saa raske Gæstebud, de gør her paa Als som for os derhjemme. Vi blev opvartet med Kage og Sigtebrød samt Sul og Sennep, Ost og Smør, og derpaa Kaffe, lige til vi vendte Koppen i Vejret, saa længe blev de ved at skænke op til os, og saa fik vi Søsterkage til. Dette fik vi, førend vi gik til Kirke. Da det saa var forbi, og vi kom af Kirke, stod de samme Retter paa Bordet, og vi tog os saa en Mundfuld, inden vi fik Suppe og Lammekød til Eftermad; da saa en god Time var gaaet, fik vi Risengrød og Fisk, og 1½ Time derefter Kaffe og saa mange Kaffeknægte, som vi vilde drikke enhver især. Det var næsten ikke til at udholde at æde saadan den hele Dag. Vi var der, til Kl. var 9 om Aftenen, og jeg morede mig meget over dette Gilde.« (»Under vor sidste Krig« S. 476). –

Om Kampen paa Als fortæller en 25aarig menig Københavner, eksam. polyt., bl. a. hvordan de laa bag ved et Hegn. »Her laa vi og fyrede paa Prøjserne med rigtig Krigshumor, vi ventede jo, at vi snart skulde fremad, men det faldt væk; Løjtnanten, som ellers er bekendt for en meget rask Officer, sagde til os, at vi var omgaaet og maatte trække os tilbage.

Det var en drøj Tur. Vi skulde gaa igennem en Rugmark; hvis man faldt dér, saaledes som f. Eks. Løjtnant H., saa kunde man være vis paa at blive liggende dér maaske en Dag, uden at nogen fandt en. Det havde vist været det rigtigste at løbe tilbage, men vi var jo aldeles udmattede og havde den svære Oppakning, saa vi gik aldeles rolige, uagtet Prøjserne var lige i Hælene paa os. Her faldt mange. En Landmand S., som var menig ved vort Kompagni, blev truffet af en Kugle i Laaret, mulig i Underlivet, han stod i en Grøft efter at være saaret og bad os saa bønligt om at tage ham med sig, men det var der ikke Tid til at tænke paa. Han havde faaet sig en Stillingsmand, som var kommen til Als, og som skulde have modtaget Tøjet Kl. 7¹/₂ den samme Morgen, og et Par Timer før fik S. en Kugle. To Prøjsere havde faaet fat i vor Hornblæser og vilde tage ham til Fange, saa kom vor Fløjmand, en stor, stærk Bondekarl fra Gørlose ved Frederiksborg, og sagde nok saa tørt: »Den gaar it,« og saa slog han begge Prøjserne ihjel med Kolben og reddede sig selv og Hornblæseren. Det var i det hele taget rædsomt at se mangen Kammerat her, som blev liggende saaret og tiggede og bad saa ynkeligt, for at vi skulde tage dem med os . . . « (»Under vor sidste Krig« S. 286). –

En 28aarig bondefødt fynsk Seminarieelev skriver om Kampene paa Als bl. a.: »Jeg tillige med nogle flere stormede frem til en afbrændt Gaard, hvorfra vi havde godt Skud paa Fjenden. Idelig og idelig lød Signalet: »Fremad!« Vi glædede os, for hver Gang det gentoges, og haabede paa et heldigt Udfald af Kampen. Saa længe ovennævnte Signal lød til os, var der jo ingen Grund til Tilbagegang, men frem kunde vi endnu heller ikke komme, da vi netop paa dette Sted stod længst fremme. Vi kunde da let løbe i en slem Fælde. Men hvilken Forbavselse! Pludselig saa vi os at være i en Fælde. Fra tre Sider blev skudt paa os. Vi besvarede saa godt vi kunde. Nogle løb tilbage, – havde jeg blot fulgt med! – men det vilde jeg ikke, fordi Signalet »Fremad!« stedse gentoges. Jeg haabede snart at erholde Underretning; men den udeblev for længe. Pludselig kom en Prøjser frem over Hegnet, ved hvilket jeg stod, og satte sin Bajonet for mit Bryst. Derved kunde jeg endnu ikke lade mig bevæge til at kaste mit Vaaben fra mig, men parerede Stødet af og indtog Dækstilling mod Gavtyven, fast bestemt paa at vove en Dyst med ham i Haandgemæng. Men pludselig vrimlede det af Prøjsere i min umiddelbare Nærhed. Der var nu ikke noget at gøre. Mit Gevær maatte jeg strække, hvor

nødig jeg vilde, og med det samme var jeg Fange. O, hvilket pinligt Øjeblik, min kære Broder! Du kan vist næppe tænke dig, hvor ondt det gjorde mig. At blive taget til Fange har jeg altid betragtet som det værste af alle Onder, og dog skulde denne Skæbne ramme mig tillige med saa mange flere, desværre. Ihvor pinligt denne Tilstand er for mig, maa jeg sige, at Prøjserne behandler os meget godt. En fejg Soldat kan have sin rette Plads i Fangenskab, men for enhver, som elsker sit Fædreland og ved, hvad der nu kæmpes for, er denne Tilstand yderst pinagtig, om vi end bliver nok saa godt behandlede.« (»Under vor sidste Krig« S. 391–92). –

Ved Prøjsernes Erobring af Als blev de danske Tropper ført over til Fyn, men Kampen havde medført store Tab. Den havde kostet Prøjserne ca. 370 Mand, men Danskerne ca. 3000, hvoraf ca. 2300 var fangne og savnede.

Til at udfylde denne Skildring anfører vi endnu et Par Citater. En henved 60aarig, svagelig Enke efter en Arbejdsmand i Aarhus har en Søn med i Krigen. Han er 23 Aar, Skomagersvend og menig i 1. Infanteriregiment. Hun skriver i et Brev af 1. August 1864 følgende:

»Kære P.!

Jeg har med Glæde modtaget Deres Brev af 21. Juli og med Bedrøvelse læst den sørgelige Liste, der, hvad min Søn angaar, er meget rigtig; jeg vil nu begynde min Fortælling.

Den 2. Juli, om Aftenen ved Kl. 10, blev jeg betaget af en mere end almindelig vemodig Angst, jeg sad ved mit Vindue til Kl. 12^{1/2}, jeg sagde til Maren: der er en af Drengene i Fare, jeg sov kuns den Nat fra Kl. 3 til 4, stod op og gik omkring til Kirketid, da lagde Ængstelsen sig noget«.

(Den Del af den danske Hær, som ikke laa paa Fyn, befandt sig i Vendsyssel. Da man havde erfaret, at et prøjsisk Kompagni ad Hobrovejen nærmede sig Limfjorden, blev et Kompagni Infanteri den 2. Juli Kl. 8–9 om Aftenen beordret til Aalborg for i Forening med de derværende Dragoner at overfalde de fjendtlige Styrker. Herved opstod den følgende Morgen *Affæren ved Lundby*, hvor Prøjsernes Bagladegeværer viste deres Overlegenhed i den Grad, at Danskerne af deres ca. 190 Mand havde et Tab paa 32 døde og saarede samt 20 Fangere, medens Fjenden kun havde 3 saarede).

»Jeg gik atter om Eftermiddagen med min Angst og Sorg til Herrens Hus, og det var jo Søndag Eftermiddag. Det var, som mit

Hjerte skulde briste, til jeg saa overmaade kom til at græde, saa jeg ikke næsten kunde sandse at gaa ud af Kirken. Ud paa Natten var Angsten ved Guds Hjælp overstaaet, men jeg var saa forstyrret, at jeg heller ikke sov den Nat mere end 2 Timer.

Mandagen gik roligere, men jeg følte en Slaphed og Forknythed, som det var mig sagt: du skal berede dig paa noget sørgeligt, hvilket vi, destoværre, altid gør i denne sørgelige Tid. Om Mandag Nat sov jeg uafbrudt 7 Timer og følte mig meget styrket. Jeg takkede Gud for hans Mindelse og beredte mig til at tage imod, hvad der kom. Jeg ved og tror, min Herre Jesus, at intet sker uden hans Vilje; han kender bedst, det er vor store Trøst.

Jeg havde lige sat mig til Rokken saa kommer Peders Svigermoder og siger, at hun havde hørt, at der skulde komme Fanger i Dag, men mere vidste hun ikke. Jeg fik da snart Tøjet paa og op til vor Præst, jeg vidste jo ikke, om enhver maatte komme til Fangerne. Han skulde jo sørge for, at jeg kunde komme til dem, hvilket han en Time efter kom og underrettede mig om, at der var sørget for, at jeg skulde faa Bud og tillige komme ind og se, om han (Sønnen) var der eller høre noget om ham. »Har De da faaet Bud?« spurgte han, »da De er saa vis paa, at han er med?« Ja, paa en Maade næsten har jeg faaet Bud, jeg frygter nu for at høre det allerværste.

Det var en Spænding, kan De tro, til Kl. 2 kom en af Naboerne og hilste mig fra min Søn; de kørte forbi Mølleporten med ham, og han hilste med Haanden til sin Moders Hus, men han saa frisk ud. I Øjeblikket takkede jeg Gud, han ikke var saaret; men Fange – Fange, ak, det var just dette, jeg altid har frygtet! Men det er det, der styrker mig, at dette maa Vorherre nu indse, er til hans Vel; nu skal han lære at bøje sig under et Slaveaag i et fremmed Land . . . Han var nedslaaet og ønskede: Gid jeg var ved mit Regiment! De var indelukket i Kasernen. Jeg havde her Adgang og hele Familjen, og en Times Tid kom der og andre Venner derop, men ikke mange, da hele Gaden var fuld, som det var udenlandske Dyr, de vilde se.

Eftermiddagen randt snart bort. Jeg og Trine blev hos ham til Kl. 9^{1/2}, hvilket vi kan takke Underofficeren for, der var en ældre Mand, der sagde mig, at Kl. 5^{1/2} maatte jeg komme i Morgen, saa skulde han sige Skildvagten Besked om at lade mig gaa ind, Kl. 7 skulde de køre om Onsdag Morgen.

Det var meget besværligt at komme derud, men det gik jo an, og

jeg fulgtes med ham ned ad de høje Trapper. Jeg syntes, det lettede mig, saa jeg nok kunde gaa lige saa rask som han. Jeg sagde ham da det sidste Farvel, og ligeledes Trine og hans Søskende, og denne Underofficer, som for Resten saa ud til en barsk og mandig Krigsmand, løb de klare Taarer ned ad Kinderne paa ved at se paa os; han havde dog været med ved Dybbøl og vist ikke grædt, mens det stod paa, saa man kan se det forunderlige, at Synet af andres Smerte giver Menneskehjertets Følelser Luft. Han har formodentlig selv været Fader.

Fra Horsens fik jeg Hilsen tilbage fra min Søn, og siden har vi intet hørt. I Dag er det 4 Uger, siden han kom hertil. I det sidste Brev, jeg skrev ham til, bad jeg ham til Slutning gøre sin Pligt og saa overlade Gud det øvrige. Dette haaber jeg, han har gjort, hvilket er min Trøst . . .« (»Under vor sidste Krig« S. 208–11). –

Om Oplevelser paa et Lazaret i Flensborg fortæller en 33aarig Dame, gift med en Auditør ved den danske Hær, bl. a.: »Undertiden kan Sorgen gøre vore danske Folk saa underlig indesluttede og frastødende, men det gælder kun at finde det rette Ord, som kommer fra Hjertet, for at finde Vej til deres Hjerter og løse Tungebaandet paa dem. Saaledes var der paa det her omtalte Lazaret en, som jeg tydeligt saa var inderlig bedrøvet, trods de korte Svar, han først gav mig. Han, som de fleste af dem, var meget støvet og smudsig i Ansigtet, men fra hvert Øje ned ad den graaligbrune Kind var der en lysere Stribe. Jeg vidste jo straks, at det var Taarerne, udgydt i Stilhed, der havde efterladt disse Mærker, og jeg maatte jo derfor have lidt mere at vide om hans Forhold. Det varede heller ikke længe, før jeg saa, jeg havde ikke taget fejl. Brevet skulde skrives til hans Kone, og det var Frygten for, at hun og de fire Børn skulde savne noget, ikke Smerten i Saarene, der bragte Taarer i Øjnene. Han var haardt saaret, navnlig i Armen. »Det fik jeg,« sagde han, »da jeg saa, min Løjtnant var ved at falde om af et Skudskaar, han havde faaet, saa vilde jeg gribe ham for at sætte ham hen ved et Gærde, men det blev der ikke noget af, da jeg knap selv kunde slæbe mig af Sted hen til Gærdet. Paa Vejen derhen fik jeg den anden Kugle i Benet.« Jeg fik siden at høre, hvor flink og net hans Kone var, af Folk, der havde set til hende og understøttet hende lidt; for at hjælpe »dem der hjemme« er den bedste Balsam, man kan gyde i Soldatens Saar. Jeg hørte Folk sige om den samme Mand, at han var kedelig – de har ikke forstaaet at anslaa de rette Strengte hos ham, har ikke

set hans Ansigt straale, naar han læste Brevene fra hans Kone. Hun skrev sande Kærlighedsbreve, som mellem nyforlovede, til sin »velsignede Mand«. – Jeg har læst mange Soldaterkoners Breve og glædet mig inderligt over den Aand, der besjæler vor Bondestand, som den, der ser flygtigt paa den, aldrig lærer at kende, da den ligger skjult under det jævne Væsen.

En anden af de saarede, som ogsaa rørte mig dybt, var ogsaa en Forstærkningsmand, en jydsk Husmand (den første var en Sjællænder) med 6 Børn, og hvis Kone hver Dag ventede det syvende. »Ja, skriv kun for mig,« sagde han, »men skriv endelig pænt til Mutter og trøst hende godt med, at jeg kun er let saaret.« . . .

En var der, som jeg ikke vilde skrive om, at han var let saaret, da jeg tydeligt saa, der var ikke længe igen for ham. Han var saaret i Ryggen og ud gennem Brystet og led meget, men uden at klage sig og takkede kun flere Gange Gud, at han ikke var gift. Hvor smerteligt var det ikke for mig at faa de kærlige Forældres Brev til deres eneste Søn, da Vorherre allerede havde kaldt ham til sig! Jeg sendte dem en Lok af hans smukke, sorte, krøllede Haar. Hans Ur og andre Ejen-dele, som de kunde ønske sig, havde Prøjserne bemægtiget sig, før han kom til Flensborg ..

Jeg talte tidligere om en anden Forstærkningsmand med 6 Børn. Hans Saar var ikke farligt, men han blev mere og mere tungsindig, vilde ikke spise og mente selv, han var meget syg. Jeg talte med Lægen om ham, og denne forsikrede, at han intet fejlede, men havde Hjemve. Jeg bad ham da om at udvirke, at han fik Hjemlov, hvilket han først slet ikke vilde gaa ind paa, men vilde have mig til at bilde ham ind, at han skulde faa Lov at rejse hjem, naar Saaret var lægt. Det vilde jeg naturligvis ikke gaa ind paa, men fik ham ved idelige Bønner til at love mig hans Frihed. Vor Blaakappe kom sig og fik Hjemlov; men Lægen gav de danske Kvinder det Vidnesbyrd, at de var endnu mere haardnakkede end Mændene.« (»Under vor sidste Krig« S. 220–226). –

Denne Mosaik kan passende slutte med nogle stilsfærdige Linier i et Brev fra to sjællandske Forstærkningsmænd, der hjemsendtes i Maj 1864. Brevet, der citeres i »Under vor sidste Krig« Side 401, lyder saaledes:

»Hr. Kompagni-Kommandør!

Hermed følger en Pakke med Uniformer fra Nr. 36 og 37. Afreg-

ningsbøgerne er i Frakkelommerne. – Vi ønsker ikke at komme til at bruge dem mere, dersom vi kan faa en god Fred, men høre Tyskland til det vil vi ikke, vi vil være frie danske Folk. Derfor naar at Kongen og Fædrelandet kalder, da drager vi atter ud og strider, som det sig bør, med Gud for Konge og Fødeland.

Lev vel, kære Hr. Kompagni-Kommandør. Vorherre være med Dem og os alle.

Deres hengivne Ven

P. Knudsen.

Danmark havde tabt Krigen. Den 11. Juli traadte Ministeriet Monrad tilbage og erstattedes af Ministeriet Bluhme. Den 30. Oktober sluttedes Freden i Wien, hvorved Danmark afstod Slesvig, Holsten og Lauenborg. Det danske Monarki mistede over to Femtedele af sit Landomraade og noget lignende af sin Befolkning. Kongeaen blev nu Danmarks Sydgrænse. Nederlaget skabte imidlertid en ny Opgang i vort Folk, baade økonomisk og aandeligt, men derom skal der ikke berettes her.

A. U.

KILDER

Karl Larsen: Under vor sidste Krig. Samtidige Dagbogsoptegnelser og Breve fra Mænd og Kvinder af alle Stænder. 1897.

N. Neergaard: Danmarks Riges Historie 1852–64 Bind VI, 1907.

H. Rosendal: Erindringer fra Vejle i Krigsaaret 1864. Foreningen Lyngby Elever. Aarskrift 1914.

Henrik Wulff: Da Fjenden var i Landet og andre Ungdomsoplevelser, 1906.

Kristen Uhrskovs Erindringer findes i Anders Uhrskov: Han var min Fader, 1948.

Larss Larsens Erindringer findes i To Nordsjællanderes Erindringer, udgivet af Anders Uhrskov, 1921.

Frederiksborg Amts-Tidende, 1863 og 1864.

Frederiksborg Amt's Avis, 1914.

Nordsjællands Venstreblad, 1914.

Holger Drachmann: Derovre fra Grænsen, 1877.

LÆRERLIV I STORE HAVELSE

Af O. Larsens Erindringer

Ole Larsen var født i et Afbyggersted i Ramløse 1866. Han fik Lyst til at læse, kom paa Blaagaard Seminarium, da han var 17 Aar gammel, og dimitteredes paa sin 20 Aars Fødselsdag den 9. Juni 1886. Efter i nogle Aar at have virket som Andenlærer i Græsted blev han kaldet til Enelærer i Store Havelse, Ølsted Sogn, hvor han begyndte sin Virksomhed den 10. Oktober 1890 og var der til den 1. November 1933, da han flyttede til Fredriksborg Slotssogn, hvor han købte et Hus paa Frederiksværksvej. Kort efter at Larsen var kommet til Store Havelse, blev han gift med en Pige fra sit Fødesogn, *Anna Margrethe Larsen*, Datter af Husmand Peder Larsen.

O. Larsen var meget historisk interesseret, og i sin Fritid nedskrev han sine Erindringer i tre indbundne Bøger, en Folio paa 98 Sider og to Kvarter paa ialt 443 Sider. Her gør han Rede for Slægtens Forhold, han beretter udførligt om Aarets Arbejder og Højtidskikke, som de formede sig i hans Barndom, og han følger sit Skolearbejde i Store Havelse gennem de mange Aar. Barndoms minderne i Ramløse har vi gengivet en væsentlig Del af i første Aargang af »Kultur og Folkeminder« Side 3–22.

I det følgende agter vi i Uddrag at gengive Skoleminder fra Store Havelse. Der var Jordlod til Embedet, 5–6 Tdr. Land, saa Læreren skulde baade passe Skole og Landbrug. Det var ikke saa let en Sag at komme i Gang med Landbruget. Der skulde jo Besætning til. O. Larsen skriver om Begyndelsen: »Den første Vinter havde vi ingen Pige. Vi var saaledes ene om at passe Bedriften i Landbruget. Fader gav os en Ko, og en fik vi af Svigerfader. Et Par Grise var der ogsaa at

passer, ja vel som oftest flere, da vi slagtede 2 Gange om Aaret, 2 Grise hver Gang. Endelig havde vi nogle Høns, som ogsaa fordrer Opvartning. Æggene solgte vi til Opkøbere, Smørret tog Niels Olsen med til Frederikssund.«

Men det var jo altsaa Skolearbejdet, der var det væsentlige, og herom skriver Larsen følgende: »Skolen havde kun 2 Klasser paa Grund af det ringe Børneantal. Gennemsnittet var omkring 50. I Røglen var der flest Børn i øverste Klasse. Her kunde Eleverne følges ad i Undervisningen, hvad der umuligt kunde lade sig gøre i nederste Klasse. Her sad jo nemlig Børn fra 7 til 10 Aar. To Gange om Aaret, Maj og November, indmeldtes nye Elever. Nogle af disse kunde læse lidt og skrive Tal og Bogstaver, andre var omtrent blottet for al Lærdom. De kunde altsaa ikke følges ad. Og langt mindre kunde disse Begyndere slaa Følgeskab med 9–10 Aars Børnene. Klassen var derfor med Hensyn til Læsning og Skrivning inddelt i flere, i det mindste 2 Hold. Naar det ene Hold læste, maatte det andet skrive. I de øvrige Fag kunde de følges ad paa en vis Maade, idet de mindste naturligvis ikke kunde læse Lektier, f. Eks i Bibelhistorie, Historie osv., men maatte nøjes med at høre efter, hvad der fortaltes i disse Fag, og saa Dagen efter prøve at gengive det fortalte mere eller mindre fuldkomment.

Skolegangen var ordnet saaledes, at ældste Klasse gik i Skole 2 Dage om Sommeren og 4 om Vinteren, yngste Klasse omvendt. Opflytning fandt kun Sted om Efteraaret. Eksamen afholdtes baade Foraar og Efteraar, i April og Oktober. Fra først af kunde Udskrivning af Skolen finde Sted, naar Barnet var fyldt 13 Aar, men senere ændredes dette til, at Udskrivning kun fandt Sted om Foraaret og kun for Børn, som fyldte 14 Aar i den kommende Sommer. Skoleferierne var de sædvanlige: Ferier ved Højtiderne, Høstferie 1 Maaned ved Høstens Begyndelse samt 1 Uges Efteraarsferie i Kartoffelhøsten. Da Paaske- og Pinseferien var indskrænket til det nødvendige, blev der ca. 12 Fridage til Lærerens Raadighed.

Mødetiden vekslede med Aarstiden fra Kl. 7 Morgen til 8^{1/2}. Det kunde i de korteste Vinterdage knibe lidt, men jeg vilde nødigt ændre den. Jo før der begyndtes, des før kunde der sluttes af om Eftermiddagen. Ganske vist skete der noget i 1893, der gjorde det vanskeligere at møde Kl. 8^{1/2} i de korte Dage. Vi fik nemlig mellem-

O. Larsen

europæisk Tid, og Urene sattes 10 Minutter frem, men trods dette holdt vi os til det samme Klokkeslet.

Skolen begyndte hver Dag med Fadervor og Salmesang. Dernæst kom Overhøring i Religion, hvorefter fulgte Samtale om det foreliggende Stof, eller jeg fortalte Bibelhistorie. Siden paa Dagen fulgte saa Undervisning i de øvrige Fag. Fra min egen Skoletid var jeg vant til, at Læreren fortalte Bibelhistorie, Danmarkshistorie, Geografi osv. for Børnene, og dette Eksempel fulgte jeg hele min Lærertid. Næste Dag maatte Børnene saa genfortælle Stoffet. Der blev altid fortalt langt ud over, hvad Lærebøgerne indeholdt. At en Del af det fortalte, for flere Børns Vedkommende, snart svandt bort, kan ikke nægtes. Og for saa vidt kunde der spørges, om Metoden var rigtig. Hertil vil jeg svare: Der kan naturligvis overdrives ogsaa paa dette Omraade, men paa den anden Side gælder det om at fremstille de forskellige Forhold paa en livlig og anskuelig Maade, saa Børnene

kan komme til at elske Faget. Sker dette, vil Stoffet fæstne sig i Hu-kommelsen, og det kan ske, at en eller anden Elev siden hen i Livet paa egen Haand vil søge yderligere Oplysning i Faget.

Foruden de almindelige Skolefag blev der af og til fortalt Natur-lære og Naturhistorie for Børnene, ligesom der blev givet dem Kend-skab til det menneskelige Legeme og de vigtigste Sundhedsregler. Ved Undervisning i Geografi, særlig Danmarks, blev der altid sørget for, at de historiske Begivenheder knyttedes til vedkommende Steder . . . I Efteraarstiden, naar Sæden var indhøstet, spillede af og til Bold paa Stubmarken.

Foruden det egentlige Arbejde i Skolestuen var der et Arbejde efter Skoletid, især i Ferien og i Vinteraftenerne, nemlig med Forberedelse til Undervisning i de forskellige Fag. I en Skriftlæringsbog fandt jeg engang i Græsted en Bemærkning om, at man burde læse med Pennen i Haanden, saaledes at forstaa, at naar man i det læste op-dagede noget, man kunde faa Brug for, skulde man nedskrive dette. Allerede i Græsted begyndte jeg at nedskrive Ting, som jeg kunde benytte i Undervisningen, og dette fortsattes i Havelse. Jeg gennem-gik saaledes: »Nissens Samtaler«, »Matzens Forklaring til Luthers Katekismus« m. m. som Hjælpemidler til Lærebogsundervisning, »Fra Guldgruben«, en stor Bibelforklaring i flere (vist 8) Bind, »Jen-sens Forklaring« til Gl. Testamente blev gennemgaaet for Bibel-historiens Vedkommende. Dernæst »Fabricius' Danmarkshistorie« og en Del af »Baches Nordens Historie« for Historiens Skyld. »Lande og Folk« samt »Den vide Verden« for Geografiens Skyld. I Dansk havde jeg udarbejdet en Sproglære til eget Brug, dels efter andre Lærebøger, dels efter egne Optegnelser, hvorved det lykkedes mig at gøre dette Fag, som tidt findes at være kedelig, interessant for Bør-nene. Naar man saaledes havde plukket ud af de forskellige Bøger, var det betydelig lettere at forberede sig, end hvis man hver Gang skulde søge Stoffet i større Værker. Havde man saa faaet nedskrevet mere, end der strengt taget kunde overkommes i Skolen, var det jo en let Sag at udelade det overflødige.

Af særlige Ting blev, naar Lejlighed gaves, gennemgaaet f. Eks. Kirkeaaet, det borgerlige Aar, Gudstjenesten, Kirkebygningens Indretning, Kirkegaarden, Bryllup, BARNEDAAB, Begravelse, Salmebogens Inddeling. For Historiens Vedkommende f. Eks. Livet i Stavns-baandstiden med særlig Henblik paa Ølsted Sogn. Hertil havde jeg et

ypperligt Hjælpemiddel i Severin Kjær: »Fra Stavnsbaandets Dage«, hvoraf jeg lavede et Uddrag. Ligeledes var det gamle Bykort over St. Havelse et ganske fortrinligt Hjælpemiddel. Det kostede mig ganske vist et stort Arbejde at faa fremstillet dette Kort, men Arbejdet var langtfra kedeligt. St. Havelse Bymark blev udskiftet 1785. Det var denne Udskiftning, Kortet fremviser, baade hvorledes Markerne var inddelt før 1785 samt den ny Inddeling efter Udskiftningen.«

O. Larsen gør nu Rede for, hvorledes Veje, Gaarde, Huse, Skov og Mose blev angivet paa Kortet. Endelig blev indføjet Navnene paa Gaardmændene, Loddernes Størrelse og alle de gamle Benævnelser paa Bymarkens forskellige Agre og Moser.

»Ogsaa Sognets Historie fra ældre Tid med dets Skov, Køkkenmødding (som ganske vist ligger i Sigerslevvester Sogn, men fra gammel Tid benævnes Havelse Køkkenmødding) med dets Sagn fortaltes. Ligeledes en kort Beretning om den gamle Havelsegaard.

Om Lørdagen eller rettere hver Klasses sidste Skoledag i Ugen læstes et Æventyr eller en Fortælling. Var det en længere Historie, f. Eks. »Gøgehøvdingen«, varede det selvfølgelig mange Uger, før Slutningen naaedes. Til dette Stykke Undervisning skulde der ofte ogsaa en Forberedelse til, idet man maatte læse Værket igennem først og indklamme med Blyant større eller mindre Stykker, som enten ikke egnede sig til Oplæsning eller var for langtrukne og omstændelige.

I Hovedregning brugte jeg foruden Opgaver fra almindelige Hovedregningsbøger ogsaa selvavede Opgaver, f. Eks. for de større Børns Vedkommende Fremgangsmaaden ved Sogneraadvalg . . .

I adskillige Vintre holdt jeg Aftenskole, fra først af kun for Karle, siden hen var ogsaa Pigerne med. Foruden Skrivning, Stil, Regning og Sang øvedes et Aar Undervisning i Landbrugsregnskab. Desuden holdtes Foredrag i Historie m. m., ligesom jeg læste forskellige Ting for Eleverne.

Enkelte Gange var der Foredrag, som jeg holdt for hvem der ønskede at høre dem. Ved saadanne Lejligheder læste jeg gerne et eller andet til Slut. Disse Sammenkomster fandt Sted om Vinteraftener. Men her gjaldt det ogsaa, at Skolen havde en mindre god Beliggenhed.

Kirken

Efter at have omtalt Arbejdet i Skolen skal jeg nævne Arbejdet i Kirken, og hvad dertil hører. Først og fremmest var der Gudstjenesten paa Søn- og Helligdage. Mødetiden var i Pastor Kjødts Tid 9¹/₂, (hvis der var Skriftemaal) Formiddag og 1 Eftermiddag. I Pastor Andersens Tid ændredes dette til Kl. 10 og Kl. 2. I Mathornes Tid holdtes Skriftemaalet umiddelbart før Altergangen, ligeledes hos Emus Jensen. Denne sidste indførte i Sommertiden Morgengudstjeneste Kl. 8, Søndagen efter var Tiden Kl. 10. I Manniches Tid (til 1896) og de første Aar efter Andersens havde Kirken intet Orgel. Vi var da to om Sangen. Endelig kom Musik med ved Gudstjenesten. Først et Harmonium, som fik Plads i Degnestolen, siden et Orgel, der havde haft Plads i en Fængselskirke paa Kristianshavn, hvorfra det var kommet til Kregme Kirke og derfra til Ølsted. Nu var jeg ene om Kirkesangen. Af og til ønskedes nye Melodier, som saa indøvedes hjemme. I 1902 afskrev jeg i en lille Bog de Melodier, der brugtes i Kirken foruden en Del andre. Den var nem at have i Lommen. Skulde man have en Fridag fra Kirken, kunde det lade sig gøre, da vi jo var to til at lede Sangen, men somme Tider fik man en Stedfortræder, en af Lærerne i Ll.-Lyngby Sogn imod at gøre Gengæld, naar de havde Fridag. Enkelte Gange sang jeg for Hessen i Skævinge Kirke. Foruden Sang ved de sædvanlige Gudstjenester skulde der jo ogsaa gerne Musik og Sang ved Aftengudstjenester. Disse fandt ikke Sted i Pastor Kjødts Tid af den simple Grund, at Kirken manglede Belysning. Men kort Tid efter at Pastor Andersen var kommet, (1904), begyndtes der med Aftengudstjenester. Først laante man Lamper i Forsamlingshuset, men snart blev disse erstattet af Lampekroner. En Tid var det ikke saa sjældent – i de første Aar, jeg var i Havelse – at Folk fik døbt Børn i Kirken paa en Søgnedag. Læreren maatte saa møde i Kirken for at synge, men lidt efter lidt faldt denne Skik bort, og Daaben fandt altid Sted paa en Helligdag. – Saa var der Sang ved Bryllup, som i de fleste Tilfælde blev holdt en Søgnedag. – Ved Begravelser mødte jeg i de fleste Tilfælde i Hjemmet. Fra først af sang jeg blot over den afdøde, men snart kom jeg ind paa foruden at synge et Par Salmer tillige at holde en Tale. Der skete nemlig dette, at Søndagen den 20. December 1891 sang jeg over Peder Mortensens Enkes Søn, som var omkommet ved et Ulykkestilfælde, idet han som Murersvend var styrtet ned fra et Stillads og

havde slaaet sig ihjel. Møller L. Pedersen mente, at jeg ved en saadan Lejlighed burde have talt. Paa denne Opfordring baade sang og talte jeg i Fremtiden ved alle Begravelser, hvor jeg mødte i Hjemmet. Det var i lang Tid Skik, at Ligfølget ventede paa Kirkegaarden, til Graven var kastet til, hvorefter Læreren sang et Salmeverv til Slut, men denne Skik faldt omsider bort. Efter Jordpaakastelsen og Salmesang forlader Følget nu Graven, der saa kastes til af et Par Mand, som Klokkeren har bestilt. Den første Tid, jeg var i Havelse, blev Graven kastet til af selve Følget. Kirken ejede en Del Skovle, som blev lagt frem ved Graven. Naar Præsten havde forrettet Jordpaakastelsen, og Læreren sunget et Vers – i de fleste Tilfælde: Klokken slaar – tog Mændene i Ligfølget de fremlagte Skovle og fyldte Graven. Naar denne var klappet til, strakte hver Mand sin Skovl hen over Graven, saa Skovlene paa den Maade kom til at danne et Kors over Gravens Overflade. Da jeg engang ved en Begravelse spurgte en Mand af Følget, hvorfor de foretog denne Bevægelse, svarede han, at det vidste han ikke, men at det var en gammel Skik. Der er næppe nogen Tvivl om, at fra først af har Meningen været at hjælpe til paa den Vis at holde den døde nede i Graven, at han ikke skulde gaa igen. Klokkeringningen ved Begravelsen blev fra først af i flere Aar besørget af Mænd, der var indbudt til Begravelsen med Bøn om at besørg Ringningen. Disse Mænd mødte i Hjemmet noget tidligere end det øvrige Følge. De blev saa beværtede med Mad og Kaffe, hvorefter de fik en Kurv med Smørrebrød, Øl og Brændevin med til Kirken. Der var altsaa ikke Tale om, at de hverken sultede eller tørstede den Dag. Naar Ringningen var slut, vandrede de tilbage til Hjemmet, hvor Begravelsen var foregaaet fra. Her bænkedes de saa sammen med det øvrige Følge og fik deres Risengrød og Klipfisk eller ogsaa, hvad der blev almindeligt senere hen, Steg. Der sluttedes af med Kage og Vin.

Da Kirken havde faaet Orgel, maatte begge Lærerne møde i Kirken, men det skete ogsaa tidt, at baade Andersen [Lærer i Ølsted] og jeg fik Anmodning om at møde i Hjemmet. Var det i Ølsted, talte Andersen, i Havelse naurligvis jeg. Det kunde ogsaa hændes, at jeg kom uden for Sognet for at synge og saa tale ved Begravelser . . .

Naar Høsten var sluttet, holdtes hvert Aar Høstprædiken i Kirken. Denne blev altid pyntet, et Arbejde, som Læreren forestod. Da

Andersen og jeg skiftedes til denne Bestilling, indtraf dette Arbejde kun hvert andet Aar. Unge Piger hjalp til med Pyntningen.

Af Ting, som faldt bort i min Tid, kan nævnes Højtidsofferet og Offer ved Barnedaab, hvor Folk gik omkring Alteret og lagde Penge til Præsten paa Alterbordet og til Degnen i Degnestolen. Dette svandt bort ved Offer afløsningen.

I de første Aar, jeg var i Havelse, skete det af og til, at Kirkegangskonen blev indladet. Dette foregik paa følgende Maade: Ved Barnedaab i Kirken fulgte Barnets Moder med, det var hendes første Udflugt efter Fødselen. Men hvis hun skulde indlades, maatte en anden Kvinde følge med som Gudmoder, altsaa bære Barnet til Døbefonten. Gudmoder og Barn gav ikke Møde før efter Prædikenen, hvorimod Barnets Moder, hvis hun vilde være »Kirkegangskone«, mødte før Gudstjenestens Begyndelse og tog Plads sammen med nogle indbudte Kvinder i Vaabehuset. Her blev de siddende, til Indgangsbønnen var bedet, hvorefter Præsten, naar Salmesangen begyndte, gik ud i Vaabehuset og holdt en kort Tale til Kirkegangskonen. Efter Talen gik saa Præsten fulgt af Kirkegangskonen og af de øvrige Kvinder ind i Kirken. Naar Barnet var døbt, ofrede Gudmoderen med Barnet paa Armen, Hueholdersken, Fadderne, Kirkegangskonen og de Kvinder, som fulgte hende, til Præsten og Læreren. Denne Skik med Kirkegangskone var imidlertid omtrent helt ophørt inden min Tid. Jeg mindes den kun faa Gange.

Fra først af var det sjældent, at der fandt Indsamlinger Sted af Penge til forskellige Formaal, f. Eks. ved Høstprædikenen. Pengene blev vist i dette Tilfælde anvendt til Sognets trængende. I flere Aar foregik disse Indsamlinger i Kirken paa den Maade, at Læreren samlede Pengene i en Trækasse, der var forsynet med Haandtag. Han gik fra Stolestade til Stolestade, i Regelen først ved Mandfolkesiden, dernæst hos Kvinderne, rakte Træbøssen ind i Stolestadet, og Kirkegængerne lagde saa deres Skærv i Bøssen. Denne Skik er ogsaa bortfaldet. Bøsserne sættes nu i Vaabehuset, og Folk lægger deres Gaver deri, naar de forlader Kirken. Af og til fik jeg Anmodning om at komme i Hjemmet for at døbe Børn, naar Forældrene frygtede for, at deres nyfødte Barn paa Grund af Sygdom skulde dø, inden det kunde føres til Daab i Kirken. Engang mindes jeg, maatte Margrethe passe Skolen, mens jeg om Formiddagen var ude at døbe. Et saadant hjemmedøbt Barn blev saa siden fremstillet i Kirken, men selv-

følgelig ikke døbt igen. Paa Fremstillingsdagen holdes Gildet i Hjemmet. Som Slutning paa dette Afsnit maa nævnes Kirkevejen fra Havelse Skole til Ølsted Kirke. Den har en Længde af 2 km, naar man gaar den nærmeste Vej . . .

Af Lærere, som jeg i Ølsted Kirke havde Samarbejde med, var der 2, nemlig Manniche fra 1890 til 1896 og Andersen fra 1896 til 1933, af Præster 4: Kjødtt fra 1890 til 1904, Andersen fra 1904 til 1920, Mathorne fra 1920 til 1931 og Emus Jensen fra 1931 til 1933.

Landbrug m. m.

Fra 1890 til 1. April 1895 havde vi selv Skolens Jordlod at drive. Der var saaledes et dagligt Arbejde med at passe Køer, Svin og Høns. Stalden skulde renses og Dyrene fodres. Her havde vi Hjælp, idet vi fra 1. Maj 1891 og til en Tid efter Bortforpagtningen af Lodden havde en ung Pige, som malkede Køerne, og som hjalp til med Pasning af Rodfrugter, Indhøstning af Sæden, Optagning af Kartofler og Roer, Rensning af Haven, foruden at hun naturligvis hjalp til med indvendig Husgerning samt Pasning af Børnene. – Niels Olsen ordnede Lodden med Pløjning, Harvning m. v. samt besørgede Sæden kørt til Mølle og hjem igen, ligesom han, naar han kørte til Frederikssund, besørgede Ærinder for os ved at sælge Smør i Butikken og tage Varer med hjem fra Købmanden. Jens Christensen fra Lille Havelse tærskede Sæden, savede Brænde og hjalp til med Høsten. Naar Gødningen skulde køres ud, havde vi desuden en Mand til foruden Jens Christensen . . . Men selv om vi saaledes havde fremmed Hjælp, var der ingen Mangel paa Arbejde til os selv. Saaledes i Høsten med at meje, binde, rive og hjemkøre Sæden. En Del af denne besørgede jeg somme Tider hjem ved Hjælp af en Trillebør. Hovedparten kørte Niels Olsen hjem med Heste og Vogn. Hen paa Vinteren kom Gaardmændene med Fourage, Hø og Halm. Saa kunde der blive Arbejde med at anbringe det paa Plads, flytte Halm osv. – Da saa Lodden blev bortforpagtet, var der jo meget Arbejde, der faldt bort, men derfor blev vi ikke ledige. Den fremmede Hjælp forsvandt ogsaa. Svineholdet blev udvidet, og da det ikke særlig betalte sig, blev Hønsenes Tal forøget helt op imod 100, foruden Kyllinger . . . Hønsene var ikke udsøgte Racehøns, men alligevel gav dette Hønseshold et ganske pænt Overskud. Arbejdet med at passe disse

Høns var Margrethes. Bedstemoder hjalp ogsaa til med dette, efter at hun i 1916 kom til Skolen.

Vi begyndte ogsaa paa at holde Ænder, men maatte snart ophøre med dette; Hønsene forfulgte Ællingerne, saa længe disse var smaa, og naar Ællingerne var vokset til, tog de Revanche og gik løs paa Hønsene, saa paa den Maade var der stadig Kamp.

Af andre Arbejder kan nævnes for mit Vedkommende Arbejdet med Brændet, som jeg nu efter Jordloddens Bortforpagtning for det meste selv udførte. Der leveredes hver Aar 5 Favne Bøgeklov – senere 12 rm – fra Freerslev Hegn. En Del af dette solgtes, men over Halvdelen brugtes. Først skulde Brændet hentes fra Skoven. Jeg skulde sende Bud til de Folk, der skulde køre. I flere Aar var det saaledes, at Bønderne efter frivillig Overenskomst havde ordnet det saaledes, at de Parvis havde sluttet sig sammen om Brændekørselen, saa den enkelte Mand kun kørte hvert andet Aar. Hver Vogn kørte kun $\frac{1}{2}$ Favn. Der skulde altsaa 10 Vogne af Sted hvert Aar. Men da der var 20 Gaarde om at hente Brændet, blev der paa den Maade en Køretur hvert andet Aar . . . Siden kom der en ny Ordning: Beboerne blev sagt til af Sogneraadet efter de almindelige Regler for Pligtkørsel, saa nu kom der flere med, som ikke før kørte Skolebrænde. Alligevel maatte Læreren – det var ganske vist frivilligt – sende Bud til dem, der skulde køre, efter først at have faaet opgivet Navnene paa disse af Sogneraadet. Naar den store Skovtursdag saa oprandt, maatte vi tidligt op. Der blev nemlig skaaret en Kurv fuld af Smørrebrød, som skulde med til Kuskene som Frokost. En Træflaske – en Lejle – var i Forvejen laant hos Peder Villumsen i St. Havelse. Den blev fyldt med Øl. Og endelig fulgte en Flaske Brændevin med, indtil denne Vare kom op i de høje Priser. Denne Frokost tillige med en Kvittering for Brændet sendtes saa med en af de kørende. Skovturen foregik, efter at Sæden var lagt i Jorden i Maj Maaned. Brændet var som oftest blevet noget tørt, hvad der gav forøget Arbejde ved Savningen og Kløvningen. Da der i Reglen var solgt noget af Brændet, fulgte en Seddel med i Skoven med Fortegnelse over dem, der havde købt Brænde, for at dette kunde blive fordelt til Køberne ved Paalæsningen i Skoven. Ved Middagstid naaede Vognene hjem til Skolen, Brændet, som skulde blive ved Skolen, blev læsset af, Mændene kom ind i Stuen og fik Middagsmad, hvorefter det solgte Brænde kørtes til dettes Bestemmelsessted. De

første Aar trakteredes med Risengrød og Æggekage, siden serveredes der forskellige Retter de forskellige Aar. Efterhaanden skete der Forandringer. De, som ikke skulde læsse af ved Skolen, kørte straks til Køberne af Brændet og kom ikke til Middag i Skolen. Siden var der flere og flere, der helst vilde hjem med Hestene, saa snart der var aflæsset, og endelig kom der et Aar, hvor vi havde Risengrød i lange Baner, men hvor Kuskene bad sig fri paa een nær. Efter den Tid faldt Middagsmaden bort og erstattedes med Kaffe. Og saa til Slut blev Brændekørselen af Sogneraadet liciteret ud til Vognmænd og Frokost og Middag erstattet med en Bajer. –

Naar saa Brændet var kommet hjem, begyndte jeg paa Arbejdet i Fritiden, dels om Morgenen, dels om Eftermiddagen, først med at storkløve Brændet ved Hjælp af Jern- og Trækiler samt Hammer. Siden kom Savningen og Kløvningen med Økse, og til sidst, naar Brændet var blevet tørt, Indbæring i Huset. I de sidste Aar blev Brændet savet paa Maskine, en Bil forsynet med Rundsav. Ligesom Kløvningen blev udført af fremmede . . .

Haven skaffede hvert Aar et meget stort Arbejde til os begge . . .

Forskellig Virksomhed uden for Skolearbejdet

I et af de første Aar, vi var i Havelse, begyndte jeg at indbinde Bøger. Det var kun mine egne Bøger, jeg bandt ind, men i Aarenes Løb blev det til et stort Tal. For Resten var det ikke mine egne alle sammen, idet jeg ogsaa satte Bind om mange Bøger, som tilhørte Skolens Lærerbogsamling. Anvisning til dette Arbejde fik jeg af Roms Haandgerningsbog. Redskaberne lavede Fader til mig: Presse, Beskærerhøvl og Heftelade. Jeg nøjedes med at sætte Shirtingsryg paa Bøgerne, da dette er betydelig lettere end at forsyne dem med Læderryg.

Et stort Arbejde foretog jeg gennem flere Aar med at udarbejde Slægtsregistre for Gaardene i Ølsted Sogn. Endvidere i Forbindelse med dette at samle Stof sammen til Ølsted Sogns Historie. Ganske vist sagde Pastor Kjødtt: »Saadan et Sogn som Ølsted har ingen Historie.« Men denne Udtalelse passer ikke. Ethvert Sogn har en Historie, selv om ikke store Begivenheder har fundet Sted inden for dets Grænser i Tidens Løb. Ideen til dette Samlerarbejde fik jeg ved at se det gamle Bykort paa Havelsegaard. Arbejdet, som jo var et Fritidsarbejde, tog lang Tid, flere Aar. Men det var et meget interessant

Arbejde. Kilderne, jeg øste af, var meget forskellige. Der var nu først og fremmest Kirkebogen, som jeg gjorde Udtog af med Hensyn til Slægterne, Navn, Fødsels- og Dødsaar. Men her stødte man paa en kedelig Ting: Ølsted Sogns ældste Kirkebog rækker ikke længere tilbage end til 1814. Hvad der ligger længer tilbage i Tiden, er gaaet til Grunde ved Lille Lyngby Præstegaards Brand. – Et andet vigtigt Dokument var Havelse Skoles Vaccinationsprotokol med Fortegnelse over alle Skolens Børn fra 1828 og til Dato. En Dagjournal fra 1824 gav en fortrinlig Oversigt over Skolegangen med alle dens mange Skoleforsømmelser i de Tider. – Monumenterne paa Ølsted Kirkegaard ydede ogsaa deres Bidrag med Hensyn til Navne og Aarstal, ligesom Kirken med sine forskellige Aarstal ydede Bidrag til dens Historie. Saa var der Traps Beskrivelse over Danmark og Knudsens Beskrivelse over Strø Herred, udgivet 1834, samt endvidere enkelte Dele fra Danmarks Historie, Ting, som er fælles for Landet. Og saa maa det først og fremmest nævnes, at med Hensyn til Slægtsregistrene fik jeg Stoffet ved mundtlige Meddelelser fra gamle Folk i Sognet... Wibergs Præstehistorie fortalte om de gamle Præster, A. Petersens Degnehistorie om Ølsted Degne, Embedsbøgerne i Ølsted og Havelse Skoler om Lærerne i Sognet. – I København i Rigsarkivet afskrev jeg en Del af Folketællingslisterne fra 1787 og 1801 og kom her betydelig længere tilbage i Tiden, end Kirkebøgerne førte. Hos Gaardejer Villum Villumsen findes en fuldstændig Beskrivelse over Store Havelse Bys og Skovs Udskiftning, hvilke Papirer jeg afskrev fuldstændig. Fra Sogneraadet fik jeg til Laans en gammel Kørselsprotokol over Pligtkørsel, udført af Beboerne helt tilbage fra 1837 og et godt Stykke frem i Tiden. Dette tillige med endnu flere mindre Dokumenter hjalp mig til at faa samlet ikke saa helt lidt sammen om Ølsted og dets Beboere. Hele dette findes nu i samlet Afskrift i 4 Bøger. En Del har været offentliggjort i Frederiksborgaviserne: Amts-Avisen og Amtstidende, ligesom flere af mine Foredrag, holdt forskellige Steder, er udarbejdet paa Grundlag af dette Stof, til dels sammen med Oplysninger fra andre Sider.« –

Forskellig Beskæftigelse

Af offentlige Bestillinger havde O. Larsen mange. Hans første Hverv var Tilsyn med Plejebørn. Senere blev han Medlem af og Formand for Menighedsraadet, Formand for Sognets Sygekasse, Revisor

af Mejeriets Regnskab, »et baade stort og temmelig ensformigt Arbejde«. 1896 fik han overdraget Udregningen af Ølsted Kirkes Tiendeliste efter Kapitelstakst, »hvorfor der ydedes 25 Kr. om Aaret, en stor Betaling dengang.« Han var i en Aarrække Sogneraadsformandens Medhjælper. »Jeg skrev det aarlige Kommunerregnskab, Skatteligning og Optrævningslister.«

I 1903 blev Forsamlingshuset i Ølsted bygget, og O. Larsen blev valgt til Formand for det Udvalg, der blev nedsat i den Anledning. Forsamlingshuset aflastede iøvrigt Skolen for en hel Del Møder og Generalforsamlinger, der tidligere blev afholdt der.

Der blev oprettet en Understøttelsesforening for trængende Lærerenker og Lærerdøtre i Frederiksborg Amt. O. Larsen var i 8 Aar Formand for denne Sammenslutning.

Senere hedder det: »I Frederiksborg Amts historiske Samfund har jeg været i Bestyrelsen i mange Aar. Denne Bestilling har imidlertid aldrig kostet videre Arbejde eller Ulejlighed. Museumsforeningen – Folkemuseet paa Jægerbakken – har jeg støttet gennem flere Aar, ikke alene ved selv at være Medlem af Foreningen, men ogsaa ved, saa længe jeg var i Havelse, at opkræve Medlemsbidragene for Ølsted Sogn.«

O. Larsen holdt i Aarenes Løb talrige Foredrag og Oplæsninger forskellige Steder i Nordsjælland. Ofte talte han »om de svundne Tiders Levevis og Tankesæt, et Stof, som jeg havde sat mig grundigt ind i, fordi det altid har haft min store Interesse.«

Han talte om de gamle Degne, om Landsbyens og Bymarkens Udseende før Udskiftningen, om Boligens Indretning i gamle Dage, om Aarets Fester og Gilder, om Rejser i fordums Dage. Fjernere Emner som Sokrates, Nero og Ægyptens Mindesmærker i Oldtiden var ogsaa Omraader, som han behandlede.

O. Larsen fortsætter: »Allerede en Tid før jeg kom til Havelse, havde man i Ølsted Sogn spillet Dilettantkomedie om Vinteren. I disse Forestillinger var jeg ofte med, nogle Gange som Dilettant, til andre Tider blot som Instruktør og for det meste som Forfatter til Prolog og Slutningssang. I Aaret 1903 opførtes som nævnt Forsamlingshuset, og fra den Stund blev Komedien selvfølgelig spillet der. Her var Forholdene temmelig gode, men dog kunde Øvelserne i Salen paa selve Scenen være kølige trods Salens Kakkellovn og Petroleumsovne. Men før 1903, da Komedierne opførtes paa Bønder-

gaardene, var Forholdene mildest talt skrækkelige. Fra først af var det dog evig dejligt, saa længe Øvelserne foregik i en opvarmet Bondestue eller i Havelse Skole, men naar til Slutningen Teatret var indrettet i Udhuset, og de sidste Øvelser skulde foretages der, var det mindre behageligt. Lo og Lade blev taget i Brug, Brædder indkøbtes i Massevis. Gulv blev lagt, Scenen bygget, Væggene udsmykket og Teatret lejet. Siden hen fik Ølsted Forsamlingshus selv Teater. Dragter lejedes i København, Bøger ligesaa med tilhørende Noder. En Musiker – i mange Aar Morten Jensen – indøvede Sangene. Det var altsammen meget godt og fornøjeligt. Men een Ting kunde ikke skaffes til Veje hverken for Dilettanter eller Tilskuere, og det var Varmen. Men Publikum var ikke saa forvænt i de Dage. Man trodsede baade Sne og Frost og morede sig udmærket. Efter Spillet ryddedes Bænkene til Side, og Dansen gik lystigt til langt ud paa Natten, medens Gæstgiveren beværtede med sine Sager inde i Gaardens Stuer. Der blev i Reglen spillet 3 Aftener foruden Generalprøven. Den ene Aften var særlig beregnet for de ældre, og denne Aften gjaldt det fremfor alt om, at »Skuespillerne« kunde klare sig godt. Naar alt var til Ende, holdtes der Auktion over de indkøbte Brædder, og Bondegaarden faldt tilbage i sine gamle Folder.

Allerede den første Vinter i Begyndelsen af 1891 var jeg med som Dilettant i »Valbygaasen« og »Tre for een«. Komedien opførtes hos Gdr. O. Pedersen i St. Havelse. Den sidste Gang, man brugte en Bondegaard til Komedien, var vist hos Niels Jensen i Grimstrup. Saa kom Forsamlingshuset. Her var jeg med som Dilettant, vistnok i 1904, i »Studeprangeren« og »Feriegæsterne«. Der kom for Resten en Periode, hvor der i flere Aar ikke blev spillet. Men saa tog man fat igen, og i de senere Aar er der blevet spillet endda et helt Par Gange i Løbet af en Vinter.

I 1922 skrev jeg selv et Lystspil, »Kærlighed og Penge«. Dette Stykke opførte Dilettanterne i Begyndelsen af 1923.«

O. Larsen skrev i Aarens Løb en hel Del Lejlighedssange, hvoraf en Del blev trykt, medens andre var haandskrevne. Der var Sange til Bryllupper, Jubilæer og andre Fester, foruden de tidligere omtalte Sange, der blev benyttet sammen med Dilettantkomedierne. En Del Sange skrev Larsen udelukkende for sin egen Fornøjelse, idet de ikke blev benyttet ved nogen særlig Lejlighed. Af disse kan nævnes: Kvindens Frigørelse, Koens Tanker, Luftsejlad, Sogneraad med Kvinder

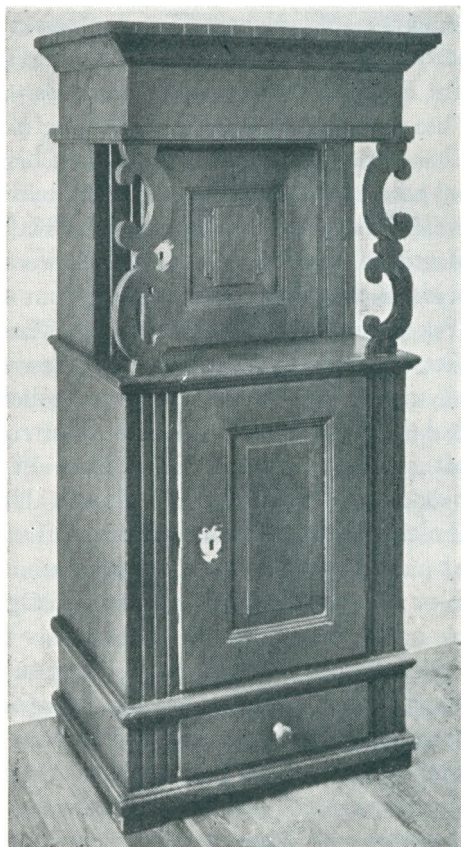
i, De nye Karlekamre, Valgkandidatens Tale, Danmarks Styrke, Mindesang over de faldne. –

O. Larsen deltog i tre Feriekursus, to Gange i Karise hos Forstander Knudsen, Karise Højskole, og een Gang hos Astronomen Thorvald Køhl i Odder. Ved den Lejlighed overnattede han et Par Gange hos sin gamle Lærer i Ramløse Friskole, Hyldebrandt, der nu var Bogholder ved Horsens Svineslagteri.

Om det selskabelige Liv i Havelse skriver O. Larsen, at »det udviklede sig paa kort Tid til en stor Kreds, som særlig hørte hjemme i Skoledistriktet, altsaa i Store og Lille Havelse. Længere borte fra var der ikke ret mange: Manniche i Ølsted, Præsten, Koefoed i St. Lyngby, Stougaard i Melløse, og Hessen, Skævinge, samt naturligvis vore Forældre fra Ramløse. Ofte var det saaledes, at de fremmede kom uanmeldte om Aftenen til en Kop Kaffe, og vi gengældte paa samme Maade. Der var ingen Telefon, der kunde bringe Bud forud. Til andre Tider holdtes Selskaberne efter Indbydelse enten som Kaffe- eller Spiseselskaber. – Efter Maden eller Kaffen var det almindeligt, at Mændene spillede Kort, og Kvinderne tog fat paa deres Haandarbejde. Kortspillet forandrede sig som saa meget andet i Aarenes Løb. Fra først af spilledes Whist med Trumf. Regnskabet førtes over Spillet paa Papir. Siden hen spilledes uden Trumf og uden Regnskab. I nogle Vintre var jeg med i en Spilleklub, Jeg, Niels Olsen, Jens Nikolaj Jensen og Ole Nielsen. Hustruerne var ogsaa med om Spilleaftnerne, men spillede ikke Kort. Pengene fra disse Spilleaftener anvendtes til Udflugter . . . Blandt Udflugterne maa ogsaa nævnes Skolens Udflugter om Sommeren. De foregik naturligvis fra først af med Hest og Vogn. Da Banen kom i Slutningen af Halvfemserne, blev den ogsaa benyttet af og til. Og endelig mødte Bilerne frem, som ogsaa blev taget i Brug. Men selv før den Tid, da Banen kom til Ølsted, blev Togbefordring benyttet, men det var ganske vist besværligt. Børnene blev saa om Morgenens med Hestekøretøjer transporteret til Frederikssund og atter om Aftenen hentet hjem derfra. Flere Gange var det ikke alene Skolebørnene, der var paa Tur, men ogsaa mange af Forældrene. Madkurve medbragtes fra Hjemmet. Kaffe købtes ude. Men fra først af købtes kogt Vand, og Kvinderne lavede saa Kaffe. Siden gik vi helt bort fra dette, der købtes saa Kaffe til alle Børnene, og endelig til Slut sørgede hver for sig med Kaffe, Øl osv. Turen gjaldt Hillerød, Frederiksværk med

Vinderød Kirke, Fredensborg, Jægerspris, Tisvilde med Asserbo, Hundested, Rørvig, København, Roskilde, Helsingør med Helsingborg, Kongens Lyngby. Den ene Tur til Helsingborg fandt Sted, da der afholdtes Udstilling der i Byen. Den Udstilling saa Børnene.« --

Her slutter vi Uddraget af O. Larsens Skoleminder fra Havelse. Der kunde godt over disse Erindringer staa Ordene: *Alvor og Gammen og megen Flid*. De passer i hvert Fald godt paa Lærer O. Larsens Liv. -- Han døde 1945.

Et Stolpeskab

FRA SLOTSGARTNER MANSAS BREVE

I Kultur og Folkeminder XV stod der en lille Artikel om Fredensborg i Guldaldertiden, altsaa første Halvdel af 19. Aarhundrede. Emnet var Kunstnere og Skribenter i den lille Slotsby; dem var der mange af, og Ordet »Guld« lyder forjættende med glade Mindelser om Rigdom og Glans. Her kommer Bagsiden af Medaillen. Hvad der paa de følgende Sider skal berettes om Livet ved Fredensborg i de første Tiaar af forrige Aarhundrede, er hverken Guld eller Glæde, men snarere Kummer og Fattigdom, samlet omkring »det gale Pengeaar« 1813. Hovedpersonerne i dette lidt triste Kapitel er hverken Konger eller Aandsfyrster, men ganske almindelige Mennesker, hvis Skæbne var knyttet til Slottet, og som i de pengeknappe Tider under Napoleonskrigene maatte slaa sig igennem Tilværelsen, som de nu bedst kunde. Vi skal ikke som i den forrige Artikel søge ud i Slotsbyen, men maa ind bag Jernporten for at finde frem til de Mennesker, der af en eller anden Grund var havnet der, og som ved Statsbankerotten saa sig berøvet det Mindstemaal af Pengemidler, der kunde sikre dem Livets Opretholdelse.

Ved Dronning Juliane Maries Død 1796 blev Hofholdningen ved Fredensborg afviklet. Alle, der havde været knyttet til Enkedronningens Hof, blev afskediget, men dog i Naade og med Pension, og Vilkaarene for Pensionering blev endda med Tiden fortolket meget liberalt paa den Maade, at enhver, der kunde dokumentere blot den fjerneste Tilknytning til Hoffet, baade Enkedronningens og det øvrige kongelige Hof, kunde forvente at komme i Betragtning, naar Gratialer, Understøttelser og Nødhjælp af enhver Art kom paa Tale. Hertil hørte ogsaa Spørgsmaalet om Fribolig i Slottets Sidelænger, og her var Fortolkningen endnu friere, da ogsaa pensionerede

Embedsmænd i temmelig stort Tal baade søgte og fik gratis Husly i det rummelige Slot. Det var en sidste Naadesbevisning fra den døde Dronning, og den blev i mange Aar samvittighedsfuldt udøvet af Kong Frederik VI og hans haandgangne Mand, Overhofmarskal Adam Hauch.

For saa vidt var alt saare godt. Man kan da ogsaa se, at en ikke helt lille Del af Hofpersonalet slog sig til Taals med Pensionen og belavede sig paa en behagelig Tilværelse, uden Rigdom ganske vist, men ogsaa uden Slid og med en sikret Indkomst i Ryggen. Gang paa Gang maa man med en vis Forbløffelse konstatere, at Mænd i deres bedste Alder har sagt alt ærligt Arbejde Farvel for i Stiltfærdighed at pusle omkring ved Fredensborg Resten af Livets Dage.

Der kan hentes mange Oplysninger om disse Menneskeskæbner i den meget omfattende Korrespondance, som Slotsforvalteren Johan Ludvig Mansa førte i de Aar, han beklædte sit Embede ved Fredensborg. Han var født 1740 i Tyskland, var uddannet som Gartner, virkede bl. a. en Tid ved Marienlyst og kom 1794 til Frederiksborg, hvorfra han 1799 hentedes til Fredensborg for der at beklæde Dobbeltstillingen som Gartner og Slotsforvalter. Det var afgjort en Ønskestilling. Som Gartner havde han Forkærlighed for den engelske Havestil, der vistnok ikke direkte lod sig overføre til Fredensborg Slotshave, hvor de syv snorlige, vifteformede udspilende Alléer havde den mere stive franske Havearkitektur til Forudsætning, ligesom de mange fine Anlæg fra Frederik V's Tid i Marmorhaven, ved Ballonpladsen og i den brede Allé stadig maatte bevare den franske og klassiske Form. Men Parken gik i ét med den store Skov, og her var der store Muligheder for Mansas endnu paa den Tid helt ukuelige Energi. Han gik straks i Gang med at udnytte, hvad Naturen havde at byde paa. Ved Dronningens Sneglebakke ud mod Skipperalléen og ved Eremitagepaviljonerne ned mod Esrom Sø aabnede han lyse Pletter med malerisk grupperede Træer og brede, grønne Græsplæner paa de blødt rundede Bakker. Ogsaa Parterret lige foran Hovedslottet fik han Tilladelse til at omforme i engelsk Stil med lunefuldt slyngede Gange i Stedet for det tidligere franske Anlægs stramtformede Linier og klippede Buxbomhække. Man mærker i hans Breve til Hofmarskallatet hans store Glæde ved her at kunne taget fat med friske Kræfter, og han noterer stolt, naar Kronprins Frederik paa et af sine meget sjældne Besøg ytrer sin naadige Tilfredshed med det opnaaede Resultat.

Men paradisisk blev Tilværelsen ikke. Allerede før Mansa tiltraadte, havde Regeringen ønsket store Besparelser ved Slotshavens Drift. Medens der tidligere stod 60 Mand til Slotsgartnerens Raadighed, fik Mansa kun 13, og det begrundedes med, at Slottet jo ikke længere benyttedes af Hoffet, hvorfor Haven burde begrænses til de egentlige Lystkvarterer, medens Skoven skulde overgaa til Forstvæsenet. Denne nye Ordning traadte omsider i Kraft 1808, og den spolerede ganske Mansas Humør. Han blev forvist fra den Del af Parken, hvor hans største Muligheder som Landskabsgartner laa gemt, og han maatte finde sig i, at Skovfogederne udviste Træer uden at spørge Gartneren til Raads. Der blev fældet og skovet, der blev holdt Klapjagt og Skovauktioner, og Hundreder af nye Skovgæster blev ved de Lejligheder trukket ind i det før saa tyste Indelukke. Hegnet, som det nu var Forstvæsenets Sag at vedligeholde, var ikke mere tæt. Bøndervogne kørte frit ind til Auktionerne, Alléer og Gange blev slidt og opkørt. Man fældede Træer uden at tage Hensyn til dem, der skulde skaanes; afbrækkede Træstammer strittede disharmonisk frem, Grene og Kvas drev alle Vegne. I Hælene paa disse nye Skovgæster kom Horder af Kreaturer, der fandt alle mulige Smuthuller i Hegnet og truede Mansas fine Anlæg med total Ruin. En afmægtig og forbitret Harne gennemstrømmer hans Breve fra disse Aar. Vi kan naturligvis ikke nu afgøre, hvormeget den dybt saarede Slotsgartner overdriver i sin Fortvivlelse, men Brevene blev da læst af Adam Hauch, og der iværksattes en Undersøgelse for at faa klarlagt, om en Del af Ulykkerne virkelig skyldtes det slette Hegn. Det blev imidlertid ikke just Mansas Venner, der skulde syne Gærdet, men derimod snarest hans argeste Uven, Overførster Brüel fra Egelund. Og Resultatet af Undersøgelsen var da ogsaa forbløffende. Man fandt virkelig hist og her nogle Mangler, der burde udbedres, men som Helhed var Gærdet godt nok, og de omstrejfende Kreaturer kom sandelig ikke den Vej, nej de maatte vel fredeligt spadsere ind gennem Jernporten forbi den blideligt indslumrede Slotsgartner – *hvis* de overhovedet kom udefra: for det mærkelige er, skriver Brüel med udsøgt Malice, at hver Gang man antræffer omstrejfende Kreaturer i Skoven og Haven, da tilhører de *altid* – Hr. Slotsforvalter Mansa.

Saavidt Overførsteren. Den haardt trængte Mansa maatte vel indrømme, at en Storm fornylig havde vältet Hegnet om hans Kohave

og derved skabt Mulighed for Invasion i Parken, men dette var et ganske enestaaende Tilfælde. – Naar man nu saa mange Aar efter gennemlæser denne bitre Brevsamling og prøver paa at dele Sol og Vind lige, da maa Sympatien alligevel være paa Mansas Side. Hans nidkære Kamp for at bevare store Skønhedsværdier var dikteret af den rene Idealisme. Lad saa være, at den slet fordulgte Bitterhed bundede i en retfærdig Harme over, at han var fortrængt fra sit Paradis, der nu var overladt til andre, der kun saa paa Skoven ud fra det snævre Nytteprincip. Det viser sig da ogsaa, at der ved Fredensborg var besindige Mænd, som støttede Mansa i hans Kamp. Blandt dem var den tidligere Amtsforvalter J. F. Balsløv, der boede i den gamle Kavalerfløj, og som vi senere skal høre mere om. Han skitserede og fik ogsaa gennemført en Løsning paa Problemet om Slotsgartnerens og Forstværnsens Embedsomraader i den fordums Slotspark. Løsningen var overvejende til Fordel for Mansa, og Balsløv kunde senere efter Mansas Død berette over for Hauch, at Forstbetjentene aldrig havde tilgivet ham dette.

Fra gammel Tid var Gartnerembedet kædet sammen med Stillingen som Slotsforvalter. Det skulde ikke være nogen alt for krævende Post, nu da der ingen Hofholdning var. Inventaret skulde vedligeholdes og til Stadighed kontrolleres, men der var sjælden Tale om Nyanskaffelser, og de fleste af Slottets Rum stod omkring 1820 omtrent som de havde set ud ved Dronningens Død 1796. Alligevel fik Mansa ogsaa her en Masse Kvaler, og de steg i Tal, efterhaanden som den aldrende Mands Kræfter aftog, samtidig med at Slottet blev beboet af en utallig Skare vidt forskellige Mennesker, der her havde faaet Husly ved den enevældige Konges store Naade.

Omkring Aarhundredskiftet, da Mansa flyttede ind i sin Embedsbolig i Domestikhusets søndre Gavl (senere hed Bygningen »Røde Længe« og paa Mansas Tid gik den ofte under Navnet »Nyboder«), var der kun faa faste Beboere ved Slottet, en Portner og en Kantor i de to første Pavilloner paa højre Haand nede ved Jernporten, et Par Vægtere og en Fasanmester i »Nyboder« og endelig Husgeraadkarlen, der havde Bolig i vestre Ottekants underste Stokværk. Saa var der nogle Pensionister, en forhenværende Taffeldækker, en Mundkok, en Hejduk og et Par Dametjenere – de fleste finder vi atter i »Nyboder«. Dronningens forhenværende Hoffourér Mathiesen boede i Pavillonen øverst til venstre i Forgaarden (nu Slotsassi-

stentens Bolig) som Genbo til den tidligere Køkkenskriver Svendsen. Det var den gamle Garde. I Aarene lige efter Dronningens Død havde man saa smaat begyndt at lukke ogsaa udenforstaaende ind paa Slottets Omraade. Det saakaldte »nye Kavalerhus«, der laa i Forlængelse af den store Stald paa Ridebanen, var opdelt i 10 Rum, der omkring 1800 var beboet af Sognets residerende Kapellan og en pensioneret Kontrollør Themstrup. Denne sidste er der Grund til at standse lidt ved. Han var den første Embedsmand, der af Staten fik Fribolig paa Fredensborg for der at tilbringe sin Livsaften. Han fik saare mange Efterfølgere, men vi mærker ham altsaa som en afgjort Nr. 1. Hans Adkomst til at bo her maa vistnok udledes deraf, at han var Svigerfader til den Kapellan J. H. Bang, der havde Embedsbolig i Husets anden Halvdel. Gennem Mansas og Svigersønnens Breve faar vi et lille Billede af denne gamle Herre, der var blind og kun med Besvær kunde faa lidt Motion i Husets lange Korridor, og som stiltfærdigt puslede om sit Livs Stolthed, en større Malerisamling, der fuldstændig dækkede alle Væggene i de fire af hans syv Stuer – unægtelig en sjælden Interesse for en blind Mand. Samlingen blev efter hans Død 1809 solgt, og vi kender ikke dens senere Skæbne, heller ikke, om den var noget værd.

Til disse ældste Beboere paa Slottet i Mansas Tid kom saa de mere ustabile Sommergæster. Blandt dem havde Kammerherre Fr. von Blücher allerede fra Slutningen af 1790'erne faaet alle Stuerne i Marskalføjens øvre Stokværk; han overlod dem 1802 til Kammerherre Giedde, og begge boede her meget længere end den egentlige Sommertid. De holdt Haver og drev lidt Hønseri, til Mansas store Fortrydelse. »Hvad skal jeg gøre«, skrev han til Hauch, »naar slige Herrers smaa Kreaturer incommoderer mine Anlæg?« Man ser af flere andre Bemærkninger i Brevene, at Mansa og Blücher ikke stod paa den bedste Fod med hinanden. Selve Overhofmarskallen havde Embedsbolig i det samme Marskalkhus, i det underste Stokværk, og har benyttet sine Stuer paa korte og hastige Besøg, medens en Broder af ham flere Aar i Træk fik en halv Snes Stuer i østre Ottekant.

Idet vi bliver ved Husene omkring Ridebanen, standser vi et Øjeblik ved det gamle Kavalerhus lige over for Kirken. Det var en statelig Bygning fra 1731 med fornemt Udstyr fra 1770'erne. Her flyttede et Par Beboere ind, som i en Menneskealder kom til at præge

Livet ved Fredensborg. I Husets vestre Fløj boede siden 1804 den tidligere Pagehofmester hos Dronning Juliane Marie, J. W. Begtrup, medens den østre Halvdel 1807 blev overtaget af den førnævnte Amtsforvalter J. F. Balsløv, begge pensionerede i deres bedste Alder og begge bosat her til deres Død, henholdsvis 1842 og 1841. Forholdet mellem disse to Naboer ser ud til at have været idel Harmoni, og selv Mansa, som i sin Egenskab af Slotsforvalter fik Bryderier nok med de andre Beboere paa Slottet, kunde lejlighedsvis give de to Familier i det gamle Kavalerhus et anerkendende Klap paa Skulderen: der stod mange af Hoffets Møbler i Stuerne, og Væggene var betrukket med fine, malede Vægbetræk, skriver han til Hauch; men baade Balsløv og Begtrup behandlede Bohavet med megen Nænsomhed. I deres Breve til Hofmarskallen om forskellige Problemer vedrørende Havelodder o. lign. mærker man de dannede Menneskers rolige og saglige Behandling af det danske Sprog – kort sagt: Kavalerhuset har været en lille Oase i det senere saa overfyldte Slot, hvor der kun alt for ofte var Anledning til kværulerende Stridigheder mellem Beboerne. Den kendteste af disse to var Begtrup, der 1790 i en Alder af 28 Aar blev Lærer for Pagerne ved Dronningens Hof, og som i sin Embedstid havde boet i den nye Kavalerfløj (Præsteværelserne) indtil 1796. Han havde da købt en lille Ejendom i Asminderød, Vilhelmsro, som han solgte 1804 for derefter som ledig Pensionist at flytte ind i det gamle Kavalerhus ved Ridebanen, hvor han en Overgang holdt Drengeskole. Hans Sønneson, Højskoleforstander Holger Begtrup, har i sine Erindringer berettet, hvorledes Familien fik en varig Tilknytning til Slottet; efter Pagehofmesterens Død blev hans Familie boende her, og hans to ugifte Døtre, der som saa mange andre ernærede sig ved at holde Skole for unge Piger, endte deres Dage i den »røde Længe« som Naboer til Fr. Paludan-Müller. »Tanterne paa Fredensborg«, som Holger Begtrup kalder dem, var livlige og begavede Damer, der uden nogensinde at have sat deres Fod uden for Danmarks Grænser, dog lærte sig baade Fransk, Tysk og Engelsk, og paa deres gamle Dage tilegnede de sig ogsaa Italiensk, idet de med ukuelig Energi læste Romaner paa dette Sprog højt for hinanden. Da den sidste af dem døde 1893, havde der uafbrudt været Begtrup'er paa Fredensborg siden 1790, i mere end 100 Aar.

Et helt andet Billede af Livet paa Fredensborg faar man ved Gen-nemlæsningen af Mansas Breve fra Aarene omkring 1813. Vi mærker

os først adskillige Ansøgninger fra Dronning Julianes pensionerede Hofbetjente, der har levet fattig-fint paa deres beskedne Understøttelser siden Dronningens Død, og som nu indtrængende anraaber om Gratiale, thi Pengene kan ikke mere slaa til. Ogsaa Mansa deltaget i dette Jammerskrig, han har 10 Børn, de syv hjemme, een studerer Medicin, og Børnenes Befordring til de gode Stillinge ligger den aldrende Fader tungt paa Sinde; hans ældste Søn, der senere efterfulgte ham i Embedet som Gartner, var i Udlandet og maatte understøttes, en anden Søn bliver hans Medhjælper i Slotsforvalterembedet, men – Pengene, Pengene! Mansa skal sørge for, at gode Haandværkere kommer i Arbejde ved Slottet og maa af sin egen slunkne Lomme betale, hvad de skal have, for Regningerne ligger halve og hele Aar hos Bygningsinspektøren uden at blive anvist. Den gamle, syge Portner Greve dør i yderste Armod, hvem skal betale Begravelsen? Georg Mansa, Gartnerens Broder, har i de sidste Aar, da Greve laa syg, passet Porten i Forventning om at faa Stillingen, naar den blev ledig – men uden Løn »og er nu næsten nøgen«. Lignende korte Bemærkninger vrimler det med: nu er den gamle pensionerede Landinspektør Krieger død i Domestikhuset, uden Slægt, uden Penge til Begravelsen osv. Mansa havde faaet Ordre til, at det lejede Mandskab i Haven højst maa aflønnes med to Mark pr. Dag, men en Arbejdskarl kan hos private opnaa over 3 Mark om Dagen, og Følgen er, at Slotshaven maa klare sig med Rosset, som ingen andre gider beskæftige. Da ingen Klager syntes at hjælpe, maatte Mansa til sidst direkte fortælle Overhofmarskallen og Excellensen Adam Hauch, at denne i Kraft af sin Fødsel og Stilling i Samfundet næppe havde Forudsætninger for at begribe, hvad Fattigdom er. Mansa selv lærte det til fulde, inden han som firsaarig lukkede sine Øjne. De daarlige Tider afspejler sig ikke blot i slige Kendsgeninger, men ogsaa i Brevenes Tonefald. Man irriteres paa hinanden, man vrisser, skælder og sladrer. I Aarevis førte Mansa en forbitret Kamp for at holde de to fordrukne Slotsvægtere til deres Arbejde, men forgæves. Han laa ofte vaagen om Nætterne og kunde bevidne, at Vægterne ikke raabte deres Tider, simpelt hen fordi de ikke fuldførte deres Runder. De blev begge afskediget paa graat Papir, men faa Aar senere var det galt igen. Nu raabte Vægterne heller ikke, men af en anden Grund. Slotsuret var gaaet i Staa, og der var ingen Penge til at reparere det; i sine stadig søvnløse Nætter

maatte den gamle Gartner baade savne Urets Slag og Vægterens monotone Raab.

Man kan samle paa Stribe det ene Jammerskrig fra Mansa efter det andet. I tre Aar, fra 1812 til 1815, var Slottets Vandledninger afbrudt, og ingen tog Initiativ til at genoprette Skaden. Under Engländerkrigene havde Slottet Indkvartering af det sjællandske Jægerkorps, hvis Befalingsmænd fik Logis i Ottekanten. Resultatet var forrevne Tapeter, ødelagte Stuer og Møbler, og dette i Forening med det almindelige Forfald frembyder et ynkeligt Billede: Rummene er fugtige, der gaar Svamp i Træværket, og det underste Stokværk i Ottekanten invaderes af Rotter og Mus. Det var jo i de samme Aar, at der lød evindelige Klager over, at Parken laa aaben for Horder af Køer og Svin, og Jeremiaden munder ud i en Anklage: ingen Bygningsinspektør har vist sig herude i lange Tider, »det synes som om det er Bygmesterens Hensigt at lade alt forfalde«. Ligesom Overførster Brüel for Havens Vedkommende lod den kgl. Bygningsinspektør Hornbech Klagen gaa tilbage som en Boomerang. Han skrev til Hauch, at det var Mansa selv, der forhalede Arbejdet, dels fordi han forsætligt fjernede Materialer til Brug andetsteds, dels fordi han ved sit manglende Tilsyn lod Slottet forfalde.

Der var i denne Modanklage en Smule Sandhed. Mansa havde for meget forladt sig paa sin Medhjælper, Husgeraadkarlen Reedtz, der hellere søgte Stedets Kroer end holdt Øje med Slottets Gemakker. Da Kongen med et Følge af Officerer kom til Fredensborg i Sommeren 1811 for at blive der nogle Dage, kom Manglerne kun alt for tydeligt frem. De opvartende Kavalerer og Frederik VI's nærmeste Ven, Generalmajor Frantz von Bülow (kaldet »den røde Fjer«) klagede bagefter til Hofmarskallatet over, at der i Stuerne havde været en ulidelig Stank. Da Hofmarskallen derefter spurgte Mansa, hvad Meningen var, afviste denne hastigt det hele som noget Vrøvl. Det skulde han aldrig have gjort. For Følgen var, at de paagældende Herrer med al mulig Sans for Dramatik gjorde Rede for, hvori deres berettigede Klager bestod. Da de var kommet til deres anviste Værelser, maatte de flyve hen for at lukke Vinduer op. Da dette ikke hjalp, anstillede de omhyggelige Undersøgelser efter Aarsagen til den forpestede Luft og standsede ved – Natskrinet; det stod fyldt med Indhold fra Hoffets sidste Besøg to Aar tidligere, og da de lukkede op, krøb der med Dyr »af en Art, jeg ikke veed at be-

skrive«. Man styrede da ogsaa mod Kongens Soveværelse og gjorde nøjagtig den samme Erfaring, at Stanken af de selv samme Aarsager hang i Tapeter og Gardiner og næsten ikke lod sig fordrive. Bülow's Randbemærkninger i hans saare temperamentsfulde Indlæg gaar ud paa, at den elendige lille Slotsforvalter, der var Skyld i denne Kalamitet, og som oven i Købet havde vovet at sige, at Anklagen var det rene Vrøvl, med ham vilde han – Bülow – meget gerne veksle et Par velmente Ord for at præcisere, hvem der var Herre og hvem Tjener. Sagen kunde være alvorlig nok, og Mansas Henvisning til, at Rensningen af slige – ellers unævnelige – Bekvemmeligheder maatte tilfalde Husgeraadkarlen, gælder selvsagt ikke. Det var Slotsforvalteren, der havde Ansvaret. Men iøvrigt skete der ham ikke direkte noget ondt.

Derimod ramte Skæbnen den uheldige Husgeraadkarl. Han blev 1814 ramt af et Slagtilfælde og laa lammet og hjælpeløs hen, ude af Stand til at tale. Inden der blev udnævnt en Efterfølger, blev det betroet hans Hustru Juliane Marie Reedtz at bistaa Slotsforvalteren ved Opsynet med Slottets Bohave. Saaledes gik nogle Maaneder. I Dyngen af Breve fra Sommeren 1814 støder man pludselig paa et mærkeligt Brev, anonymt sendt til Hofmarskallen og skrevet med fordrejet Skrift. Det indeholder en Meddelelse om, at Madam Reedtz under Mandens Sygdom har bortsolgt for 1000 Rdl. af Slottets Bohave, Spejle, Gardiner, Sengeomhæng og Sofabetræk og yderligere har skaffet sig en Biindtægt ved at leje Slottets Sengelinned ud. Hvem har skrevet det? »Jeg giver mig ikke den Frihed at skrive mit Navn,« staar der sluttelig i Brevet, »men jeg er en Mand af Stand, som vil opdage denne Sag, inden den drives for vidt«. Saa dan lød Anklagen. Hauch lod Birkedommeren fra Nødebo tilkalde for at arrestere Madam Reedtz, der straks anede, hvad der forestod. Da Betjentene kom, gjorde hun sig usynlig, og der anstilledes en formelig Klapjagt gennem Slottets utallige Smutkroge. Det blev Mansa, der fandt hende, skjult under Tagspærene over den vestre Ottekant. Saa kunde Retten gaa sin Gang og Delinkventen faa sin Dom. Men Sagen, saa ubetydelig den maa forekomme i vore Dage, giver dog et Indblik i Forholdene efter Statsbankerotten 1813. Madam Reedtz havde mange Fæller rundt om i Landet, hvor udarmede Tjenestemænd med Ansvar for Pengekasser kun altfor ofte blev fristet til at forgribe sig paa betroede Midler.

Mange af disse Elendigheder var altsaa ikke noget specielt for Fredensborg, men en fælles Skæbne for det hele Land i de onde Aar. Der blev raadet Bod paa de værste Skavanker i Løbet af 1820'erne, da Tiderne blev bedre. Men da var Johan Ludvig Mansa død. Til det sidste var der strøet Torne paa hans Vej, det er næsten, som om alt hvad der var vrangt og skævt skal møde os, naar vi tager hans Breve om Embedsforretninger frem. Saa har vi endda kun medtaget meget lidt af alt det Arbejde, Mansa havde med at holde Styr paa alle de Mennesker, der i hans seneste Aar som Slotsforvalter fik anvist Boliger paa Slottet, navnlig i Ottekanten. Det vilda da ogsaa være uoverkommeligt og desuden til liden Baade. Men det maa dog anføres, at Mansa i 1815 kunde opgøre, at han var Vært for 27 Familier, der var installeret under ofte meget ugunstige Forhold med fælles Køkken og daarlig Vandforsyning. En senere, forvænt Slægt har næppe Betingelser for at fatte, hvor primitivt alle disse tilfældigt sammenstuede Mennesker skulde indrette sig. Kun et Par enkelte Eksempler skal fremdrages. En forhenværende Postkontrollør (lad os skaane hans Navn, da vi kun kender hans Generalieblad gennem Mansas lidet skaansomme Omtale) havde, ubegribeligt hvordan, faaet Løfte paa Stuer i Ottekanten i 1818. Næppe var han flyttet ind, før Slotsforvalteren maatte bede om at faa ham væk igen. Han var fordrukken i en saadan Grad, at han havde lavet Skandale i Kirken, hvorfra han var blevet udvist; hans Husholderske var lige saa drikkældig, og nu fyldte de Stuerne med al Slags Familie, der absolut ingen Adkomst havde til at bo paa Slottet. Resultatet var da ogsaa, at de maatte flytte, men ikke længere end ned i »Røde Længe«, der dengang ansaas for Domicil af anden Rang. – Omtrent samtidig var Løjtnant ved Sætetan Frans Martin Dodt blevet be-naadet med Fribolig, ogsaa i Ottekanten. Oprindeligt havde Overhofmarskallatet afvist ham, men Tilladelsen blev alligevel givet paa Mansas varme Forbøn. Der er her Tale om en menneskelig Tragedie. Dodt, der knap var 40 Aar, da han flyttede til Fredensborg, var blind og dødssyg, saavidt det kan ses som Følge af en Ulykke, og hans Hustru maatte pleje ham, samtidig med at hun passede det fjerntliggende Køkken og en Børneflokk paa otte (hvoraf den yngste var den kendte Forfatter Beatus Dodt). Hendes Breve om de vanskelige Indkvarteringsforhold giver et levende Indtryk af, at man ikke altid skulde misunde de Folk, der fik Fribolig her. – De to her

nævnte Familier boede i den vestre Ottekant. Sammesteds boede ogsaa andre, som ikke skal nævnes, men en enkelt bør have et Par Ord, skønt vi da bryder den strammere Ramme om denne lille Artikel og begiver os ind i næste Tiaar. Da havde en tidligere Opvaskerpige, Jomfru Kobiesky faaet et Rum i Ottekantens sydvestre Fløj. Man studser lidt over Navnet, men vilde vel snart glemme det igen, hvis ikke Skønlitteraturen havde givet os det Stikord, ved Hjælp af hvilket vi kan kigge indenfor. Holger Drachmann har i sin Roman »En Overkomplet« skildret en gammel Tante Birthe, der boede i et romantisk Hus ved Endrupvejen, og som havde udviklet sig til en veritabel Heks med gnistrende Kat og Spaadomme baade i Kort og Kaffe-grums. En moderne Læser skriver alt dette paa den digteriske Fantasis Regning. Men Harriet Bentzon har i sin Udgave af Drachmanns Breve kunnet berette, at Familien virkelig havde denne gamle Tante Kobiesky, og at hun havde Fribolig paa Fredensborg, ligesom Portrættet af hende rammer præcist. Billedet af den gamle Heks, der sidder blandt sine arvede Møbler, et Chatol, et Par Empirestole, et Pastelmaleri af hende selv som ung Skønhed – og saa hendes Metier som Spaakone: hun er sandelig en sær Figur blandt alle de andre kendte og ukendte, der skyllede i Land bag Fredensborgs skærmende Mure.

Under alt det byrdefulde Arbejde med ærgerlige og tidskrævende Smaatterier glemte Mansa aldrig, at han var Gartner og havde faaet betroet i sin Varetægt en af de skønneste Haver i Danmark. Om den kredse hans Tanker bestandigt, og her mærker man et ægte kunstnerisk Islæt i hans Natur. Det var til det sidste hans Haab, at ikke blot Haven, men ogsaa Skoven paany maatte blive hans. I en Alder af 75 Aar drømte han om at fortsætte der, hvor han var blevet afbrudt 1808, da Skoven blev taget fra ham. Han vilde da »efter Tidernes Smag anlægge skønne Skovpartier med aabne Pletter og Udsigter til Søen, ja endog til Kullebjerg, som her tilbydes allevegne«, skrev han til Hauch. Selv følte han nok, at dette ikke vilde blive ham beskaaret, men hans Søn Christian Ludvig kunde føre hans Tanker videre, naar han selv var død. Og en yngre Søn, Johan Henrik, der blev en kendt Lithograf og Korttegner, bistod ham i de senere Aar med at tegne Skitser over Slotsparken for at anskueliggøre sine Planer. Mansas berettigede Stolthed over sine begavede Sønner kommer tydelig til Orde i hans Breve, og de gælder ikke

mindst denne Johan Henrik, som han havde ladet uddanne paa Kunstakademiet under C. A. Lorentzens Ledelse, og som saa tydeligt havde arvet nogle af de bedste Egenskaber hos Faderen, ikke mindst hans store Skønhedssans og Kærlighed til Naturen.

Jan Steenberg.

Kilderne til ovenstaaende Afhandling er Breve, der dels findes paa Rigsarkivet i Overhofmarskallatet: Sager vedrørende Fredensborg Slotshave 1798-1820, og dels paa Fredensborg Slot, i Slotsforvalterens Arkiv.

En Bilæggerovn

Ejendommen Slotsgade 23 ca. 1880. Til højre ses slagtermester P. Mogensen i døren til sin butik.

ET GAMMELT HUS I HILLERØD

Slagter Mogensens ejendom

I henved hundrede år har tre generationer af slagterdynastiet Mogensen drevet forretning i ejendommen Slotsgade 23 i Hillerød. Noget jubilæum vil man ikke kunne fejre, for butikken er nu ophørt, og huset er revet ned. En moderne sparekassebygning skal rejses på grunden. Med den gamle slagterejendom er endnu en af Hillerøds ældre, interessante bygninger forsvundet.

Bygningen var oprindelig opført som forstanderbolig til det gamle Hillerød Hospital, som blev oprettet af Frederik den Fjerde i 1726. Efter den store brand, der i 1692 raserede det meste af Slotsgade, lå endnu i en årrække mange af de afbrændte pladser øde hen, og for at få gang i genopbygningerne, resolverede kongen, at de grunde, der endnu ikke efter tyve års forløb igen var blevet bebygget, skulle tilfalde kronen. Blandt de jorder, der på denne måde kom i kongelig

eje, var det sydøstlige hjørne af den såkaldte Lille Jægergaardsvang, der strakte sig fra det nuværende Møllestræde til Frederiksborg apoteks grund midt i Slotsgade. Kongen skænkede derefter tomten til byggegrund for et hospital, hvor man kunne indtage de syge og vansirede fattige, der drev omkring og betlede særlig ved de kongelige slotte og vejene dertil. På grunden blev først opført en hospitalsbygning og senere et lille fem fags hus til hospitalsforstanderen. Få år efter grundlæggelsen, 1733, brændte hospitalet ved en ildsvåde, der ødelagde størstedelen af Slotsgade og Helsingørgade, men allerede året efter blev både hospital og forstanderbolig genrejst.

Hospitalets indtægter var få og beskedne og langtfra tilstrækkelige til en forsvarlig vedligeholdelse af bygningerne. Særlig forstanderboligen fik lov til at forfalde og var til sidst endda så medtaget, at ingen håndværker ville påtage sig at reparere den.

Først i 1780 blev hospitalsbygningen grundig istandsat, medens man måtte opføre en helt ny forstanderbolig. Det gamle fem fags hus blev erstattet af en solid ni fags bygning, der mod gaden blev forsynet med frontispice og et par tagkviste, hvorved ejendommen fik mere præg af et rigtigt købstadshus og ligesom fik understreget sin betydning som officiel bygning. Den fungerede nemlig både som hospitalsforstanderbolig og posthus, da forstanderen tillige var byens postmester. Det var denne bygning, der blev revet ned i 1963.

En af de mest bekendte hospitalsforstandere og postmestre var Hans Dahlerup, der sad i embedet fra 1801–38. Han havde en stor børneflokk, og for at hjælpe på de beskedne indtægter, han oppebar, havde han optaget et par latinskoledisciple som pensionærer. Således boede den senere så berømte filolog og politiker Johan Nicolai Madvig (1804–56) her i årene 1817–20, da han frekventerede Frederiksborg lærde Skole. Madvig, der havde sit hjem på Bornholm, kom faderløs og fattig til Hillerød, hvor han fik ophold hos Dahlerup sammen med amtmandens søn fra fødeøen, Hans Ancher Jespersen. Mellem de to disciple var et udmærket forhold, men Madvig følte sig ikke hjemme i huset, og opholdet i Hillerød hører langt fra til hans lyseste minder. Han fandt, at familien Dahlerup var mest optaget af deres egne børn, og han trak sig ofte indesluttet og modløs tilbage til sit tagkammer, hvor hans eneste trøst var bøgerne. En dag satte han sig i sine egne tanker til at skære sine initialer og årstallet 1818 i et af skråvæggens brædder; dette træstykke opbevares i den byhistori-

Slotsgade 23 fotograferet 1898 efter Peter Mogensens ombygninger. Til venstre ses cigarmager W. Jørgensen i butiksdøren i gavlen. Til højre i døren til slagterforretningen står slagtermester Peter Mogensen.

ske samling på Nordsjællandsk Folkemuseum, der ligeledes har bevaret den sorte marmortavle, Hillerød Turistforening i 1910 lod opsætte på bygningen til minde om Madvig, og som bærer følgende indskrift: »Her boede Sprogforskeren JOHAN NICOLAI MADVIG i sin Skoletid 1817–20. Fordi vi ere færre, ere vi ikke ringere«.

Omkring midten af forrige århundrede kom Hillerød Hospital i svære økonomiske vanskeligheder, og da bygningerne stadig ikke blev fornødent vedligeholdt, blev hospitalet i 1866 flyttet til en nybygning i Grønnegade i Nyhuse (nuv. alderdomshjem). De gamle hospitalsbygninger kom på auktion og blev 5. oktober 1867 solgt for 10.010 rdl. til værtshusholder Lars Larsen og slagtermester Martin Peter Mogensen, der straks delte grund og bygninger, således at Lars Larsen beholdt hospitalsbygningen med have, medens Mogensen for 5000 rdl. overtog forstanderboligen med tilhørende grund.

Martin Peter Mogensen (1834–1908) var søn af møllersvend Andreas Peter Mogensen, der senere blev vægter i Hillerød og som

sådan var almindelig kendt for sin prægtige røst. Sønnen ville imidlertid – trods udmærket stemme – hellere være slagter, og efter skolegangen kom han i slagterlære i København, hvor han fik svendebrev 1854, da han – som det hedder i svendebrevet – i sine læreår havde »forholdt sig som det sømmer sig for en honnet lærling«. Han arbejdede kun kort tid i København, hvorefter han rejste til Hillerød, hvor han nedsatte sig med selvstændig slagterbutik i Helsingørgade 19; forretningen lå, hvor det nuværende ejendomskompleks »Slotsterrasserne« 1963 blev opført.

I 1867 flyttede M. P. Mogensen til sin nyerhvervede ejendom i Slotsgade, hvor han havde indrettet to små butikker. Den ene lejede han ud til hattenmager P. Sander, der var buntmager og selv forarbejdede hatte, huer og pelskraver; over døren hang hans navneskilt med en sortmalet træplade, der skulle illudere som buntmager-skind. Den anden butik etablerede Mogensen sig selv i. Hans navneplade sad over døren, og hans bomærke var de slagtede dyr, der hang til lufttørring på de åbne dørskodder. Indretningen af butikkerne var sket uden egentlig at ødelægge den gamle bygnings karakter; to af vinduerne i facaden var erstattet af et par smalle døre, medens et par andre var forlænget nedad, så de kunne tjene som udstillingsvinduer.

I et sidehus i gården havde Mogensen indrettet sit slagteri, hvor han beskæftigede en svend og en medhjælper. Selv rejste han rundt på landet og opkøbte kreaturer og handlede med bønderne. Han holdt meget af det frie handelsliv og opkøbte gerne mere, end han selv skulle bruge, men så lod han resten gå til eksport, bl. a. til Hamborg. Han var som sin fader meget musikalsk og medbragte på sine landture altid sin violin, som han havde indhylllet i en hjemmelavet katteskindspose; kneb det med at få en handel til at glide, gjorde han en pause og tog fiolen frem og spillede til stor glæde for tilhørerne. Bagefter gik handelen meget lettere.

Ofte gik turen til København, og Mogensen var godt kørende. I stalden i gården havde han tre gode heste, hvoraf særlig den ene, »den sorte langbenede«, var særlig rap; den kunne klare turen til hovedstaden på et par timer.

Efterhånden fik Mogensen oparbejdet en betydelig forretning, der var vel anskreven i byen. Om sommeren drev han en omfattende handel med lamme- og kalvekød, og om efteråret, når det begyndte

at knibe med græsning til kreaturerne, kom oksekødet frem. Kølerum fandtes ikke, så kødet måtte hænge i træk eller ude i fri luft, hvor de forbipasserende kunne tage varerne i øjesyn og føle på dem(!). Værre var det med hundene, der i stort tal strejfede om i byen; de havde en naturlig forkærlighed for slagterens udstillede varer, og af og til skete det, at en af dem fik snappet sig en god luns. I de rigtig varme sommerdage var det galt med fluerne, som yngste mand ustandselig måtte ud og jage væk, men det var de ulemper, der dengang hørte til en slagterforretning.

Af praktiske grunde var væggene inde i butikken malet stærkt røde, ligesom der tit kom frisk strandsand på gulvet. Mogensen var meget omhyggelig med sin butik, og han forlangte altid, at døren skulle stå åben og give godt træk, både sommer og vinter, så kødet kunne holde sig. Han var selvsagt klar over, hvilken betydning det havde for forretningen, at man behandlede kunderne godt, men frem for alt gjaldt det om at have gode og friske varer, så måtte kunderne finde sig i at skulle stå i træk og fryse.

M. P. Mogensen var en glad og munter mand, der livet igennem kunne glæde sig ved et godt helbred. En gang måtte han dog søge læge, da han i nogen tid havde været plaget af en slem byld i siden. Lægerne var mere end betænkelige ved den usædvanlig store knude og turde ikke operere i den. Da smerterne stadig tog til, besluttede Mogensen, at nu skulle der opereres, enten det så gik sådan eller sådan, og så lod han sin kone skære den op, så det slemme kunne komme ud. I lang tid gik han derefter med en kop bundet på maven til at opsamle »dårligdommen«; han kom sig virkelig, men lægerne rystede på hovedet.

Efter 24 års virke overdrog M. P. Mogensen i 1892 forretningen til sin søn, slagtermester Peter Mogensen, der for ejendommen med butikkerne og slagteriet betalte knap 19.000 kroner.

M. P. Mogensen flyttede op i en ejendom i Helsingørgade 29, men havde dog betinget sig ret til, så længe han levede, at holde en hest i slagteriets stald; den skulle fodres og passes af slagterforretningens folk, dog skulle Mogensen selv levere fouragen. Hesten blev flittigt benyttet af den tidligere slagtermester, når han kørte ud for at hilse på gamle kunder eller for endnu engang at slå en handel af. Interessen for den side af slagterlivet beholdt han usvækket hele livet, og han havde da også et naturligt talent for den.

Slagtermester M. P. Mogensens søn, Peter Mogensen (1859–1924), var som sin fader gået i slagterlære i København, hvor han efter læretiden havde drevet selvstændig forretning i Griffenfeldtsgade 24 på Nørrebro.

Efter overtagelsen af den gamle ejendom i Slotsgade lod Peter Mogensen forretningerne ombygge og modernisere, hvilket kostede ham 5000 kroner. De smalle døre og høje butiksruder blev erstattet af store brede forretningsvinduer, der gav bedre muligheder for udstilling af varer og ligesom gav butikkerne mere »ansigt« udadtil, men de harmonerede ikke rigtig med den gamle bygnings præg.

Hattemager Sanders butik var overtaget af cigarmager Wilh. Jørgensen, der havde indrettet cigarforretning med tilhørende cigarmagerværksted, hvor han havde et par svende beskæftiget. De håndrullede cigarer blev efter forarbejdningen lagt i aflange lader, der blev båret ned til bageren på Fisketorvet, hvor de blev stillet til tørre oppe over ovnene. Foruden cigarer havde cigarmager Jørgensen specialiseret sig i piber, og han førte et meget stort udvalg i mer-skumspiber og langpiber.

Peder Mogensen drev slagterforretningen i ejendommen i 32 år. Han var en vel anskreven borger i sin by, og blev i 1920 udnævnt til æresmedlem af »Den bestandige borgerlige forening af 1877«. Ved udnævnelsen fik han overrakt et smukt kalligraferet æresmedlemsbevis, der var udført af underdirektør Anker Møller fra »Nordsten«.

Fra faderen havde Peter Mogensen arvet et stykke jord uden for byen ved Roskildevej. Da han døde i 1924, blev jorden solgt til ejendomshandler Jakobsen, der var en god ven af Mogensen. Jakobsen ønskede at udstykke jorden til byggegrunde, og han anlagde derfor en vej, der førte fra Roskildevej til grundene. Vejen lod han opkalde efter sin gode ven, Peter Mogensen, hvilket byrådet gav sit samtykke til.

I 1924 overtog Peter Mogensens søn, slagtermester Anker Mogensen, forretningen, som han drev til nedlæggelsen i 1962, altså i den længste periode, 28 år.

Mellem de to oprindelige butikker blev der i 1935 indrettet en tredie, en herreekviperingsforretning, hvis første indehaver var herreekviperingshandler Ove Sørensen; senere blev den under navnet »Magasin Madsen« i en del år drevet af herreekviperingshandler M. Madsen.

Slagtermester Anker Mogensen værnedede med stor pietetsfølelse om den gamle bygning, men han førte en ulige kamp, idet hele ejendommen trods vedligeholdelser og istandsættelser sank mere og mere i den ene side, formentlig på grund af fugtighed i jorden. Grunden, hvorpå ejendommen stod, havde altid været meget vandrig, og gamle M. P. Mogensens hustru skulle efter sigende i sin tid have plantet det store asketræ, der i en lang årrække stod ved den sydlige gavl af huset ud mod gaden, for at det skulle optage en del af vandet i grunden. Asketræet, der var et karakteristisk træk i det gamle bybillede, blev for mange år siden fældet, og efter den tid tiltog fugtigheden i den sydlige ende af ejendommen.

Fra gammel tid har en træledning ført vand ind i huset fra en hovedledning, der har ligget bag ved ejendommen og formentlig haft forbindelse med den gamle egetræsledning, der er fundet rester af i Slotsgade under opgravningsarbejderne i 1963 i forbindelse med nedlæggelsen af fjernvarmeledninger. Da den gamle slagterejendom blev revet ned i efteråret 1963, kom en del af de gamle trærender til syne, og der var tydelige spor på dem efter stikledningerne, der har ført ud til renden i Slotsgade.

Slagtermester Anker Mogensen solgte i 1958 ejendommen til Hillerød kommune, der indrettede en hårdt tiltrængt parkeringsplads i haven bag bygningerne, medens slagtermester Mogensen fik et lejemål på fire år til at afvikle sin forretning i.

I 1959 købte Den sjællandske Bondestands Sparekasse ejendommen af Hillerød kommune, og i 1963 lod man den nedrive for at give plads til en ny sparekassebygning.

Nils Gustafsson.

TIDSBILLEDER FRA DRAABY SOGN

Træk af fattigplejen indtil omkring år 1800

Selv om den kristne kirke vel ikke til enhver tid har været at finde på de fattiges og svages side, så har den dog altid vist, at der til sand gudsdyrkelse hører næstekærlighed i forbindelse med medfølelse, offervilje og ikke blot røgtelse og lovsang. Inden man her i landet fik et lovordnet fattigvæsen, var det i overvejende grad kirkerne og landets 160–170 klostre (J. B. Daugaard: Om de danske Klostre, 1830), der tog sig af samfundets nødlidende, syge, vanføre og fattige. Dette skete dels ved at uddele gaver til trængende og dels ved at behandle og pleje syge, således som barmhjertige munke har gjort det i Æbelholt kloster her i Nordsjælland, og som man gjorde det i de såkaldte »Helligøjsthus«, der var oprettet af Duebrødrene og var bestemt for dem, »der ikke kunde gange fra Huus til Huus efter deres Føde«. Desuden blev spedalske plejet i St. Jørgensgårdene. Duebrødrenes navn stammede fra ordenens segl, hvor en due, der er den kristne kirkes sindbillede for Helligånden, svæver over et dobbeltkors. Egnens nærmeste Duebrødrehospital lå i Roskilde. Her var det i 1253 af den for sin stridbarhed mod kongehuset bekendte biskop Jacob Erlandsen blevet flyttet ind i selve byen og lagt tæt ved domkirken. Nærved ude på »Bjærget« lå en St. Jørgensgård, hvor spedalske blev behandlet og henlevede deres tunge og triste, afsøndrede tilværelse.

Til støtte for dette forsorgsarbejde havde kirker og klostre modtaget betydelige, testamentariske gaver i form af jordegods m. m. Endvidere blev der foretaget indsamlinger både i kirkerne og ude i menighederne. Ved helligkilderne – som ved St. Helene i Tisvilde og ved St. Olav i Horns herred – og i kirkerne stod der fattigblokke,

hvis indhold blev uddelt af sognepræsten og to fattigforstandere. I den »stille uge« før påske, som blev kaldt »Dimmelugen«, gik sognets præst – bærende et krucifiks – fra hjem til hjem og fra mark til mark og lyste velsignelse over hjem og bedrift, og samtidig indsamlede han sæd og penge til de fattige. Disse gaver kaldte man »Korsebør«. Men med reformationen i 1536 hørte denne gamle skik op. Dog forsvandt trangen blandt fattige naturligvis ikke, og snart blev disse indsamlinger påny tilladt og blev almindelige også i den lutherske menighed.

I Draaby kirke kan man på en hvælving nærmest koret finde et billede fra o. 1450, der viser kirkens omsorg for trængende. Med en kirkebygning som baggrund står den fromme diakon Laurentius, der under den grusomme kejser Valerians forfølgelse blev martyr i året 258, og uddeler gaver til en skare fattige og krøblinge.

Omkring 1540 besøgte Sjællands første lutherske biskop, Peder Palladius, Draaby menighed. Fra hans visitatsbog, der blev fundet i 1866, og som er et uvurderligt kildekrift til reformationstidens kirkelige og kulturelle liv i Danmark, ved vi, at han på sin egen djærve og nidkære måde plejede at formane menighederne til at vise barmhjertighed ved at sige: »Vælg dig en Lazarus ud . . . , når du brygger, bager eller fanger Mad«. Sådan har hans ord nok også lydt den dag, han var på visitats i Draaby kirke.

Mod slutningen af Frederik II's regeringstid (1559–1588) fik sognepræsten befaling til at »optegne alle de Arme oc nødtørfftige Folck, som bo udi deris Sogner oc bør at haffve Almisse«. Desuden skulle de formane kirkegængerne til at »føde oc underholde met Mad og Dricke til Nødtørfftighed, saa mange Fattige Folck som findis udi Sognene«. Til gengæld skulle det stærkt udbredte tiggeri standses med hård hånd. Lensmænd og borgmestre fik ordre til at lade fange og pågribe tiggere, »som løbe oc stryge alt Riget igennem . . . oc met stor ubluelig dristighed offverløbe gaat Folck uden all affladelse«.

Men alt dette forslog kun lidt over for den udbredte trang, og tiggeri tog mere og mere til og blev en hel landeplage, som indførelse af tiggertegn og ansættelse af stodderfogeder kun virkede lidet hæmmende på.

Under et ophold på Frederiksborg slot udstedte Christian VI (1730-46) i 1739 en forordning, hvorefter »de Fattiges Væsen« på Jægerspris gods skulle lægges ind under amtmandens overopsyn, fordi

man mente, at denne bedre end stiftsbefalingsmanden, som hidtil havde haft dette hverv, kunne »kiende Folks tilstand og omstændigheder«. Amtmandens beføjelse blev tilkendegivet under denne form: »Og skal Du . . . have den Myndighed, alt hvad som de Fattiges Væsen angaar, og derom kand forrefalde, at afhandle.«

Naturligvis efterkom man i Draaby sogn den enevældige konges ordre, men uden at vise synderlig hastværk. Først i juli 1742 indfandt amtmand F. C. von Gram (1702–82) sig sammen med provsten fra Skibby, Peder Gjødesen (1685–1751) i Jægerspris. Man mødtes hos slotsforvalter Laurits Eskildsen (1691–1773) »Under Hosværelse af Sognepræsten Welærværdige Hr. Nicolai Stolpe (†1744 – mindesten i Gerlev præstegårdshave) . . . for at Examinere og Regulere hvad ved »de Fattiges Væsen« findes fornøden.« Man søgte så her at skabe en vis form, orden og plan for den fremtidige fattigpleje i sognene under Jægerspris gods. Der blev nu indsamlet sæd hos gårdmændene i Draaby sogn efter forudgående forhandling og godvillig aftale, og adskillige andre tegnede sig for faste, årlige mindre pengebidrag. Som eksempel på beløbenes størrelse og på givernes stilling i samfundet anføres her enkelte poster fra Jægerspris: Forpagter Paasche 1 rigsdaler og 3 tønder rug, forvalter Eller 4 rd., gartneren mester Jørgen 1 rd. og 2 mark, chirurgus Aagaard 1 rd., skovrider Hans Steffen (Graner 1695–1743) 2 rd., foelmester Peder Aarestrup (stutteriet nedlagt 1771) 4 mrk., phasanmester Hofmann 4 mrk., færgemand Peder Høy 4 mrk., mølleren Anders Nielsen 1 rd. o. s. v.

Omkring midten af århundredet kom den frygtede kvægpest til Draaby sogn med sit følge af nød og fattigdom i næsten alle bondehjem. Man skønner, at $\frac{2}{3}$ af hornkvæget gik tabt under pesten, så man forstår, hvorfor der i enkelte pestår ikke kunne foretages indsamlinger. Dette forringede naturligvis i høj grad fattigvæsenets evne til at hjælpe de mest nødlidende; men i bondens sind havde heldigvis de gamle driftsformer opelsket en levende følelse af fællesskab, og bondehjemmene var altid rede til at dele deres fattige fødemidler med trængende. Om landboernes hjælpsomhed siger J. Junge i sin bog: »Den nordsiellandske Landalmues Karakter, Skikke, Meeninger og Sprog« 1798 side 89: ». . . af lidet at bortskjenke meget, det er sand Broderkjerlighed og den finder man daglig hos Bonden«, »Den fattige forlader ham aldrig tomhændet«. Forfatteren havde altså her i Nordsjælland truffet lignende tanker og følelser, som St. St. Blicher

nogle år senere gav så smukke udtryk i sit digt om Søren Kanne: »Til eet Huus vi alle jo høre« og »Saa skulle I fast staae hverandre bi – I pløje nu Jord eller Bølge«.

I nødsituationer breder tiggeri sig altid, og det er et dystert billede en rejsende tegner i »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn« for 1804, når han fortæller: »Lige fra Kjøbenhavn til Jægerspris, som ligger 7 Mile herfra, finder man Tiggeri i Hobetal«. Endvidere siger han, at man ikke kan »kjøre halvtredsindstyve Skridt, uden at forfølges et godt Stykke Vei af en Flok Tiggerbørn«.

Det var dog ikke blot i et enkelt samfundslag, at der var nød på færde. De trængende havde hjemme i næsten alle lejre. Det kan man skønne af fattigforstanderens oplysninger i de gamle regnskaber fra Draaby sogn, hvorfra nogle enkelte poster her meddeles: »Teglbrænderenken til hendes syge Datter 4 Mrk. 8 Sk.«, »Maren Corporals 4 Mrk. 8 Sk.«, »Anders Fisker 2 Mrk. 4 Sk.«, »Else Huggers 2 Mrk. 4 Sk.«, »Færgeenkens Datter 4 Mrk. 8 Sk. og desuden 4 Skæpper Rug og 4 Skp. Byg«, »Nicolai Rytter 1 Tønde Rug«, »Ellen Skolemesters 2 Skp. Rug og 4 Mrk. 4 Sk.«, »Anders Flint i Ndr. Draabye til Underhold 4 Mrk.« og »Skoleholder Søren Sørensen, Skoven, 1 Td. 1 Skp. Rug.«

Andre regnskabsposter afslører ynkværdige menneskeliv og ulykkelige livsskæbner, hvis eneste fremtidsperspektiv var nød og håbløs elendighed: »for liig Kiiste til Karen Niels Siverds afdøde, taabelige Dreng 4 Mrk.«, »Anne laursdatters fader- og moderløse, uægte Barn 2 Rd.«, »Jonas Nielsen i Nederdraabye til at lade den hos ham wanføre og betlearme Maren Nielsdatter begrave 1 Rd. 4 Mrk.«, »til den Syge og Lang tid Sengeliggende Magnus Pedersen af Draabye 4 Mark til Barber Aagaard for lægehjælp«, »2 Mrk. til den skibbrudne Hans Hansen formedelst Alder og Armod«, »Den blinde Snedker i Nederdraabye ved hans datter ham tilsendt 1 Rd.«, »Bodil Spindekone for det fader- og moderløse Pigebarn Anna Johannesdatters fordærvede Hoved at Curere 2 Mrk.«, »Den afdøde, som self har en gammel Kiste at betale det øvrige med 1 Rd.«, »til et fattigt, faderløst Barn, Moderen taabelig 4 Mrk.«, »Kristen Pedersen af Over Draabye, Meget fattig at faa sit Barn døbt for 2 Mrk.«, »Arvid Hansen af Neder Draabye som er elendig syg til Subsistense 1 Mrk. 8 Sk.«, »Blinde Laurs til hjælp til en Skjorte 3 Mrk.«, »Hans Jensen for at logere og føde dend i det onde veyerlig paa Marken før Juell

forfrossen Jens Jyde, medens han blev Cureret thi føderne var forfrossen, saa 3 Tæer gik bort . . . udi 9 Uger 4 Rd. 3 Mrk. og 2 Skp. fattig Rug (smårug).«

Hvis man med ligegyldigt sindelag læser, hvad de gamle, pergamentbundne blade beretter, har man måske svært ved at tro, at levevilkårene i det skønne Horns herred for blot 200 år siden har været så tunge og bitre for svage, nødstedte mennesker, og at mulighederne for at bringe hjælp og lindring har været så ringe. Man fristes vel til at tro, at menneskene dengang var mere hårdhjertede end nutidens, og man er måske af samme mening som Christian Winther, når han i digtet Ringens Indskrift udbryder: »Saa koldt og stift paa gult Papir med snørklet Skrift i gamle Slægtetog det staaer blandt Navne fra henrundne Aar.« Men da vi kender lidt til skriveren, som er den mangeårige slotsforvalter på Jægerspris, Laurits Eskildsen, så ved vi, at han i hvert fald øvede sin gerning som fattigforstander medfølelse og under ansvar både over for myndigheder og over for de stakler, hvis tilværelse han var sat til at mildne. Præsten, som begravede ham inde i Draaby kirke nær koret, har i kirkebogen givet ham et vidnesbyrd, som er værd at lægge mærke til. Han kalder ham en tro husholder både over for Gud og over for mennesker. Det er en egenskab, som er af stor værdi at finde hos alle, og ikke mindst hos dem, der er betroet offentlige hverv. Gamle dages fattigforstander kunne ikke først anslå et beløb, han mente, der var brug for, og derefter få det indkrævet hos skatteyderne. Hans mål og mængde var kun ringe; men hans deltagende vilje til at hjælpe er der ingen tvivl om. Den kan læses ud af den form, han har givet teksterne i regnskaberne.

H. L. Sørensen.

TISVILDE I ÅRHUNDREDETS FØRSTE TIÅR

Historikeren, professor, dr. phil. *Hans Olrik* (1862–1924) opførte 1898 et hus i Tisvildeleje, hvor han og hans familie i en længere årrække havde sommerophold. Det er minder herfra, som hans søn, lektor *Knud Olrik*, i det følgende drager frem.

Når man står på Råbjærg og ser ud over land og hav, viser det første sig som en lund af ulige træer med enkelte røde tage og skorstene stikkende op. Men næppe eet heelt sommerhus er til at øjne. Stod man der for 60 år siden, eller færdedes man ad stien langs skovbrynet hen til Tisvildevejen, så man ud over en øde, kun delvis opdyrket strækning, hvor enkelte huse langs lejets hoved»gade« var de nærmeste, mens badhotellet og 3 sommerhuse dannede baggrunden. Langs landevejen fra Tisvilde by lå, regnet fra toppen ved det nuværende købmandshus, kun den smukke, trefløjede, lille landejendom med den velholdte forhav, hvor nu Irma har lavet parkeringspladser og salgstelt, og det heelt lille hus, hvor vejen har det skarpe knæk endnu, og hvor der boede en enlig gammel kvinde. Det blev til »Malerkassen« langt senere.

Når egnen kun var så sparsomt opdyrket, skyldtes det, at et lag flyvesand fra sandflugtens tid dækker jorden vestfra til en linje oprejst vinkelret på kysten ved Helene Kilde slugten. Næppe et træ fandtes mellem lejet og skoven, vestenvinden herskede vildt over landet med tynde kornmarker, kartoffelagre og stykker, der henlå med vild vegetation: rødknæ, blåmunke, torskemund, evighedsblomster o. s. v. Det var denne vilde natur i forbindelse med Hegnets afvekslende storhed, havet og klitterne, der skabte Tisvilde som sommerland.

Begyndelsen blev gjort af muremester Kielberg, Frederiksborg (man boede dengang ikke i Hillerød, det var en station, men byen hed Frederiksborg). Det var badhotellet, der nu er revet ned, bygget 1895 ganske pænt, men usolidt, i empirestil med Mansardtag. Senere udvidedes det med en lav træbygning og en høj, kort restaurationsfløj, så det, navnlig om aftenen med lys i, lignede en sporvogn med bivogn. Det dreves af ejerens frue, der selv boede i det ved siden af opførte hus, senere kaldt »Udsigten«. Så fulgte professor Carl Torps større hus og mine forældres, ligesom Kielbergs et muret hus med 2 stuer forned, 4 soverum og loftsplads ovenpå. Det regnedes dengang for et meget lille sommerhus. Byggeprisen var iflg. tilbud 4380 kr. De 3 huse havde »have« omkring sig, men den følgende strækning hen til Helene Kilde lå hen som marehalsklædt klit. Nærmest villaerne (ordet forekom latterligt for den slags huse dengang) lå der et enkelt lerklinet hus, »Hyre-Per's hus«, men Hyre-Per kom på sognet, og huset faldt for den berømte julestorm 1902. Af landliggerhuse var der ellers kun ved bygaden »Sandbakken«, bygget af senere stiftsprovst Henry Ussing, men i mange år ejet af højesteretssagfører Møldrup, et større længere nede, ejet af en frk. Falkenskjold i Hillerød, på bakken op mod skoven trafikinspektør Haarløvs, der overgik til direktør ved Carlsberg Rud. Koefoed, neden for det ligeledes et standardhus (Baumann, Lyngby) og bag det et helt anderledes, tilhørende Fogedgården i Tisvilde, hvor en stille, sagte talende, historisk indstillet søn som strandkontrollør havde til huse. Endelig byggede assessor, senere højesteretsdommer Tybjerg et hus ved skoven for enden af Jeppelinjen år 1900. De andre var gennemgående et par år ældre.

Det var hele den lille landliggerkreds, som kendte hinanden og til en viss grad dyrkede en beskeden sommerselskabelighed. Dertil kom de mindre pensionater: Helene Kilde, Vesterpris (hvis fromme ejerinde testamenterede en nabogrund til en kirke, som ikke er blevet bygget) og Poulstrup nede ved Tisvilde by. Ellers dyrkedes jorden af gårdejerne, der ikke var begyndt at udstykke endnu. Den yderste, Kildegården's, ejer gik på aftægt, og hans søn, en dygtig landmand, var ikke københavnerne venlig stemt. Vel kunne man købe mælk hos ham, men da der kom flere landligere, satte han skilt op med: Hvem der færdes på min mark, bliver anholdt på stedet og senere draget til ansvar. Det første måtte besørges af ham selv, for den nær-

meste politimyndighed var en ældre betjent i Helsingø. Engang da nogle tyve havde stjålet en lystkutter i Øresund, og ejeren opsporede den herovre og ville tilbageerobre den ved herværende fiskeres hjælp, kom dette politi dagen efter det dramatiske slag luntende i en een-spændervogn ud til åstedet. Forbryderne var p. gr. a. vindstille, overlegent truende forfølgerne med rifter, gået i skjul i Troldeeskoven, mens ejeren hjemførte sit bytte.

De første nybyggere plantede bjærgfyr, ædelgran og mere hårdføre løvtræer og buske omkring husene og anlagde gruslagte gange, der ligesom planterne skulle luges årlig, et slid, som var en bedre sag værdig. Endvidere opdelttes grundene med vindbrydere, som ikke netop var til pryd. Det er et spørgsmål, om ikke denne begyndende omdannelse af landskabet har været af det onde. Ved Vesterhavet, f. ex. ved Lønstrup, har man ved overenskomst undgået at ændre naturen og hidtil sluppet for indhegning af grundene, og »man« har diskret færdedes, hvor man ville, indtil de sidste år, hvor man læser om gæve Vendelboers trodsen de ulidelige københavnske skilte med privat og adgang forbudt, som åbenbart er ved at vinde indpas deroppe nu. Men Nordsjælland er nu engang ikke Jylland, og der skulle større grunde til, hvis man ikke ville have søndagsgæster for nær, end tilfældet er her. For øvrigt har man jo i Tibirke bakker, hvor det drejer sig om større ejendomme, hyldet det jyske princip, selv om i mange år adgangen for publikum har været indskrænket til en gennemgående sti. – Men de første Tisvilde-landliggeres hovedhensigt var ikke så meget at isolere sig som at skaffe læ for vestenstorme, og selv om træer voksede langsomt i begyndelsen, nåedes målet efterhånden, og med de talrige huse, der siden er bygget på mindre grunde, er der vel næppe mange, der vil beklage den omdannelse af landskabet.

For en sådan har fundet sted. Hvor en hård storm gjorde det umuligt at lukke en låge op mod vinden, og sandflugten piskede ruderne, så de blev uigennemsigtige, regner man ikke mere med naturmagterne. Da Herman Bang engang var her for at læse op på hotellet, gik han med dameslør p. gr. a. stormen. Tidligere fandtes der trods vandhullerne, hvor de formodentlig udklækkes nu, ikke en myg, mens fluer, vel fra gårdenes og vognmænds stalde, var det gængse landlige problem. Nu turde det være omvendt. – For øvrigt skal det siges, at mange ejendomme holdes overordentlig smukt nu.

Men vandværk og plæneklippere med eller uden motor har også ændret vilkårene, og navnlig har jo trafikudviklingen gjort, at husene her ikke mere er sommerhuse, hvor folk kommer deres 6–8 uger og ikke mere, men bruges i weekender en stor del af året.

Naturligvis havde hver husejer sin brønd, der oppe på klinten måtte graves i 20–30 m's dybde, indrettede muligvis sit eget afløb fra vasken og havde sin egen skidtkule til affald og det, der var værre, men som kunne bruges det følgende år til nødtørftig gødning, især til de køkkenhaver, man indrettede. Da man ikke var herude på de passende tider om foråret, fik man en lokal aftægtsmand til at så grønsager, af hvilke radisbladene i det umilde klima optrådte med skæg, og lægge kartofler. Han kunne da skrive morsomme breve om, at »bønderne er allerede i jorden, nu er det på tide, at madam bonde (magnum bonum kartoffelen) også kommer deri«. Når man så kom derud, kunne det hænde, at bønderne slet ikke var kommet op, men så var det enten, fordi vinden havde fået det til at »rryge«, eller fordi kragerne havde sådan en forbandet snude. Efter hans død fortsatte hans efterfølger, en fisker, med breve med samme hånd, indhold og retskrivning!

Samme gamle hædersmand friede engang til min farmor, der havde sat sig på bænken uden for hans hus for at snakke med ham: Vi toe gamle kunne da godt slå os sammen. Den misforståede venlighed fik min farmor til at rykke sig længst muligt bort. – Han havde været med i 64 og fortalte, at han ikke havde haft vand på sin ryg siden da. Til gengæld bedyrede han, da han i anledning af en veteranfest for en gangs skyld havde været i byen (=København): Uh, De kan inte troe, hvor jeg har vasket mig, hielt op til knæerne.

At vandværk og strømforsyning hørte en senere tid til er en selvfølge. Mere mærkbart er, at det kun var fisk, man kunne købe i lejet. Købmand og bager kom kørende til de forskellige huse med dages mellemrum, og grønthandler og navnlig slagter kom lange tider på den måde som de eneste, man kunne forsyne sig hos med den slags varer. 2 købmandshandler, nu Olsens og en i det nuværende pensionat Højbohus, kom dog tidlig.

Den offentlige trafik til stedet besørgeades af den kørende post fra Helsingø. Når han sås på bakken ved det nuværende Købmandshus, højste man flaget, når man ventede gæster med den, for stormen kunne slide for meget på det, hvis man gjorde det før. Om sommeren

førte charabancen en kaleche med rude i, og man bestilte plads hos posten som på H. C. Andersens tid (som i den henseende ikke er så forskellig fra vor, når man tænker på pladsbilletterets betydning i moderne trafik i luft og på land). En rejse fra København kunne godt tage 4 timer. 2 var let gået, inden man nåede fra Helsingø, og de sidste 10 km med ophold undervejs gik ikke væsentlig hurtigere. Landligere i egen eller lejet bolig havde tit bestilt både person- og bagagevogn fra og til toget, for man tog finere kolonialvarer, vin, ja endog blomsterplanter med på landet.

Foruden de få husejere boede adskillige københavnere i fiskernes lejligheder, mens disse selv flyttede til udhus eller husende i een stue. Også på gårdene fandt familierne husrum, og der knyttedes på den måde forbindelser mellem egnens befolkning og københavnere. Hvor meget de sidste var genstand for mændenes snak, når de sad op ad husgavlene i lange timer, aner man ikke. Men meget almindeligt var det, at den faste stab af københavnere stoppede op på turene og snakkede med de »indfødte«.

For den, der forstod i sådanne samtaler at komme folk ind på livet, var der ofte meget at hente. Mindst gjaldt det, hvis man spurgte, hvordan vejret blev, og man efter lange rekognosceringer fik svaret: Jeg kender det inte, eller: Ien kan inte vidde det. Derimod viste det en hjertelig medfølelse og ingenlunde hoverende skadefryd, når man efter 10 måneders fravær modtoges med: Kors, hvor De har skæmmet Dem! Der taltes uforfalsket Sællandsk lige fra de gamle til børnene. En af dem, den tilskadekomne fisker, der efter overenskomst med de øvrige sørgede for fiskeriets afsætning, er i nogen grad portrætteret i Ditte Menneskebarn.

Selve stedets navn udtales, som det ofte er tilfældet med stednavne, anderledes af egnens hjemmehørende end den lavede rigsdanske form. Tisvilde udtales rigtigt med tryk på første stavelse og stød på dens i. Dette vidste udensogns ikke, da stedet »opdagedes«, og efter at Tisvildeleje er blevet post- og jernbanestation, er trykkets flytning til næstsidste stavelse i dette ord yderligere medvirkende til at gøre den oprindelige udtale sjælden.

Som så ofte i stedmål stod man overfor egnsprægede nydannelser, til tider tilsyneladende oprindelige fremmedord. Det gjaldt noget så almindeligt som dræningsrør, der kaldtes sutterender (sous terrains), og lokaliteten Runde Elle (rondelle) i Hegnet, men vel også adjek-

tivet fosant (=solid), der bedst brugtes med »så« foran: arbejdet er så fosant gjort. Suffisant? Betegnelsen Perminen for sandflugtsmonumentet er en forvanskning af pyramiden, hvilket mindesmærket jo slet ikke er. Måske har det fået den betegnelse p. gr. a. sin trekantede grundplan, måske fordi det – ikke – ligner en obelisk. Halvvejs hjemmelavede ord som polkere samt en ugængs brug af plagiat, og krukkevasie: En so, der gerne snart skulle have sine grise, bliver genstand for flg. replik fra sin madmor: ded er sandt, jeg skal yd og polkiere grisen, hvorefter hun lukkede den ud af svinestien og med en pilekvist slog den for at få den til at løbe rundt. – Konen, der får fortalt, at en gammel dame må plejes i eet og alt p. gr. a. en forstuvet fod: hun må jo være et rient plagiat a hae i hused. – Hvor er den dog pæn! udbryder københavneren om en prydenstand i stuen. Å, ded er blot en krukkevasie, er svaret.

Heelt ejendommeligt er udtrykket en flormand, der kun kan forklares kasuistisk: jou, ded er sådan ien som ham (navnet), der hentedede et læs brænde i Gribskov. Da de skulle over banen, fløjtede toget, men han sa til kusken: pisk på hestene, og disse og mændene nåede også over, men det bageste af læsset blev ramt af toget og vognen ødelagt. – Småreplikker som disse huskes: Moderen til den lille pige, der trænger til at få skilningen fixet op: kom, la mig oerne gaengen! Eller den ældre mand, hvis kone er død i vinter, og som nu kondoleres med: hvor er det dog sørgeligt, at De har mistet Deres kone, og svarer: ja, ded er en lied overgang. Ordet led bruges også af børn: uh, han er så lied, han stritter med stien.

Til sidst et par ord om strand, skov og sommergæsters færden. Man lå ikke så meget ved stranden og slet ikke næsten uden klæder på. Stranden var smallere end nu, for efter voldsomme stenfiskerier i 90erne til Middelgrundsfortets og vistnok også Københavns frihavns anlæg gik havet ind og nedbrød de græsklædte skrænter. Endnu den tvedelte hotelbakke var grøn med de første fiskerhuse liggende på nederste etage, men straks nordøst herfor stod klinerne stejle og gule. Et par hølfer ved hotellet var anlagt, men den lange tandbørste af hølfer og cementmuren langs kysten hører en senere tid til. »Havnen« fandtes heller ikke i århundredets første tiår, men en naturlig stenodde skød sig lidt sydvest derfor ud i havet. Hvor nu Nordens største parkeringsplads er, var der åben strandmark med spredt græs, revling og, efterhånden som man fjernede sig fra lejet,

enkelte krybende fyrretræer, der i langsomt crescendo voksede til sammenhængende skov.

Skovture var almindelige, og ofte gik familierne tur sammen. Som en kaptajn på sit skib tog man så sit bestik og lagde en næsten ret linje fra sit udgangspunkt til det sted, man ville gå ind i skoven. Det gik tværs over marker og stejlepladser, der strakte sig op i bakkerne over lejet, og hvor man altid så fiskerne bøde deres garn. Var en mark dyrket, valgte man en smal sti ad de ophøjede markskel. Skovbrynet beherskedes af sit prægtige kampestensdige, der nu er skjult af havernes trævækst.

Tisvilde Hegn har i høj grad ændret sig i de sidste 40–60 år. Goldt sand, marehalm og lyng var meget mere fremherskende, og langt færre partier havde større træer. Brandlinjerne ompløjedes hvert andet år, og de anlagte veje, der egnede sig til kørsel og cykling, indskrænkede sig næsten til Tisvildevejen og Lejevejen. Trolde skoven, hvis navn skyldes en landligger (folk herude kaldte den mindre karakteristisk den forkrøblede skov), og enebærdalen ved Bangshøj var mere særprægede, og fra højderne havde man større udsyn over skoven end nu. Fluer summede i myriader på hede sommerdage som i jyske plantager, men ikke en myg mærkedes. Siden da har skoven langsomt undergået en forvandling: mere og højere græs, større fugtighed, brændenælder i løvstrækningerne, oceaner af myg, men ikke andre fluer end dem, der farer op af de pærer, de mange rytteres heste efterlader sig.

Og man kunne naturligvis gå vidt omkring på markerne uden for skoven og plukke de markblomster, som nu er blevet en sjældenhed. – Hver tid han sine fordele, men i gamle dage passede betegnelsen for tilværelsen i Tisvilde bedre: man lå på landet.

Knud Olrik.

EN MURERSLÆGT I HORNS HERRED

I Midten af det 18. Aarhundrede boede der i Neder Draaby i Horns Herred en Mand, der blev kaldt Lars Skrædder. Tilnavnet havde han utvivlsomt efter sit Haandværk. Hans fulde Navn var iøvrigt *Lars Caspersen Wexøe*. Tilnavnet havde han formentlig, fordi han var født i Veksø Sogn. Hvornaar vides ikke, da Veksø Sogns Kirkebøger først er bevaret fra 1736. Lars Caspersen Wexøe blev den 16. September 1746 trolovet med og den 19. Oktober samme Aar viet til *Anne Jensdatter*. I Ægteskabet var der tre Børn, Sønnen Casper, og to Døtre.

Lars Skrædder døde 1761, og hans Enke, Anne Jensdatter, giftede sig paany 1769 med Husmand i Neder Draaby *Ole Rasmussen*. *Casper Larsen* var født 1760, og da han voksede til, var hans Forældre optaget af at skaffe ham en passende Levevej. Nu hørte Sognet under Jægerspris Gods, og det var i Stavnsbaandets Tid, idet Stavnsbaandet først blev løst 1788. Det fortælles da, at Ole Rasmussen en Dag omkring 1779 henvendte sig til Godsforvalter *Eskildsen* med Anmodning om, at hans Søn, Casper Larsen, maatte forlade Godset og tage til København, hvor han kunde komme i en Plads og blive uddannet som Tjener. Men dette afslog Godsforvalteren, idet han sagde, at Godset havde Brug for en Murer, og han skulde nok ordne det fornødne, saa Sønnen kunde faa en Læreplads. Saaledes blev det. Derved opstod en Murerslægt, idet Søn fulgte efter Fader og tog hans Haandværk op og blev Murer. Saaledes er det gaaget indtil denne Dag.

Casper Larsen kom i Lære i København. Hans Lærekontrakt er bevaret, og den lyder saaledes:

LÆRE-CONTRACT

Saaledes indgaaet, som følger:

Jeg underskrevne Samuel Blichfeldt, Borger og Muur-Mester her udi Staden, haver antaget udi Lære Casper Larsen, barnefødt i Sieland, af ærlige Ægte-Forældre, det hans fremviste Geburts-Brev formelder, at han efter et halv Aars udstandne Prøvetid i Følge vores Laugs-Articler skal lære det lovlige Muur-Haandværk udi tre Aar, som angaaer fra undertegnede Dato og endes igien samme Dato efter bemeldte trede Aars forløb. Udi samme hans Lære-Aar betaler jeg hannem sin Dagløn for hver Dag han for mig ved Professionen arbejder som sædvanligt.

Saa tillades det og at ermeldte Dreng maae om Vinteren, naar Arbejdet cesserer (ophører) lade sig lære at tegne, enten paa det Kongelige Tegne-Academie, eller og hvor han dertil best finder Leilighed at lade sig informere.

Hvorimod jeg Casper Larsen, herved lover og tilpligter mig imod min Lære-Mester og Mesterinde, samt andre som over mig haver at sige, at være hørig og lydig i hvad mig vorder befalet, villig og flittig udrette baade hiemme og ude hvad Arbejde jeg bliver tilsendt, og ikke nogen Tid derudi at tage Forsømmelse til min Lære-Mesters Skade, men altid søge, saavidt mig mueligt er, hans Gavn og Beste; Saa skal jeg og have god Opsyn paa min Mesters og Svendenes Redskaber paa hvad Stæder det kand være, og altid holde det i god Agt, at intet deraf ved min Forsømmelse bortkommer, men ifald saa skeedte er jeg pligtig samme igien at erstatte. Jeg skal og flittig, uden nogen Dag at forsømme, være paa det mig anviste Arbejde, ligesom og imellem Arbejdstiden at lade mig indfinde i min Mesters Huus for at udrette hvad mig der vorder befalet.

Og i Henseende til, at jeg skal troelig og vel udstaae mine foresatte Lære-Aar, haver jeg formaaet undertegnede 2de gode Mænd som Cautionister for mig at underskrive, og om jeg samme ey udtiener, da skal de, Een for Begge og Begge for Een være forbunden at betale til Laugets Casse 10 Rdl. hvoriimod de til mig haver ald regress. Skulde jeg findes forsømmelig i noget af det mig her foreskrevne, skal jeg være forbunden at staae $\frac{1}{4}$ Aar længere udi Lære end denne Contract tilholder.

Udi mine Lære-Aar forsørger jeg mig selv med Føde, Klæder, og alt hvad jeg behøver saavel til Tegning som og Arbejdet, og naar

mine Lære-Aar er expireret (udløbet), da førend jeg løsgives at forfærdige mit Svendestykke saaledes, at min Lære-Mester skal være frie for ald Tiltale om de i Placaten i saa Maader anførte Poster mig angaaende, og saa fremt jeg ikke skulde præstere samme, skal jeg være forbunden at forblive saa længe udi Lære, indtil jeg samme forsvarlig kand forfærdige.

At denne Contract saaledes som foreskrevet skal holdes og efterkommes, have vi samme Egenhændig underskrevet tilligemed Forloverne.

Kiøbenhavn d. 22 Julii 1779

Casper Larsen

Casper Larsens

Lære-Contract med Mester Blichfeldt

fra 22 Julii 1779

til 1782

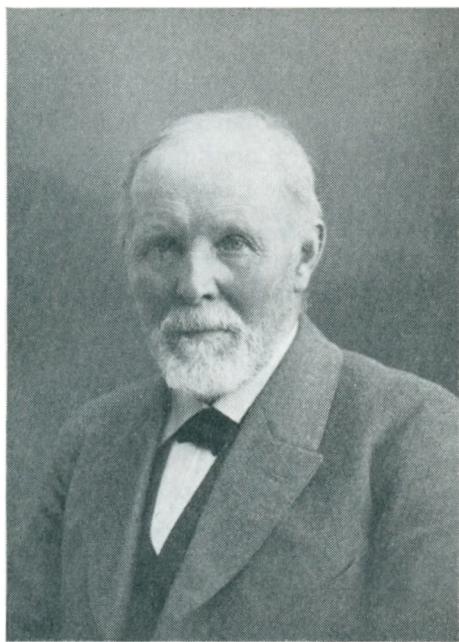
Casper Larsen drog efter udstaaet Læretid tilbage til Hjemegnen og virkede som Murer i Neder Draaby. Han døde 1824 i sit 64. Aar.

Casper Larsens Søn, *Lars Caspersen*, der var født 1795, fortsatte Murerhaandværket.

Lars Caspersens Søn, *Lars Hansen Larsen*, født 1820, var ligeledes Murer. Han flyttede omkring 1860 fra Neder Draaby til et Omraade der hed »Vænget«, og som laa i Nærheden af Jægerspris. Til Ejendommen hørte 10 Tdr. Land. Lars Hansen Larsens Søn, *Ole Andreas Larsen*, der var født 1860, fortsatte Faderens Haandværk og tog Ejendommen i Arv.

Andreas Larsens Søn, *Verner Larsen*, født 1895 i »Vænget«, virker den Dag i Dag som Murermester, bistaet af sin Søn, *Poul Larsen*, født 1928, der har løst Næringsbevis som Murermester for et Par Aar siden. Dermed er vi naaet til fem Slægtled af Murere i Horns Herred. –

Om Andreas Larsen har hans Søn, Verner Larsen, fortalt en Del, som her skal gengives. Andreas Larsen afløste Faderen som Murermester o. 1890. Sammen med Murer *Frandsen* byggede han sidst i Halvfemserne Skovens Kirke. Der var ingen Licitation. Iøvrigt var der ogsaa for lidt Penge. Arkitekten. *Martin Borch*, bad de to Murere, som han havde Tillid til, om de vilde overtage Arbejdet. De to Mestre tog deres Dagløn – vistnok 3½ Kr. om Dagen. Da det hele var gjort op og alt betalt, var der 100 Kr. til hver i Mestersalær. Det

Andreas Larsen

kan været godt for Nutidens Folk at høre, hvor nøjsomme man kunde være dengang. Arbejdet paa Jægerspris Stiftelse havde Andreas Larsen sædvanligvis ogsaa.

Iøvrigt gjaldt det jo, at Murerne havde Arbejde om Sommeren, men gik ledige om Vinteren. Deraf opstod følgende Talemaade: Om Sommeren spurgte Mureren, hvad Lammesteg kostede. Om Vinteren spurgte han, hvad Spegesild kostede. –

Andreas Larsen var en meget politisk interesseret Mand, men han tilhørte ikke noget Parti. Han var Formand for den kommunale Hjælpekasse, fra den blev oprettet og indtil kort før hans Død. De Beløb, som Hjælpekassen administrerede, var de første Aar meget beskedne, men under Krigen 1914–18 og følgende Aar voksede de ganske betydeligt.

Aandelig interesseret var Andreas Larsen ogsaa. Han var tillige en god Fortæller. I Anders Uhrskovs Bog »Højtid«, 1924, vil man to Steder finde værdifulde Skildringer, som stammer fra ham.

Men den største Side hos Larsen var hans Kærlighed til Børn. Un-

der den første Verdenskrig havde han 6–7 Børn i Pleje paa een Gang, to Wienerbørn, to fra Berlin, et fra Cernitz, et fra Kobbermøllen ved Flensborg og et fra Plejehjemsforeningen. En Dag, da Larsen var i København, kom han ind i Eliaskirken, hvor der var Varmestue i Krypten. De Børn, der kom ind der, fik Mælk. Saa kom der en Dreng, og til ham sagde Larsen: »Du kan komme ud til mig til Sommer, saa skal Du faa al den Mælk, Du kan drikke.« Drengen fik Adressen. Han kom ogsaa, da det blev Sommer – og han blev der, til han blev konfirmeret. Siden blev han Chauffør i Adams Flytteforretning. – Andreas Larsen døde 1930.

Sønnen slutter sin Fortælling om Faderen saaledes: Han var af den Slags Mennesker, der godt kunde unde andre Mennesker noget. Han efterlod os ikke megen Arv, men alligevel –

En tysk Pige fra Berlin kom ogsaa og besøgte os efter 36 Aars Forløb. Hun talte udmærket Dansk. Hun lagde Armene om Halsen paa mig og sagde, at Tiden i mine Forældres Hjem var den lykkeligste Tid, hun havde haft. Hun havde været her flere Gange. Hun var vel 7–8 Aar, da hun kom her første Gang. De maa have været i stor Nød, for at sende saadan et Pigebarn ud til et fremmed Land det er ikke saa lige. Hun havde Mand og to Børn med. Da de var rejst, laa der friske Blomster paa Fars og Mors Grav. Hun havde en Broder i Helsingør, og der opholdt de sig det meste af Sommeren. Det var i 1962. –

Det gamle Husmandssted
Nordsjællandsk Folkemuseum

BERETNING

Nordsjællandsk Museumsforenings Bestyrelse bestaar af Sparekassedirektør O. *Blinkenberg Nielsen* (Kasserer), Direktør *Nils Gustafsson* (Leder af Folkemuseet), Malermester *Nicolaj Jensen*, Holløse, Forstander *Oluf Jensen*, Museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, Amtmand *J. Saurbrey* (Næstformand), Dr. phil. *Jan Steenberg*, Borgmester *W. Stenberdt* og Overbibliotekar *Anders Uhrskov* (Formand).

Kredsformand: Ammindrup (Parcellist *Magnus Andersen*), Farum (Overlærer *E. Ougaard*), Fredensborg (Overlærer, Fru *Else Sørensen*), Frersvang og Harløse (Murermester *Vilh. Nielsen*), Helsingø og Højbjerg (Skatteraadsformand *Jørgen Petersen*), Holløse (Malermester *Nicolaj Jensen*), Humlebæk (Overlærer *J. Rosenkilde*), Hørsholm (Gartner *Jens Petersen*), Jægerspris (Overlærer *H. Sveegaard*), Kagerup (Elektroinstallatør *Svend Pedersen*), Lavø (Parcellist *Alfred Christensen*), Ramløse (fhv. Gaardejer *Hans Larsen*), Skærud, Aagerup og Taagerup (Gaardejer *Chr. Sørensen*), Slangerup (Førstelærer *S. Jørgensen*), Store og Lille Lyngby (Gaardejer *Knud Hansen*), Store Rørbæk og Snodstrup (Parcellist *Axel Jacobsen*), Sundbylille (Gaardejer *Anders Hansen*), Tjæreby og Æbelholtsvang (Rentier *A. Andersen*) samt Hillerød og Frederiksborg Slotsogn.

I Tilskud til Museumsforeningens Arbejde har man for Finansaaret 1963-64 modtaget følgende Beløb: Fra Ministeriet for kulturelle Anliggender 4665,24 Kr., fra Ministeriet for kulturelle Anliggender ekstraordinært Tilskud i Anledning af Udsendelsen af »Mindesmærker i Nordsjælland«, 1962, 3500 Kr., Frederiksborg Amt 500 Kr., Hillerød Kommune 1000 Kr., Asminderød-Grønholt Kommune 20 Kr., Melby Kommune 20 Kr., Farum Kommune 25 Kr., Slagslunde-Ganløse Kommune 50 Kr., Lillerød Kommune 50 Kr., Ramløse-Annisle Kommune 20 Kr., Esbønderup-Nødebo Kommune 50 Kr., Frederiksborg Slotsogns Kommune 50 Kr., Græsted-Maarum Kommune 25 Kr., Frederiksborg Amts Sparekasse 700 Kr., Nordsjællands Bank, Helsingø, 200 Kr., Hillerød og Omegns Bank 200 Kr.

Bestyrelsen for Nordsjællandsk Museumsforening bringer sin bedste Tak for disse Tilskud, uden hvilke det ikke vilde være muligt at udsende vore fyldige Aarbøger, »Kultur og Folkeminder«, til Medlemmerne for et Kontingent af 5 Kr.

Af »Kultur og Folkeminder« er Aargangene I, II, IV, VI, VIII, XI og XII udsolgt. Resten kan faas ved Henvendelse til Formanden for 3 Kr. pr. Stk.

Nordsjællandsk Folkemuseum var i 1963 aabent hver Helligdag i Juni Maaned fra Kl. 14-17 og alle Dage i Juli og August ligeledes fra Kl. 14-17.

En Brudekrans

INDHOLD

	Side
Frederik VII. Af Dr. phil. <i>Signe Prytz</i>	3
Vort Folk og 64. Af <i>A. U.</i>	32
Lærreliv i Store Havelse. Af <i>O. Larsens</i> Erindringer	65
Fra Slotsgartner Mansas Breve. Af Dr. phil. <i>Jan Steenberg</i>	81
Et gammelt Hus i Hillerød. Slagter Mogensens Ejendom. Af Direktør <i>Nils Gustafsson</i>	93
Tidsbilleder fra Draaby Sogn. Træk af Fattigplejen indtil omkring Aar 1800. Af Lærer <i>H. L. Sørensen</i>	100
Tisvilde i Aarhundredets første Tiaar. Af Lektor <i>Knud Olrik</i>	105
En Murerslægt i Horns Herred	112
Beretning	117

BILLEDER

	Side
Frederik VII som Barn. Malet af J. L. Lund	5
Frederik VII som ung. Malet af L. F. Møller	7
Frederik VII som Kronprins til Søs. Malet af Aug. Schiøtt	11
Frederik VII. Malet af D. Monies	19
Frederik VII sengeliggende i sit Telt i Skodsborg	23
Frederik VII's Statue paa Torvet i Hillerød	29
Episode af Tilbagetoget fra Danevirke. Malet af N. Simonsen	39
Kampen ved Sankelmark. Træsnit efter Tegning af Otto Bache	45
Angreb ved Dybbøl 18. April 1864. Malet af Vilh. Rosenstand	48
I Dybbøl Skanser 1864. Malet af I. V. Sonne	49
Slaget ved Helgoland 9. Maj 1864. Malet af Chr. Mølsted	57
O. Larsen	67
Et Stolpeskab	80
En Bilæggerovn	92
Ejendommen Slotsgade 23 i Hillerød	93 og 95
Andreas Larsen	115
Det gamle Husmandssted. Nordsjællandsk Folkemuseum	117
En Brudekrans	118